

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKJØBING AMT

TYVENDE BIND - 1926

KØBENHAVN - 1926
I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

INDHOLD

	Side
J. Aldal: Holstebros Ildebrande 1697—1794.....	1
N. Madsen-Vorgod: Fra Vorgod og Nørre Vium Sogne	107
P. Nørskov Lauritsen: En Barnemordssag i Hjerm 1767.....	140
August F. Schmidt: Hellige Kilder i Ringkjøbing Amt.....	155
Kr. Larsen Vestergaard: Kavvel Kirke.....	169
Navnefortegnelse	184
Regnskab	187

HOLSTEBROS ILDEBRANDE 1697—1794.

ET BILLEDE AF VESTJYSK KØBSTADLIV
I DET 18. AARHUNDREDE

Af J. ALDAL *)

TIDLIGERE BRANDE. HOLSTEBRO 1677.

Det er en kendt Sag, at Købstæderne i tidligere Aarhundreder hjemsøgte Gang paa Gang af omfattende og ødelæggende Ildebrande. Selv om Bebyggelsen ikke var saa tæt som nu, gjorde de for allerstørste Delen straatækte Huse med meget Tømmerværk og de enten manglende eller højst ufuldkomne Slukningsredskaber det let for Ilden at lægge større eller mindre Dele af en By i Aske. Det varede til 1735, inden der gjordes Tilløb til Oprettelse af Brandkasser stiftvis, men de fik ikke stort at betyde. Først Forordningen af 1761 indførte en almindelig Brandforsikring for Bygninger i danske Købstæder. De skadelidte Borgere maatte da selv bære Tabene ved Branden af deres Huse, Indbo og Varer; den frivillige Brandhjælp, der indkom ved de Indsamlinger, som Regeringen tillod i Kirkerne eller paa anden Maade, dækkede kun i ringe Grad Tabene. Kun i særlige Tilfælde, som ved Viborgs Brand 1726 og den store Ildebrand i København 1728, paalagde Regeringen en Brandstyr (Brandskat) til de offentlige

*) Arkivundersøgelserne til denne Afhandling er foretaget med Støtte fra den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

Bygningers Genopførelse. Før Konsumtionsafgiftens Indførelse i 1671 fritog Statsstyrelsen ogsaa af og til brandlidte Byer for den aarlige Byskat. Dette skete t. Eks. for Holstebros Vedkommende i 1604,*) da et kgl. Brev af 5. Oktbr. eftergav Skatten til Kongen og Byen i nogle Aar, og ligeledes efter Branden den 1. Juli 1651, idet Borgerne vel betalte den aarlige Byskat 54 Rdl. for dette Aar, medens det aabne Brev af 30. Septbr. 1652 til Købstæderne i Danmark om Pengeskatten ikke udgik til Holstebro »formedlst det er brændt for dennem«. Fritagelsen i det sidste Tilfælde varede i 5 Aar**).

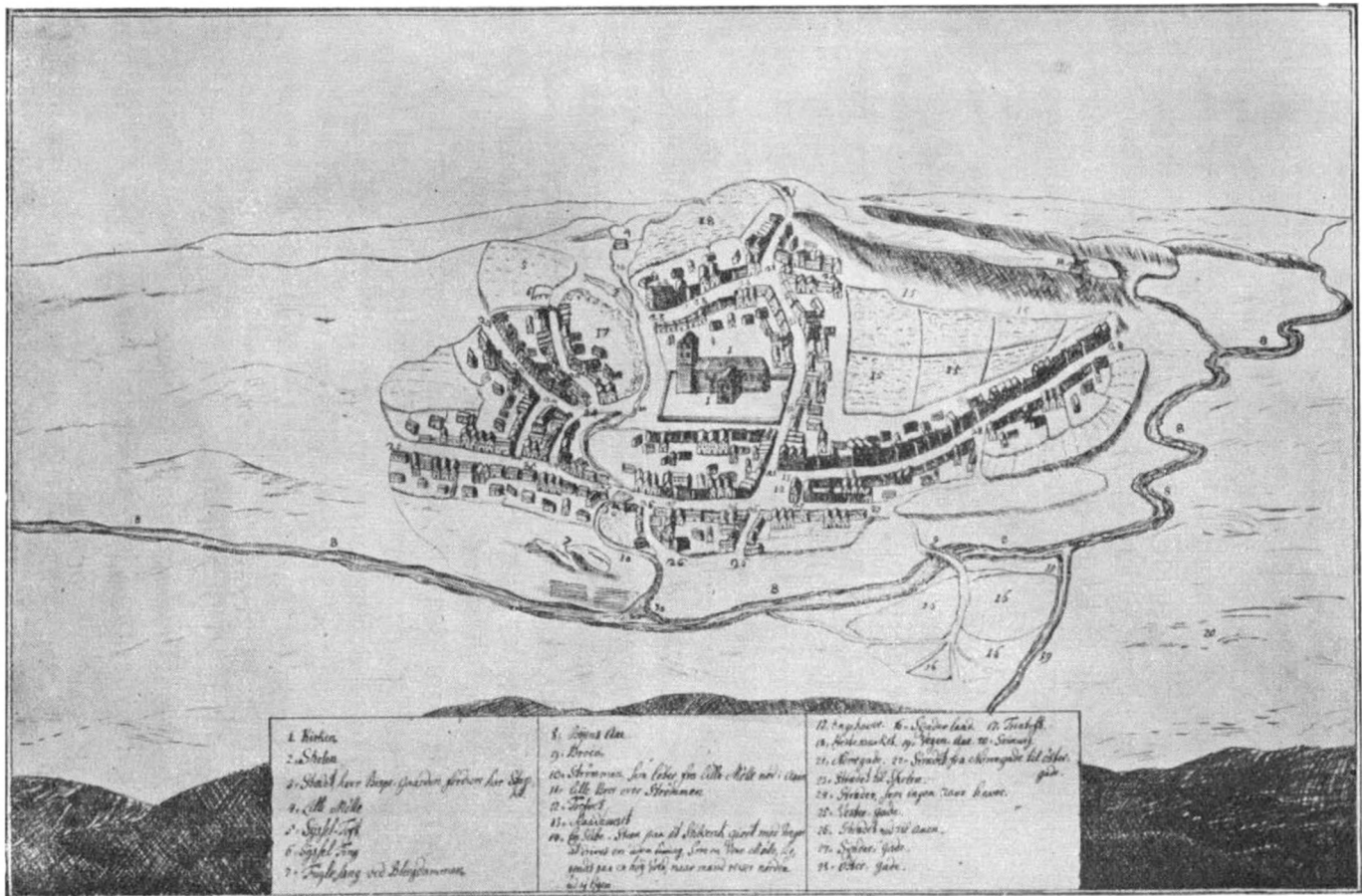
Af tidligere Ildebrande i Holstebro kendes to i det 16. Aarhundrede, nemlig i 1552 og 1576. Ved den første brændte Byens ældste Privilegier, hvorfor Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere hos Kristian III under hans Rejse i Jylland fik udstedt en ny Byret, dateret Aalborghus 21. Maj 1552, der væsentlig er formet efter Viborgs latinske Stadsret af 1440***).

Resens Kort i Atlas Danicus 1677 viser Holstebros Omfang og Bebyggelse efter Branden 1651, hvorved der efter hans vedføjede Beskrivelse af Byen indebrændte 3 Mænd. Det første, man lægger Mærke til er, at der ingen Bygninger angives paa Sønderland, hvilket synes noget paafaldende, da der i hvert Fald en Snes Aar senere var to Husrækker langs Landevejsgaden (nuv. Sønderlandsgade) fra Aaen til Sønderport. Paa Nørreland fandtes der imod alle de nuv. indre Hovedgader, om end for

*) Frølund: Holstebro, S. 35, sætter fejlagtigt denne Brand til 1603, medens Resen i sin Beskrivelse har 1604.

***) V. A. Secher: Forordninger og Recesser, VI.

***) Se Jydske Samlinger X 179—183.

Holstebro 1677 efter Resens Atlas Danicus.

fleres Vedkommende af mindre Udstrækning end nu. Nørregade strakte sig dengang kun til nuv. St. Jørgensgade, der endnu ikke var til. Nord herfor paa Nørregades Vestside laa Hestemarkedet. Østergade gik paa begge Sider kun saa langt som dens Nordside nu (til Østerport), og lille Østergade fandtes ikke; her gik blot en Vej eller Sti Syd om Bagbygningerne paa Østergades Sydside. Det nuv. Brotorv var ikke bebygget, og Gaden herfra hen til Stortorvet hed dengang Søndergade (nu Grønsgade). Vestergade hørte op, hvor den nu drejer svagt mod Nord (omtr. ved nuv. Nr. 30). Skolegade, der paa Kortet kaldes »Strædet til Skolen« (☉: Latinskolen, der laa overfor nuv. Skolestræde), strakte sig kun til Blødens Bæk, som løb lige Vest for Skolen.

Noget Vest for Kirken og Skolen ses paa Resens Kort 2 Gader, som er forsvundet (ved Branden i 1697). Den vestligste af disse gik ned over Stortoft (nuv. Gartner Steffensens og en Del af Præsteboligens Have) og fortsættes i vestre Nellikestræde ned til Vestergade; den østre Gade gik over Trindtoft til nuv. Nellikestræde, og nuv. Asylgade kunde betragtes som dens Fortsættelse. Forsvundet er ligeledes et Stræde, der udgik fra Nørregade Nord for nuv. Hotel Schaumburg, strækkende sig ud i Enghaven nedenfor Skrænten, hvor nu Danmarksgade gaar. Derimod var Nørregades Vestside fra Horsstræde til Kirkesmøgen ubebygget, idet Kirkepladsen gik helt ud til Nørregade. Strædet fra Nørregade ud mod Enghaven mangler allerede paa Brandkortet 1733, der derimod har en Gaard paa Pladsen mellem Kirken og Nørregade.

I de 46 Aar mellem 1651 og 1697 var Holstebro forskaanet for større Ildebrande. I de 100 Aar, der

fulgte efter det sidste Aarstal hjemsøgte Byen af 7 betydelige Brande, der lagde større eller mindre Bydele i Aske, og hvorom der foreligger udførligere Efterretninger.

ILDEBRANDENE 1697 OG 1698.

Den 28. August 1697 Kl. 4 om Eftermiddagen udbrød i den nordvestlige Del af Holstebro en ulykkelig Ildebrand, saa den bedste og meste Part af Byen med Gods, Bohave og indhøstet Korn aldeles blev lagt i Aske, som Byøvrigheden siger i den til Kongen indsendte Ansøgning om »en Snes Aars Frihed saa vel for Konsumtion som for alle andre Skatter og Indkvarteringer«*). Ødelæggelsen blev des elendigere ved, at der paa samme Tid oprejste sig en stærk Storm, som styrkede Ilden og forhindrede Redning, saa at paa en 4 Timers Tid alt blev indasket.

Efter Stiftamtmandens Befaling foretog Knud Lang, Byfoged i Lemvig, og Lucas Andersen af Kappel den 15. September en Synsforretning over Branden og Skaden. De tog »den elendige Ødelæggelse« i Øjesyn, idet de begyndte fra den nordeste (snarere: nordvestlige) Side af Byen først den ene Gade igennem (over Stortoft), hvor alt (undtagen 3 Fag Hus) af Sals-, Lade-, Stald- og Fæhus med Hø og alt indhøstet Korn helt indtil Torvet var lagt i Aske. Ligesaa synede de Ødelæggelsen i den anden Gade (over Trindtoft), hvor baade de inderste og yderste Huse indtil Horsgaden med alt Hø og Korn

*) Rentekammerets Deliberationsprotokol Nr. 32, Sag Nr. 172 med tilhørende Indlæg (Rigsarkivet).

ogsaa af Ilden var fortæret*). Dernæst gik de langs den anden Side (Ϸ: Vestsiden) af Nørregaden fra Kirken og ud til og langs med Torvet (Ϸ: Torvets Vestside) og en Del Vesten derfor i Vestergaden paa Nørside, der ligeledes aldeles inden og uden med det indhøstede Korn var lagt i Aske, »som væmodig og ynkværdig er at se.«

De to Synsmænd anfører derefter 52 Familier, der har mistet deres Gaarde og Huse ved Branden. I de to nordvestlige Gader paa Tofterne og i den brændte Del af Vestergade boede mest Haandværkere, som Skomagere, Skræddere, Handskemagere, en Felbereder osv., men ogsaa, vist særlig i Gaden over Trindtoft og i Vestergade, Købmænd som Melchior Christensen og Mikkel Boesen, der senere havde Forretninger i Nørregade, og Embedsmænd som Byfogden Jens Thøgersen Hvas, den fhv. Byfoged Thøger Hvas, førstnævntes Fader, og Borgmester Christen Nielsen. I den brændte Del af Nørregade og langs Torvets Vestside boede Købmænd som to Villadsener af Slægten Lægaard (?) og Laurids Bastrup, men ogsaa Haandværkere, som 2 Skomagere o. a. Her boede ligeledes Byskriver Peder Nielsen.

Synsmændene føjer til, at da de brandlidte ej have noget at huse sig under eller noget til Livets Ophold, har de, som ej kunde nyde Rum eller Værelse i det overblevne, mestendels maattet forføje sig paa Landet; de, som er igen, bestaar af fattige Haandværksborgere. Heri er dog nogen Overdrivelse, idet de tre Sider af Torvet og hele Østergade ikke rammes af Branden. Og som den vedføjede Fortegnelse over, hvad de ydede i Konsumtionsafgift, der blev befriet for Branden, viser, var der adskillige, som

*) Paa Resens Kort 1677: „Stræder, som ingen Navn haver“.

var paalignet ret betydelige Beløb og som ikke var Haandværkere, f. Eks. Præsten Christen Solgaard, der svarer 24 Rdl. i Konsumtion, Købmand Peder Pedersen Grøn, der yder 16 Rdl. og Peder Sørensen [Schandorph], der giver 12 Rdl. De to Felberedere, for hvem det ikke var brændt, var næppe heller saa fattige, idet Jens Felbereder giver 12 Rdl. og Oluf Mørch Felbereder 10 Rdl. i Konsumtion.

Men af de 1000 Rdl. Konsumtion, som var paalignet Byen, svarede »de beholdne« ganske vist kun 347 Rdl. 4 Mk., medens de afbrændte Gaardes Besiddere svarede 652 Rdl. 2 Mk. eller omtr. dobbelt saa meget, saa det var den største og bedste Del af Byen, som var brændt.

Borgerskabet giver i sin Ansøgning om 20 Aars Frihed for al borgerlig Tyngde sin Begrundelse herfor som kan samles i fire Punkter:

1. Den afbrændte elendige By har ingen Indsejling, hvor Bygningstømmer kan lideligen indbringes, men det maa formedelst udgangen Skovforordning udi største Dyrhed føres mange Mile over Land.

2. Nogle Aar før sidste svenske Indfald lagde Ildbranden [1651] ligeledes Byen i Aske; men hvis [∴: hvad] Frihed da allernaadigst var given (se foran), blev paa Grund af Indfaldet aldeles betagen, saa Elendighed og ringe Tilstand har vedvaret.

3. Hvis Kongen vil bevise denne elendige og mesten indaskede By den ansøgte Naade og Frihed, da bevæges gode Mænd indenlands, hvem disse ynkværdige Borgere er i Gæld til for Købmandsvarer, som nu blev forbrændt (∴: opbrændt), ej alene at delatere (give Henstand), men endog at kreditere,

saa de til nogen Handel og Næring igen kunde komme.

4. Kongen bedes betænke, at de arme Indvaanere ej alene aldeles har mistet det indhøstede Korn til eget Livsophold og til de faa Køer og Bæster (hvoraf nogle blev forbrændt (∴ brændte ihjel), saa den ene Elendighed er større end den anden, og en Del, som tilforn vel have kontribueret (ydte Afgifter), nu maa søge Livsophold [andetsteds], indtil en naadig Gud og Konge vil meddele dem den begærede Trøst.

Stiftamtmand v o n S p e c k h a h n i Ribe anbefalede denne »Supplik« og indstillede de brandlidte Borgere til Frihed i 20 Aar »for alle Paabuder«.

Rentekammerets Herrer og Kongen, der var vante til at modtage den Slags klagelige Suppliker var imidlertid ikke saa blødhjertede. Den kgl. Resolution af 13. Novbr. 1697 bevilgede kun 3 Aars Frihed for alle Slags Skatter, Konsumtion og Indkvartering til de Indbyggere, der havde taget Skade ved Branden, medens de øvrige, som Ildebranden havde skaanet, skulde betale som tilforn deres Konsumtion til Amtstuen. De [godt] 300 Rdl. som indkommer fra de bevarede, skal uddeles til de skadelidte af Stiftamtmanden, Byfogden, Sognets Præst og 4 af Borgerskabet.

Efter Holstebro Borgerskabs fornyede Andragen der forlængedes imidlertid ved kgl. Resolution af 14. December 1697 Friheden for alle Skatter, Konsumtion og Indkvartering fra 3 til 5 Aar fra den Tid, Ildebranden skete, og Uddelingen af de 300 Rdl. fra de ikke skadelidte Borgere skulde foretages i samme Tidsrum. Desuden tilsagdes der nu de brandlidte, at saafremt de efter de 5 Aars Frihed fandtes at have

stræbt med at opbygge deres afbrændte Huse og skulde behøve længere Benaadning, vilde Hs. Maj. lade dem vederfare videre Naade efter deres Ansøgning*).

Endelig bevilgede en Resolution af 2. Januar 1698, at de Indbyggere, hvis Huse og Ejendomme var blevet forskaanet ved Branden, og som havde gaaet de andre til Haande med de Midler, som kunde erholdes, maatte nyde 1 Aars Frihed for Konsumtion.

Den yderligere Naade, som Resolutionen af 14. December 1697 stillede i Udsigt, blev paa sørgelig Maade, og før end det kunde ventes, til en Nødvendighed, idet en ny Ildsvaade hjemsøgte Holstebro omtr. Aarsdagen efter den ovenfor skildrede. Herom beretter et nyt Andragende fra Borgerne med vedføjet Synsvidne følgende:**)

»Den forfærdelige Ildebrand, som intet skaaner, har nu igen grasseret udi [den] kuns ringe og nu næsten øde By Holstebro den 14. August sidstafvigte [1698] under Højmesse og paa en to Timers Tid indasket nogen Del af det udi Byen, som forleden Aars Ildebrand sparede, tillige med vi fattige Menneskers Gods og Bohave samt indlagte Hø (Kornet var altsaa dette Aar endnu ikke bragt i Hus som forrige Aar, da Branden fandt Sted 14 Dage senere). En Del af Husene var opbrændt, en Del med Ilden bespændt, da vi udkom af Kirken, saa al Redning baade paa Huse og Gaarde og Midler var os forment.« — — »Vores Tilstand er elendig og ynkværdig at se, hvorfor vi fattige Mennesker klagelig og væmodeligen knæfalder for Eders Kgl. Maj. med

*) Rentekammerets Deliberationsprotokol Nr. 33.

***) Rentekammerets Deliberationsprotokol 16. Juli—31 Decbr. 1698 med Indlæg (Rigsarkivet).

vores allerunderdanigste Bøn og Supplik og beder, at Ed. Kgl. Maj. vor Elendighed og Ødelæggelse vil lade sig gaa til Hjerte om 20 Aars Frihed for Konsumtion, Indkvartering og alle andre Kontributioner«, eftersom Guds Velsignelse og Kongens Naade alene kan hjælpe Byen til Velstand og Opkomst. Kgl. Naade og Frihed (for Afgifter) vil hjælpe Borgerne til Kredit inden og uden Landet og opmuntre dem og andre, som agter at flytte til Byen, til at overtage og opbygge de øde Pladser. Foreløbig maa de søge Husvalse og Hjælp hos den ringe og liden Del af Byen, som er sparet fra de tvende Ildebrande. Tilmed er de uden Midler og deres omliggende, velhavende Naboer, som har store Midler til at fortsætte deres Købmandskab med, kan derfor handle og vandle, saa Næringen fragaar Holstebro fattige By.

Ansøgningen er ligesom den i 1697 underskrevet af Sognepræsten Solgaard (men denne Gang ikke af Byfogden) og 12 andre Borgere, deriblandt flere af de brandlidte ligesom forrige Gang. Desuden medfulgte en Synsforretning foretaget af to uvildige Mænd, der nærmere giver Oplysning om, hvad der er brændt.

Synsmændene har da ligesom i 97 efter Stiftamtmandens Ordre taget i Øjesyn den elendige og ynkværdige Ødelæggelse, som den 14. August sidst under Højmesse ved en ulykkelig Ildebrand skete udi Holstebro, da en Del, som den sidste Ildebrand sparede, nu blev lagt i Aske«. Synet foretoges den 12. Septbr., og man besaa først »den østerste Side fra Nørenden lige mod Sønderporten« (∴ Østsiden af Sønderlandsgade fra Aaen til Sønderport), dernæst »vesterste Side og [-saa] fra Nørenden lige op ved

Sønderporten« (Ϸ: Vestsiden af Sønderlandsgade fra Aaen op til Sønderport), hvor paa begge Sider alle Gadehuse, Stalde og Fæhuse med indlagte Hø og havende Mobilier (Løsøre) var af Ilden fortæret. Den hastige Ildebrand lagde paa en to Timers Tid det hele i Aske og den største Del deraf, førend Folkerne kom ud af Kirken og kunde redde, og det var des elendigere, at en Mand og en Kone omkom ved samme overilende Ildebrand. Det var, som det senere siges i Fortegnelsen over de brandlidte, Jens Villadsen og Kone, der boede til Leje i Kirsten Eriksdatters »Gaard« midt paa Østsiden af Sønderlandsgade.

I alt brændte 27 Huse og Gaarde, 13 paa Østsiden og 14 paa Vestsiden. De fleste af Beboerne var vist Smaakaarsfolk (der nævnes en Skomager og en Hattemager), men der var sikkert ogsaa handlende herovre paa Sønderland. At Bebyggelsen her var ny, som før omtalt, ses af at et Par af dem, for hvem det var brændt forrige Aar, nl. Christen Felbereder, der havde boet i Gaden over Stortoft, og Oluf Staffensen fra Nørregades eller Torvets Vestside, havde bygget herovre og saaledes nu atter blev husvilde.

Ved de to Ildebrande i 1697 og 98 gik omtr. de to Tredjedele af Holstebro til Grunde. Nogen Opførelse af den enkeltes eller den samlede Skade foreligger ikke ved disse Brande som ved de to endnu mere ødelæggende i 1733 og 34. Men det har været haarde Tider saa kort efter de tre hængende Svenskekrige og den skaanske Krigs Byrder. Da de brandlidte ikke kunde faa opbygget inden Vinteren, søgte nogle derfor Husly paa Landet, andre fandt »Hjælp og Husværelse hos den ringe Del af Byen«, som var tilbage.

Nu blødgjordes endelig Hjerterne hos de høje Herrer i Rentekammeret og hos den allernaadigste Arvekonge og Herre Kristian V, og den kgl. Resolution tilstod baade dem, der havde lidt Skade i den første og den anden Ildsvaade, 10 Aars Frihed for alle Skatter, Konsumtion og Indkvartering paa den Betingelse, at alle de brændte Bygninger skulde være genopført inden 6 Aar. Der skulde hvert Aar holdes Syn over, hvor meget der var paabegyndt og opbygget, og en Redegørelse herfor indsendes til Rentekammeret. Endelig foretoges den 23. Juni 1706 et Generalsyn over Byens Genopbyggelse, og Synsvidnet indsendtes til det nyoprettede Kommercekollegium.

Derimod afsloges — eller rettere lodes ubesvaret — et Andragende fra Holstebro Borgerskab til det danske Kancelli i 1705 om at blive fri for den da paalagte Kopskat. Den maatte alle altsaa betale*).

Da Konsumtionsfriheden udløb, søgte Borgerne med den fhv. Sognepræst Chr. Solgaard og den nuværende Severin Lugge og Byfoged J. Hvas i Spidsen 6. Septbr. 1709 om, at Konsumtionen ikke maatte komme til Opbud for de tilstundende 3 Aar, da Bortforpagtning af Oppebørslen vilde medføre stor Vidtløftighed med Betjentene og Byens Indhegning. Som vi har set, var Konsumtionen, der før Branden udgjorde 1000 Rdl., hidtil blevet paalignet Byen med bestemte aarlige Beløb til hver, saa der behøves ikke Konsumtionsbetjente, Tolddiger eller Bomme. Borgerne bad derfor om fremdeles at maatte forpagte Konsumtionen selv for 1000 Rdl. som tidligere

*) Breve, Dokumenter og Akter vedk. Kbhvn., Købstæderne og Amterne VIII Ribe Stift. 1. Ribe Stiftamt med Købstæderne. (Rigsarkivet).

og paaligge Beløbet efter hvers Lejlighed. Andragendet begrundes med, at de har stræbt at genopbygge deres Ejendomme, hvortil de har maattet skaffe sig Midler og Kredit hos andre mod Pantsætning og derfor ikke kan taale store Pressurer (Byrder). Deres Handel er ringe, og deres Næring bestaar mest i lidt Avling.

Men ogsaa dette Andragende afslaas. Samme Aar 1709 bortforpagtes Konsumtionen til Byskriver Niels Thomsen (en af de brandlidte 1697), der altsaa har budt mer end 1000 Rdl. for den. — 1728 var Konsumtionen for Holstebro 1560 Rdl.*). I 1734 siger Rentekammeret, at der tilførn er givet 1220 Rdl. i Forpagtning af Konsumtionen, saa den har maaske allerede i 1709 været bragt op til dette Beløb, hvis Størrelse viser, at Holstebro slet ikke var saa daarlig stillet i Forhold til Købstæder af lignende Størrelse. T. Eks. var Konsumtionen i Hjørring, der omtrent samtidig (1693 og 1702) var blevet hjemsøgt af Ildebrande, i 1720' og 30'erne kun halvt saa stor, omkr. 600 Rdl.**), og i Nykøbing M. 700 Rdl.***).

Den ny Konsumtionsforpagter henledte straks i Novbr. 1709 Rentekammerets Opmærksomhed paa, at Byen var ganske aaben og uindhegnet og ansøger om, at den maa blive indhegnet. Rentekammeret befaler omgaaende Byfogden, at han »straxen og uden ringeste Forsømmelse« skal gøre Anstalt til, at Indhegningen det allerforderligste muligt kan vorde fuldført og istandbragt, paa det Hans Maje-

*) S. A. svarede Vejle kun 1290 Rdl., Varde 1050, Lemvig 530 og Ringkjøbing 885. (Designation ang. Købst. i Aarhus og Ribe Amter. Rigsark.).

***) C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, S. 344.

***) Villads Christensen: Nykøbing paa Mors, S. 311 ff.

stæts Konsumtionsrettighed ikke skal foraarsages nogen Afgang.

I en lang Aarrække var Konsumtionsafgiften nu bortforpagtet til private. Men herom og om den Rolle Konsumtionens i det hele spillede i Datidens Købstæder, skal nærmere fortælles i et følgende Af-snit.

BRANDPERIODEN

Den 28. April 1720 hjemsøgte Holstebro af en ny Brand, der dog ikke blev saa omfattende som de foran omtalte eller de efterfølgende. Der brændte nogle Ejendomme paa Nørregades Vestside mellem Skolegade og Horsstræde, bl. a. Niels Villadsen Lægards tvende iboende Gaarde, ialt 89 Fag Gade og Udhuse med Boskab samt Sølv, Kramvarer, Tin, Kobber og Korn m. m. Peder Jensen Hvoslef, der 1734 boede i den nordre Del af Nørregade og da ligesom i 1733 hørte til de brandlidte, siger, at han trede Gange tilforn har lidt samme Skæbne. For ham maa det altsaa ogsaa være brændt i 1720. For at standse Ilden, der har udbredt sig nordfra, blev 3 Fag Hus nedrevet af den Gaard, der laa nærmest Kirkestælden og beboedes af Hører v. Latinskolen Jens Sahl, der havde købt Ejendommen (vist Nørreg. Nr. 7) umiddelbart før Branden i 1720.

Der synes ikke at være blevet givet Konsumtionsfrihed eller anden Lettelse, i Anledning af denne Brand, der ikke har haft Karakter af en Ulykke for hele Byen.

Med denne sidste Brand er vi inde i et Tidsrum i Købstædernes Historie, som man har kaldt »Brandperioden.«*) Skive, der 1715 var blevet hærget af en større Ildsvaade, brændte igen den 21.

*) E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814, I 476—96 og II 542—68.

April 1725 og hjemsøgte af ny Brande i 1748 og 1749. I den lille By S l a n g e r u p brændte den 19. Marts 1724 57 Huse og i T ø n d e r gik en Del Huse og Boder op i Luer den 15. Oktober 1725. Dernæst ramtes V i b o r g den 25. Juni 1726 af en forfærdelig Ildebrand, der begunstiget af Storm og Tørke ødelagde 71 Gaarde, 78 Huse og Boder og Byens vigtigste offentlige Bygninger: Domkirken, Sortebrødrekirken, Bispegaarden, Raadhuset og en Fløj af Hospitalet. 215 Familier, deriblandt de fleste af Byens Embedsmænd og bedre stillede Borgere, var bleven husvilde. Af et Kort nu ophængt i Viborg Museum ses, at hele den indre By er brændt; kun 5 Gaarde og nogle smaa Huse i Byens Udkanter er levnet, saa Skaden ansloges til 90,000 Rdl. De brandlidte, der ansøgte Kongen om Hjælp, opnaaede Frihed for Konsumtionsafgift, den sædvanlige Brandhjælp under Enevælden, i 12 Aar; men til Byens Genopførelse udskreves desuden, hvad der var en særlig Gunst, en Brandskat over hele Danmark og Norge paa 52,700 Rdl. De offentlige Bygninger genopbyggedes for 36,000 Rdl., men mange private havde ikke Raad til at rejse deres Huse, og til langt ind i 19. Hundredaar laa endnu Pladser øde efter Branden.

Den 4. Oktober 1728 gik i F a a b o r g 49 af de bedste Gaarde og Huse op i Luer. I N y s t e d brændte 1729 36 Huse og Gaarde, og V o r d i n g b o r g led overordentligt ved to svære Ildebrande, begge i Efteraaret 1729. — Ved enkelte af disse Brande tillod Regeringen de brandlidte at udstille Bækken ved Kirkedørene i andre Byer eller lade en Indsamlingsbog gaa omkring.

Den 29. Oktober 1728 udbrød den store Ildebrand i K ø b e n h a v n, der varede fra Onsdag Aften til

Natten mellem Fredag og Lørdag, hvorved to Femtedele af Byen eller 16—1700 Bygninger gik op i Luer. 2700 Familier blev husvilde, 5 Kirker, hele Universitetskvarteret osv. brændte. Der blev lagt en almindelig Brandskat paa Befolkningen i Danmark og Norge ligesom efter Viborgs Brand, men tre Gange saa stor, nl. 150—160,000 Rdl. Pengene skulde bruges til at opføre de offentlige Bygninger igen og yde Vederlag for Tab, Grundejerne led ved Omregulering af brændte Gader.

I 1730'erne vedbliver den røde Hane at gale over Købstæderne. Haarde Ildsvaader overgik Mariager 1731, Hillerød 1733, da den mistede den største og bedste Del af sine Bygninger, Holstebro 1733 og 1734, hvorved næsten hele Nørreland gik til Grunde, Roskilde 1733, da Halvdelen af Byen brændte, og 1735, da 86 Huse af Resten gik op i Luer, Vejle 1739 og endelig Slagelse og Stege 1740. Samtidig brændte flere norske Byer, saa det er ikke med Urette, at man har kaldt de to Tiaar 1720—40 Brandperioden.

STORILDEN 1733.

I Holstebro Kirkebog 1694—1775 har Sognepræsten Jens Birkerød Meldahl under Aaret 1733 optegnet den første skriftlige Meddelelse om Branden*): »Den 22. Juli Marie Magdalene Dag Kl. halvgangen 10 optændtes en Storild, ved hvilken Østergade og noget af Nørregade lige til Mikkel Boesens blev lagt i Aske og 6 Mennesker opbrændte, navnlig (nemlig) Anders Nipsbjerg og en fattig Kone Ane, Peder [Thy?]skers Barn, en gammel Kone paa 80 Ane Else Døes og hendes Pige og Lars Kjærs

*) Med gnidret Skrift og gulnet Blæk; Holstebros ældste Kirkebog (Landsarkivet i Viborg).

Hustru. Disse bleve begravne Torsdagen og Fredagen næstefter.«

Allerede 6 Dage efter Branden skrev den dygtige og foretagsomme Stiftamtmand C. C. von Gabel til Byfogden Cordt Jacobsen i Holstebro om det indløbne Rygte om den ulykkelige Ildebrand, og at han vil være betænkt paa alle de Midler og Udveje, hvorved de skadelidte i deres Nød og Bedrøvelse nogenledes kan soulageres (trøstes) og til Rette forhjælpes. Men for at det kan ske, ønsker han en fuldstændig Beretning om, hvad Bygninger, Møbler og Købmandsvarer enhver har mistet, tillige med en Supplik (Ansøgning) fra Borgerskabet til kgl. Majestæt om Frihed for Konsumtion og anden kongelig Naade.

Samtidig maa den Ribe Stiftamtmand, der for øvrigt boede paa Bramminge, have skrevet til Kommercekollegiet, hvorunder Konsumtionen hørte; thi Gabel meddeler Byfogden den 4. August Indholdet af Kollegiets Skrivelse angaaende den Holstebro By sidst afvigte 22. Juli overgangne ulykkelige Ildsvaade, om hvad der til Byens Opkomst maatte eragtes, og hvorledes der kunde forholdes med Konsumtionen for Aarets resterende Maaneder, hvorom Stiftamtmanden allerede har indhentet Konsumtionsforpagteren Laurids Frandsens Erklæring. Han forlanger nu en fuldstændig Beretning uden Ophold tillige med en Ansøgning og Forslag om, hvad man agter at udbede sig af kgl. Naade.

Paa dette gentagne Forlangende er Borgerskabet i det ulykkelige Holstebro saa endelig kommet sig saa vidt af dets Lammelse, at der Tirsdag den 11. August optages et Tingsvidne. For Byfoged Cordt Jacobsen og Sætteskriver Peter Gregorius Fürst

mødte paa Bytinget (Sagfører) Baltsar Deborthle af Holstebro paa samtlig det skadelidende Borgerskabs Vegne og fremstillede for Retten de Mænd, som var tilsagt af det Borgerskab, som ikke havde taget Skade ved Branden, saa som Postmesteren Peder Pedersen Grøn, Kirkeværgeren Mikkell Boesen, Samuel Schiött, Christen Nielsen Møller, Christoffer Klingsorth (alle hørende til de bedre stillede, da der foran Navnene er sat Sr ∴: Seigneur, Hr. en Titel der dengang sædvanlig gaves Købmænd o. l.), Morten Lorensen, Peder Rasmussen [Guldsmed], Bertel Løg, Poul Homborg, Mikkell Madsen, Niels Rafn og Christen Christensen Hatmager (rimeligvis alle Haandværkere).

Disse Borgere, »forklarede alle edeligen med oprakte Fingre efter Loven, at den store og særdeles hastig grasserende, ja fast i lige kort Tid uhørlige, ulykkelige Ildsvaade den 22. Juli sidst imellem Klokken 9 og 10 under Gudstjenestes Forretning*) først optændtes i det aller vesterste Hus her i Byen, hvor der boede en Grovsmed ved Navn Mads Jensen«. Da Stormklokken lød, søgte hver som snarest ud af Guds Hus for næst den gode Guds Bistand at redde og dæmpe Ildens Lue. Men formedelst den store, gennemtrængende Nordveststorm var al menneskelig Hjælp forgæves, allerhelst Ildens Lue med Funcker og Flager greb saa vidt om sig, at ikke nogen med Livet sig derved kunde bjærge, hvad der ikke mindre ses af, at saaledes om Højtidsdag 6 Mennesker blev af Ilden fortæret. Nogle af disse blev fundet paa Stederne i hel Korpus, men af andre kun

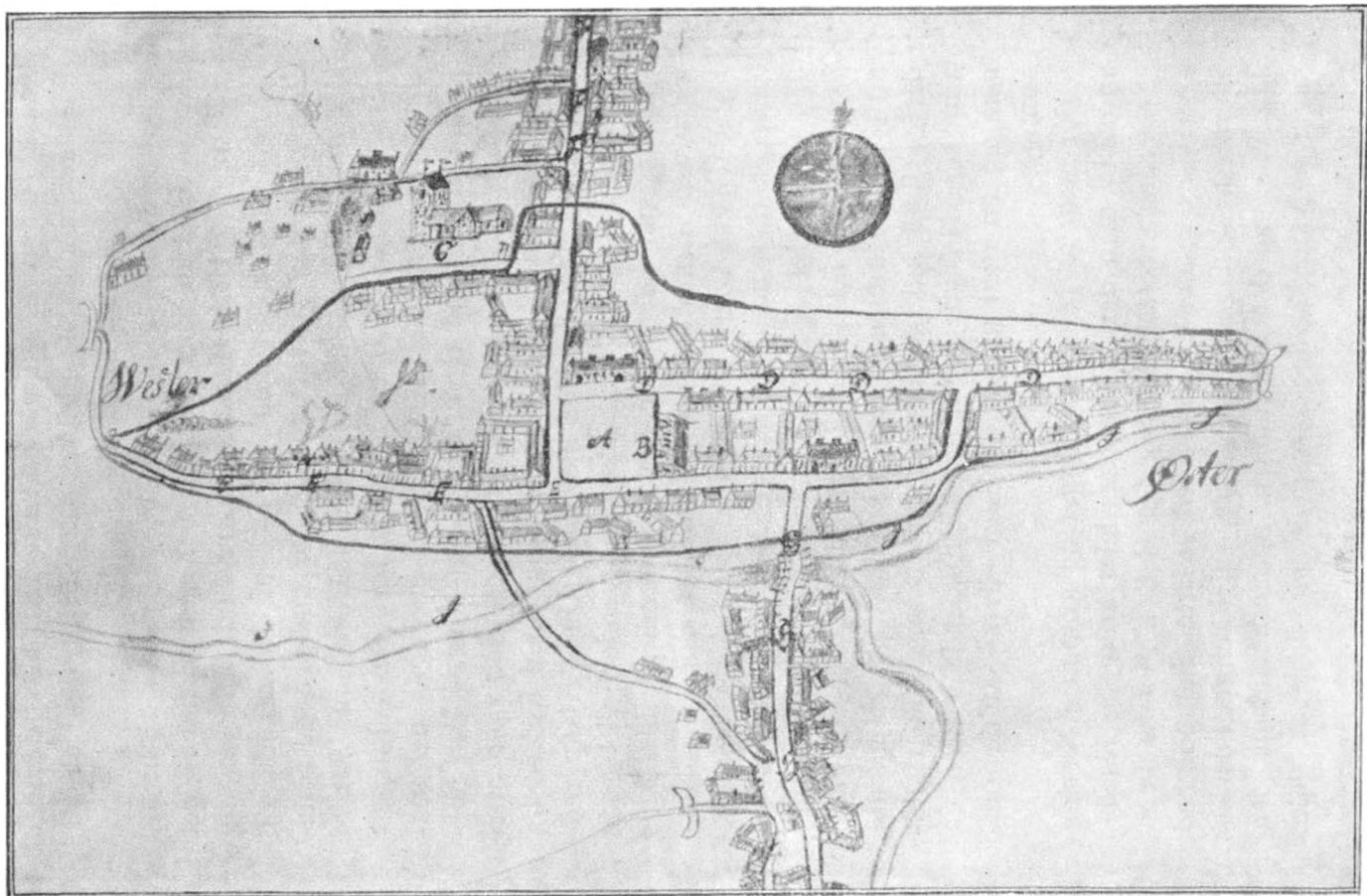
*) 22. Juli 1733 var en Onsdag, det var altsaa under Onsdagsprædikenen, Ilden udbrød, ligesom mærkelig — eller maaske forstaeligt nok — Branden Aaret efter. Ogsaa Branden 1798 udbrød under Gudstjenesten.

ganske faa forbrændte Ben. En Del blev desuden ilde medhandlet af Ildsluen paa Ansigt og Hænder, saa de endnu maa ligge paa Sengen.

Det ynkelige og jammerlige Syn er ikke til at beskrive. Alt blev lagt i Aske i 5 Kvarter eller i det højeste 1½ Time »fra den vestre Ende af Byen og til den store Ende med en Del af Nørregade og Raadstuen paa Torvet med de der omliggende Stræder ned til den store Aa og Sønderbro, som var af det allerbedste af Byen og mest formuende Borgerskab, saa der ikke blev i Behold undtagen det saakaldte Sønderland og et Stykke af Nørregaden nord for Kirken og nogle smaa Lejevaaninger afsides vesten for Kirken.« Dette tillige med Kirken og den latinske Skoles Hus blev næst Guds Hjælp reddet ved Byfogdens med hos sig havende Folks gode Anstalt, idet Ildens Lue havde antændt et lidet Hus næst ved Kirkeværgeren Sr. Mikkell Boesen i Nørregade næst tværs for Kirken, men blev dæmpet. Saaledes blev det lidet øvrige, der ikke kan agtes den tredje Del af Byen, staaende i Behold; men det var desværre ikke nok til at huse dem, der ved dette ulykkelige Tilfælde er bleven husvilde. En Del maatte derfor flytte ud paa Landet for at søge Underholdning og »Huslyd« imod den tilstundende Vinter, da mangan en med umyndige Børn ellers skulde omkomme.

For atter at faa genopbygget og komme i Næring anraaber man derfor om særdeles kongelig Naade.

»Dernæst fremstillede sig for Retten Mads Jensen Grovsmed, som med største Væmodighed allermost beklagede hin store, ulykkelige Ildsvaade ved den hos hannem optændte Ildslue, den han i højeste Maader aarsagede sig ikke at vide.

Korttegning over Holstebro fra Branden 1733.

hvad heller samme Ild hos ham optændtes fra hans Stue eller Smedeskorsten eller nogen anden Steds, hvorpaa han var villig at aflægge Ed. Han boede omtr. nuv. Vestergade Nr. 30.

Derefter lod Deborthle paa Byfogdens Forlangende Tingsvidnet tilføre, at Byens Raadstue, der bestod af 9 Fag, overalt Egetømmer, to Loft høj, med Sten overalt opmuret og takt med Teglsten samt overalt belagt med Loft, undtagen øverste Loft, hvor 5 Fag var aaben, tillige med det i inderste Værelse staaende Skab med Byens Breve og Dokumenter samt Borde og Bænke m. v. alt blev lagt i Aske. At opføre det igen, som det var, vilde efter Skønsomhed koste omtr. 400 Rdl. — Som det vil ses af Brandkortet laa Raadhuset langs Torvets Østside med Gavlen til Sønder- (Grøns)gaden.

Deborthle lod saa foretage Protokollering af den Skade, enhver havde taget, idet Opgørelserne indførtes med hver enkelt Underskrift. Af de 90 Skadesopgørelser, der er optaget i Tingsvidnet, skal jeg give et Uddrag til Oplysning om Tabenes Størrelse og kulturhistoriske Forhold i Datiden.

Som Nr. 1 af de skadelidte opføres Konsumtionsforpagteren Laurids Frandsen, for hvem er brændt: 1) hans iboende Gaard paa nørre Side af Torvet (nuv. Holstebro Banks Ejendom), 31 Fag Hus til Gaden med Teg1, 10 Fag ligeledes til Gaden tækket med Straa, hvorunder var tvende Jordkældere, fremdeles Udhuse, nl. et Pakhus og Hølade 13 Fag, Hestestald og Kornlade 14 Fag, Fæhus 15 Fag og i Gaarden baade en Brønd og en Pump [e], er 1600 Rdl: 2) en Gaard paa den vestre Side af Torvet (vist nuv. Hotel Postgaarden) med trende Huse, 42 Fag, og Brønd i Gaarden, som hans sal. Formand blev for en Aarstid siden tilslagen for 630 Rdl.; 3)

en Gaard, som laa næst vesten til Apotekerens (o: paa Nordsiden af dav. Søndergade, nu Grønsngade, og Hj. af nuv. Brostræde), indbygget med 4 Huse, nl. 16 Fag Vaaning sønden i Gaarden, 9 Fag Stald og Pakhus østen i Gaarden, 14 Fag Stald og Fæhus norden i Gaarden, 17 Fag Lade vesten i Gaarden, tilslagen hans Formand paa Auktion for 360 Rdl.; 4) en Gaard, som laa østen for Apoteket og var sammenbygget med dette, der laa ud for Brotorvet, 8 Fag Vaaningshus, Taget med Tegl, en stor Kornlade af 16 Fag, hvorudi var 20 Læs Hø, 10 L. Havre og Halmfoder, med 20 Fag Stald og Fæhus, takseret for 350 Rdl. 5) et Hus paa Vestergade bestaaende af 18 Fag indrettet til 3 Lejevaaninger, takseret for 150 Rdl. Desuden mistet Kramvarer udi Pakhus, Krambod og Kælder for 1800 Rdl., Humle paa et Loft for 150 Rdl., [for]arbejdet Sølv 120 Lod = 60 Rdl. Nok (endvidere) Møbler, Tin, Kobber, Messing, Gangklæder, Sengeklæder og anden Indboscab, hvoraf lidet blev reddet, mens brændt af Værdi 1200 Rdl., 86 Td. Rug à 8 Mk., 32 Byg à 6 Mk., 20 Td. Malt à 7 Mk., 7 Td. Havre à 3 Mk., 1 Skippund tørt Flæsk 8 Rdl. 2 Mk., 3 Brænde-Svin à 16 Mk. = 189 Rdl. 3 Mk. Endnu tvende beslagne Kurvevogne, 1 Kariol, 1 Kane og 4 beslagne Arbejdsvogne og 2de Harver, takseres for 130 Rdl. Læder Hestedræt (Seletøj) m. m. 20 Rdl., 200 Fyrredeller (Brædder) samt andet Tømmer for 28 Rdl. Summa 6667 Rdl. 5 Mk.

Som Besidder af 5 Ejendomme i Byens Midte og 1 ved Nørreport og efter Tabsummens Størrelse var »Sr.« Laurids Frandsen den rigeste Mand i Datidens Holstebro. Ingen af de andres Tab naar Halvdelen af hans. Og han har næppe skyldt meget paa Ejendommene, da han kun løselig foregiver, at han paa »sit ejende Middel havde en temmelig Gæld og Besvæ-

ring«, medens de fleste andre skadelidte anfører bestemte Gældsbeløb. (Se iøvrigt S. 33).

Den der kommer næst efter i Tabets Størrelse er Farver *Andreas Hansen*, der efter *Karen Solgaard* og hendes fire Mænd havde overtaget det gl. for *Holstebro* og *Lemvig* eneberettigede Farveri 1724. Det laa paa *Torvets* Sydside op til *Søndergade* (nuv. *Grøngade*, opkaldt efter *Familien Grøn*, der tog Navn efter *Andr. Hansens* Hustru *Dorthea Grøn*, som senere drev *Farveriet*). Bygningen, der brændte, bestod af 14 Fag *Gadehus*, *Egetømmer* 11 Fag, *Farvehus*, ligeledes *Egetømmer*, med 3 ibyggede Fag, 12 Fag *Pakhus*, *Bryggerhus*, *Fæ-* og *Staldhus* og 5 Fag *Ladehus*, alt sat til 597 Rdl. Foruden et Hus til 110 Rdl., som *Byskriveren* boede i, brændte for *Andr. Hansen* *Guld* og *Sølv* for 100 Rdl. og *Møbler* for i det allerringeste 800 Rdl., de fik kun med sig det, de stod og gik i, »siden mine *Tjenestefolk* var i *Marken* og mine mange smaa, umyndige *Børn* — formedelst deres *Hylen* og *Græden*« først maatte reddes. *Luerne* fortærede *Kornvarer* for 120 Rdl., 3 *Vogne* og en *Postvogn*, *Farveriets* *Værktøj*, bl. a. to *Presser*, en *Kedel* af *Tin*, ganske *henløben* (smeltet), en *Kedel* og *Kippe* (stor *Farvededel*) af *Kobber* (400 Rdl.) og *Farvevarer*, »hvorfor jeg er i *Debet* for 500 Rdl.« Endelig brændte 4 *Steder* i *Byen*, »som jeg i *Forsikring* har haft [*Pant* for *Laan*], deraf lidet igen vel er at vente!« Desuden havde *Farveren* til gode hos *Hans Madsen Kleinsmed* i *Vestergade* 86 Rdl. 4 Mk. Summa 3237 Rdl. saa han har været en holden Mand efter *Tidens* *Maalestok*.

Til de velstillede i *Datidens* *Holstebro* hørte ogsaa »*Lægen*« *Peder Matthiesen von Allen* eller *Ahlen*, som *Navnet* rigtigere staves *andensteds*.

Han kaldes Mester, Badskær og Broksnider, og da han mulig ogsaa har forhandlet Apotekerverer og drev Landbrug og Handel har, denne Peiter eller Petter von Ahlen, der i Brandhjælp til København for 1729 paalignes 12 Rdl., det samme som Anders Hansen Farver og det dobbelte af Byfogdens Bidrag, haft en omfattende Virksomhed. Hans nedbrændte Gaard laa paa Østergades Sydside lidt fra Torvet (nuværende Posthus) og bestod af 14 Fag Gadehus tækket med Tegl og Loft overalt, 8 Fag Korshus med Jordkælder, 27 Fag Lade og Udhus, 9 Fag Salshus til Gaden med 8 Fag Køkken og Udhus; nok et Ladehus i Vestergaden, 14 Fag. Disse Bygninger sattes i alt til 829 Rdl. 2 Mk. Desuden brændte hans Bohave, Juveler, Guld Sølv, Sengeklæder, Gangklæder, Kobber, Messing, Tin, Skabe, Kister, Stole, Borde, Bænke, Lintøj, Vogne og Vognredskab med Korn paa Loftet osv. for 1100 Rdl., samt »Kramvarer og Humle med videre mit Købmandskab« for 300 Rdl. Summa 2229 Rdl. 2 Mk. »Skyldig Gæld in Alles 200 Rdl.« — Peiter von Ahlen maa efter Navnet og sidstnævnte Udtryk at dømme have været en indvandret Tysker, hvis Stifdatter Kunigunde Samuelsdatter Hoffmann var gift med Holstebros to første Apotekere, først med Johan Henrik Crabedil, der 1715 fik Bevilling til at drive et Apotek her, hvilket han gjorde til 1721 (død 1724), og dernæst med

Heinrich Mühlmann (altsaa ogsaa en Tysker eller Holstener), der fik Apothekerbevilling her 1729, hvorved det forbødes Købmændene i Holstebro og de saakaldte Au[g]sburgere, Nürnbergere og Tabuletkræmmere at forhandle Apothekerverer*).

*) Frølund S. 91 og 218.

Apoteket laa ud til Søndergade 3: det vestlige af nuv. lille Østergade, hvor senere Brostræde er ført igennem fra Østergade til Brotorvet. Herud til brændte de 14 Fag tegltækket Salshus med Jordkælder under 8 Fag; bag ved ud til Østergade 8 Fag Køkken og Bryggers med Straatag samt 4 Fag med Loft og som Tværlænge mellem de to Gadelænger 14 Fag Lade- og Staldhus. Disse 3 Bygninger sættes til 480 Rdl. Desuden brændte »Apoteket med Materialkammer og alt dertil hørende med Pengekassen, som jeg ved sandfærdig var i det ringeste for 1600 Rdl. Er: 2580 Rdl. Derimod er jeg bortskyldig: Børnepenge [Umyndiges Midler] 130 Rdl.« og anden Gæld 354 Rdl., i alt 484 Rdl., hvis Betaling vil blive ham besværlig, da han ikke fik noget reddet.

Hele Østergade brændte, og her fandtes kun straatækte Gaarde og Huse. Den største Købmandsgaard her var Johanne Sørensdatters, salling Peder Grøns (der omkr. 1700 havde været Byens største Købmand, bl. a. drevet betydelige Forretninger paa Holland). Hendes iboende Gaard, der i Fortegnelsen over Ejendommene paa Østergades Nordside opføres som den midterste (Nr. 9 af 18 fra Torvet til Østerport) og sikkert er nuv. Schous Købmandsgaard, bestod af 25 Fag Gadehus, mesten Del Egetømmer og i Gaarden 51 Fag Lade, Stald og Fæhuse (tilsam. 740 Rdl.), »hvilken Gaard haver kost min sal. Mand med tilliggende Enghave 1000 Rdl. foruden Reparationer 300 Rdl. og var nu pantsat Anders Qvistgaard i Vejrum med en Del mere Jord for 732 Rdl. 4 Mk. 6 Sk.« — det er altsaa gaaet tilbage for hende efter Mandens Død. Endvidere brændte for hende et andet Ladehus af Egetømmer (100 Rdl., til Gaden staaende [langs] med

»Hjuletorvet« (vist Pladsen hvor nu Slagteriets Sydfløj og Nielsens Beværtning ligger). Af Møbler, Bohave, Kobber, Tin, Messing osv., Gangklæder og Korn af alle Slags mistede hun for 320 Rdl., saa hendes samlede Tab var 1160 Rdl.

Lidt længere ude laa J e p B r e v i g s Gaard (mellem nuv. Slagterigade og Enghavegade). Han vil med frelst Samvittighed ædelig (∴ edelig) bekræfte at have mist sin iboende Gaard, 16 Fag Stuehus med Krambod, 5 Fag Køkken og Bryggers, 4 Fag Stald, 14 Fag Pakhus og Lade og 8 Fag nyt Gadehus til Pakhus og Kornlade, adskillige Møbler og Bohave og alle Slags Krambod- og Købmandsvarer for i alt 1250 Rdl.

Den yderste Gaard mod Øst, som brændte (nuv. Konrad Christensens Ejendom paa Hjørnet af Østergade og Enghavevej) var Christen Busks iboende Gaard ved Østerport (hvor altsaa Nørresiden af Østergade endte ligesom nu. Den bestod af 15 Fag Sals- og Stuehus og 32 Fag Udhus (466 Rdl); desuden brændte Købmandsvarer af alle Slags for 400 Rdl. og Bohave, Klæder, Korn, udvendig Besætning osv. for 340 Rdl. Er 1206 Rdl., medens han skylder over 400 Rdl.

Endnu en Købmandsgaard, nl. Mathias Brunows iboende Gaard paa Østergades Sydside (Hjørnet af lille Østergade), 20 Fag Salshus og 32 Fag Udhus nedbrændte tillige med Gadens øvrige Bygninger, hvoraf Mathias Brunow ogsaa ejede 2 Lejehuse, 17 Fag Sals- og Gadehus. Han opgiver sit Tab til ialt 1427 Rdl., hvoraf Kramvarer for 400 Rdl., men er skyldig til andre over 500 Rdl. Hos Brunow brændte desuden for Lambert Guldager fra Bröndumdam ved Hjerting en Del af hans Kones

Medgift (mulig Købmandens Søster): Sengeklæder, Gangklæder, Sølv, Kobber og Tin m. v. »af Værdi i det ringeste over 200 Rdl.«

A bigaël Nielsdaatter, sal. Christen Nielsens, klager over, at hun »nu i langsommelig Tid har maattet hensidde som venneløs og mange Gange haardelig maattet prøve Havsens Bølger og Rejser til Holland [hun synes altsaa selv at have foretaget disse lange Forretningsrejser] om lidet Købmandsskab, hvorved jeg kunde ernære mig og mine Børn. Hun har nu mistet sit iboende Sted paa Søndergade (lige op til Farverigaarden 3: nuv. Grøns-gade Nr. 4) og Kramvarer, som »jeg nylig havde hjembragt og formedelst den store Ulykke med mit Bens Sønderbrydelse, mig paakom, ikke noget deraf har faaet forhandlet eller aftalt«. Hun opgiver sit Tab til 396 Rdl., men skylder 200 Rdl.

I Vestergade nævner Brandfortegnelsen kun en mindre Købmandsgaard, 12 Fag Gade- og Salshus og 16 Fag Udhus, beboet af Christen Jensen Bastrup, der opgiver sit Tab til 716 Rdl., hvoraf kun for 110 Rdl. Købmandsvarer. — Her boede dengang mest Haandværkere, 2 Smede, Skomagere, Hattemager osv. En Del Huse i Vestergade var Lejvaaninger; bl. a. ejede Byfoged Cordt Jacobsen 3 Lejehuse. Han ligesom en anden skadelidt opgiver desuden, at de har mistet flere Stykker Hørlærred paa Blegen — eller Blegdammen, som ses paa Resens Kort mellem Fuglsang og Aaen — Byfogden har faaet ødelagt et fint Stk. Hørlærred, 46 Alen à 1 Mk., og et ringere Stk., 30 Al. à 12 Sk.

I Vestergade boede ogsaa en Chirurgus Oluf Peter Larosch, for hvem der brændte 8 Fag Sals- og Stuehus, 2 Fag Køkken, 9 Fag Udhus, Bo-

have med Klæder, Sølv og andet for 333 Rdl. 2 Mk, hvoraf han skyldte »paa Gaarden« 33 Rdl. 2 Mk.

Lars Kier, hvis Kone var en af dem, der omkom i Branden, boede ligeledes i Vestergade, og her har maaske flere af de omkomne og forbrændte hørt hjemme, da Ilden først overraskede Beboerne her.

Byen havde 1733 to Guldsmede, nl. Peder Rasmussen Guldsmed i Nørregade, der nævnes som Vidne i Indledningen til Tingsvidnet og for hvem det brændte 1734, og Johannes Lindschou, Borger og Guldarbejder udi Holstebro. Denne boede i Laur. Frandsens foran nævnte Gaard paa Torvets Vestside nærmest op til Nørregade, der »blev i Aske lagt, og jeg i saa Maade næppelig med Livet for Ildens Lue blev reddet [og] maatte savne det Fattigdom, jeg paa et Aarstid havde erhvervet«. (Han havde overtaget Værkstedet 1732 efter sin Moder og var gift med Elisabeth Thøriche, der først døde 1804 næsten 101 Aar gl.) Han anslaar sin Skade til 190 Rdl., da »fast intet blev bjærget«*).

Holstebro havde dengang ogsaa en faglært Gartner, der boede i et lille Hus ude i Østergade ved Siden af Christen Busk, nl. Niels Thøgersen Hvas, den tidl. Byfoged Hvas's Broder, »som havde lært den lovelige Gartnerkunst under højlovelig Ihukommelse Kong Kristian V, hans daværende Inspektør over de kgl. Lysthaver hos Slottet Rosenborg«, som Niels Hvas's Lærebrev af 1686 udviste. Men ak! Nu i sit 70. Aar havde han mistet alt, hvad han ejede, et lille Hus paa 6 Fag med Bohave og Klæder — hele Herligheden kun 80 Rdl. værd,

*) Se M. Lind og I. Aldal: Minder om Holstebro, Hardsystems Aarbog 1917, S. 72—73.

saa Holstebro maa i de Tider ikke have skattet »den loflige (priselige) Gartner Konst« tilstrækkeligt.

I den Del af Nørregade, som brændte 1733, nl. fra Torvet op til den nuv. Kirkesmøge paa Vestsiden, (dengang ubebygget til Gaden og den ligeledes ubebyggede Plads lige over for, se Brandkortet), laa bl. a. Peder Sørensen Schandorphs Købmandsgaard (nu Købmand Hahns Gaard), bestaaende af 3 Længer, tilsammen 51 Fag Hus (507 Rdl.); han mistede Møbler, rede Penge, Guld, Sølv, Kobber, Messing, Tin osv., Lin- og Gangklæder, Skabe, Kister, Borde, Stole, Bænke, Køkken- og Bryggersredskaber, Plove, Vogne osv. for mindst 1000 Rdl. samt Købmandsvarer og Korn for 300 Rdl. eller i alt 1807 Rdl.

Peder Schandorph, der var gift med Maren Lægaard og døde 1771, gav ved Legat et Stykke Jord, hvoraf svaredes 20 Mark til Understøttelse af fattige*).

Paa Hjørnet af Nørregade og Horsstræde (nuv. gl. Apoteks Ejendom) nedbrændte Købmand Hans Rasmussens Gaard, bestaaende af 32 Fag Sals- og Gadehus med Lofter og tvende Jordkældere, 7 Fag Stald og Pakhus, 13 Fag Ladehus og 7 Fag andet Udhus (636 Rdl.); desuden Møbler og Bohave, Guld, Sølv, Kobber, Tin, Messing, Sengeklæder, Gangklæder, Skabe, Kister, Skrin, Stole, Borde, Bænke m. m., samt Køkken- og Bryggerstøj, Korn paa Lofterne, Vogne og Vognredskab med udvendig Besætning (840 Rdl.); Købmandsvarer og Kramvarer baade i Kramboden og Pakhuse fra forrige Aaringer i Behold og dels som i dette Aar fra Holland og andre Steder nylig var hjemkommen til fo-

*) Frølund, S. 99.

restaaende Aars Provision (Forsyning) efter nøjeste Betragtning (1450 Rdl.). Summa 2926 Rdl. Bortskyldig til andre 1430 Rdl. Hvilken stor Skadeslidelse paa det nøjagtigste og ringeste er anført, saaledes at han »lidet og moxen intet haver nu paa tiltrædende Alderdom med Kone og smaa Børn at leve af, der nu ungefæhr en 30 Aar haver maattet svare med (som) en af de bedste Skatteborgere i Holstebro«.

Tvært overfor Sr Hans Rasmussens Gaard, næst ved Kirkestættten laa Hører ved Latinskolen Jens Sahl's iboende Gaard (vist nuv. Overrettsagfører Falbe Hansens Ejendom, da der var en aaben Plads, hvor nu Nørregade Nr. 5 ligger). Jens Sahl havde købt Gaarden 1720, og da Branden udbrød den 28. April s. A., blev 3 Fag Hus deraf nedrevet for at standse Ilden.

Paa samme Side af Nørregade brændte Niels Villadsen Læggaards Ejendom for tredje Gang i hans Tid, idet hans 2 Gaarde (omtalt foran) var gaaet op i Luer i de to foregaaende Ildebrande 28. Aug. 1697 og 28. April 1720. Ejendommens Bygninger var meget mindre nu, og Skaden opgives kun til 365 Rdl.

Som den næstsidste af de skadelidte — den sidste, Nr. 90, er en Karl hos Laur. Frandsen — opgiver Byens Sagfører Baltzar Deborthle, der boede hos sin Svigermoder, Enke Maren Dobler i et af Matadoren Frandsens Lejehuse, sit Tab til 72 Rdl. 2 Mk. 4 Sk., »hvilket haver faaet mig, som før var fattig, i større Vidtløftighed«. Af denne Vidtløftighed reddede han sig aldrig ud. I Mandtallet for 1743 til Ekstrapaabudene for 1744 opføres han som »Lediggænger« i sidste Klasse, der intet skal yde.

Som det ses af Skadesopgørelserne hørte der til de større Gaarde i Byen Avlsbrug; der fandtes Lader og Stalde, Kornforraad, Vogne osv. Side om Side med Krambod, Pakhus, Farveri og Apotek. I Mandtallene til Skatteansættelse fra 1. Halvdel af det 18. Aarhundrede nævnes ogsaa stadig Købmandsskab og Avling jævnsides, og Dyrkingen af Bymarken har for mange næringsdrivende i hine for Købstæderne trange Tider spillet en ikke ringe Rolle og skaffet mangan Borger hans væsentligste daglige Underhold.

Som det ogsaa fremgaar af Opgørelserne, indførte Holstebro Købmænd Varer fra Holland (over Hjerding og Ringkøbing).

Flere af Omegnens Landmænd havde Penge staaende i Ejendomme i Holstebro. —

Denne Beretning om den store Ildebrand og de lidte Tab ledsages af de brandlidte Borgeres Supplik (Andragende) til Landets stormægtigste Monark og allernaadigste Arvekonge og Herre, hvem de »med største Væmodighed og i allerdybeste Underdanighed« klageligst forestiller, hvor ynkelig og særdeles jammerlig den største og bedste Del af Byen ved Guds Vredes Ris er lagt i Aske. De beder og bønfaller nu, at hans Majestæt af kongelig Mildhed og Naade vil »meddele os fattige, betrængte og forarmede Mennesker en allernaadigst Gave enten af Deres kgl. Maj.s Kasse ved Ringkøbings eller andre Amtstuer her i Provintzien eller ved nogen taalelig Brandhjælp af Købstæderne og Landet i Danemark, ligesom til Viborg allernaadigst var paa-buden, til at opbygge vore brændte Steder med, at vi igen kunde komme til nogen liden Næring — —, item (ligeledes) at den Hjælp, i saa Maade allerna-

digst gives, maatte udbetales i Proportion af (i Forhold til) enhvers tagne Skade. Vi beder og i alledybeste Underdanighed om Frihed for Konsumtion paa nogle Aars Tid«. — — —

»Vi har nu paa 37 Aars Tid (∴ fra 1697) maattet friste denne ulykkelige Skæbne af Ildsvaade 3de Gange (1697, 1698, 1720) foruden denne som er den 4de og desværre den største og allermest bedrøvelige i Henseende til Ildens hastige Fremgang, da ingen — — kunde faa noget bjærget«. Skaden andrager efter allernøjeste og mindste Beregning omkr. 44,000 Rdl.

Holstebro Borgere har i forrige Aaringer maattet yde den Krigsstyr og Kopskat (i Anledning af den store nordiske Krig), som var paabuden af yderste Formue, og til (Krigens) sidste Aar 1719 betalt til Krigsstyr 914 Rdl. 4 Mk., Kopskat 516 Rdl., Skibsskat 48 Rdl., er = 1478 Rdl. 4 Mk. foruden Byens sædvanlige Tyngge, samt til Konsumtionen nu i 3de sidste Aar aarlig 1415 Rdl. og tilforn, dog fast utaaelig, en langt højere Summa. »Men vi har endog desuden udi 3de Aar næst efter hinanden maattet svare den allernaadigst paabudne Brandstyr til København, aarlig 445 Rdl., er = 1335 Rdl. og forhen til Viborg. Saa denne ringe og fattige By til [det] yderste i alle forefaldende kgl. Kontributioner har været medtagen«.

Holstebro ligger midt inde i Landet langt fra Søstæder, bl. a. 14 Mile fra Aalborg, hvorfra man med stor Besværing ved smaa Fartøjer skal bekoste det op ad Limfjorden til to Mile nær Byen (∴ Struer), hvorfra det maa vognes, og 6 Mile fra den nærmeste Købstad, Ringkøbing, fra hvilke Stæder alt vo-

res Gods og Tømmer til Bygning maa vognes og føres med stor Bekostning.

Ansøgningen er underskrevet den 29. August 1733 af 17 Mænd paa samtlige skadelidendes Vegne og indsendt sammen med Tingsvidnet og en Redegørelse fra Laurids Frandsen om: Konsumtionen for Aarets to første Kvartaler ,og hvad han efter Branden kan svare Resten af Aaret.

Desuden er vedhæftet en stor, tydelig og farvelagt Korttegning over Holstebro (kun i $\frac{1}{4}$ Størrelse S. 20), hvor alt det brændte er omgivet af en kraftig rød Streg. Det store Flertal af Bygningerne har gul Farve, d. v. s. er straatækte. I Horsstræde, hele Vestergade og Sønderlandsgade samt det allermeste af Østergade var dengang kun Straatag og kun i den indre Del af Byen pipper nu og da en rød, teglhængt Bygning frem i Rækkerne af Straatagshuse, der gav Ilden saa hurtig og rigelig Næring. Tegltag havde 1733 kun 7 Bygninger: Raadhuset og Laur. Frandsens Gaard paa Torvet, von Ahlens i Østergade op til dette, Apoteket i dav. Søndergade, to Gadehuse i Nørregade og Latinskolen i nuv. Skolegade. Deraf delte de 5 førstnævnte Skæbne med de omliggende Straatagshuse. Kirkens Tag er tegnet med blaåt (Blytag).

Dette Brandkort fra 1733, der nu med de øvrige Dokumenter findes i Rigsarkivet og aldrig har været fremdraget før nu, danner et Mellemlid mellem Resens Kort fra 1677 i hans haandskrevne Atlas Danicus og Pontoppidans Byplan og Kortbillede fra 1769 i 5. Bind af Danske Atlas. En Sammenligning mellem Kortene 1677 og 1733 viser Holstebros delvise Omdannelse i det mellemliggende halve Hundreaar. De to korte Gader op over Tofterne oven-

for Nellikestræderne — Asylgade hed tidl. Øster Nellikestræde — er forsvundne (brændte 1697), og kun nogle spredte Huse fandtes her 1733. Nørregade gik 1677 kun til nuv. St. Jørgensgade, der dengang slet ikke var til (her laa Hestemarkedet), medens den sidste Gade ses paa Kortet 1733. Nuv. lille Østergade var 1677 kun en Vej eller Sti bag om Østergades Sydside, men fremtræder som Gade med Bebyggelse paa Nordsiden 1733. Sønderland var efter Resen ikke bebygget i 1677, medens Sønderlandsgade delvis gik til Sønderport i 1733 med spredte Bygninger Vest for, særlig langs den Skraavej, som dengang gik fra Midten af Sønderlandsgade mod Nordvest gennem Storaæn og udmundede i nuv. Slotsgade. Øster- og Vestergade havde omtrent samme Udstrækning som nu.

Stiftamtmand Gabel indsender saa den 16. Septbr. 1733 de fra Holstebro modtagne, ovenfor nævnte Dokumenter angaaende Branden til Kancelliet, ledsaget af en Indstilling til Kongen, hvori han henviser til den elendige Tilstand, hvori Supplikanterne er sat. Ikke alene deres Huse, men alle deres Midler, Boskab og Løsøre er ved Ildens hastige og hæftige Lue blevet fortæret ,saa de ikke ved egen Hjælp formaa Byen igen at opbygge. Han indstiller dem derfor til nogen allernaadigst Tillæg af kgl. Maj.s Kasse eller Brandhjælp af Købstæderne og Landet, ligesom til Viborg var paabudet, item nogle Aars Frihed for Konsumtion »og hvad videre Deres kgl. Majestæt maatte for godt befinde.«

Men efter tre Maaneders Forløb resolverede kgl. Maj. den 28. December allernaadigst, at de ved Ildebranden i Holstebro skadelidende Indvaanere maa af Byens Konsumtionsafgift for de 9 Aar fra 1. Januar

1734 til Aarsdagen 1743 aarlig godtgøres 1103 Rdl. 5 Mk., imod at de svarer Konsumtion lige med de konserverede (bevarede, ikke skadelidte). Godtgørelsen skal følge de afbrændte Steder. Ligeledes maa den fra 22. Juli Aaret ud betalte Konsumtion godtgøres »de afbrændte« (Borgere), som igen lader bygge.

Der blev altsaa ikke »nogen Tillæg« af Kongens Kasse eller nogen Brandhjælp til det fattige Holstebro saadan som til Viborg og København, hvortil man i de nærmest foregaaende Aar ogsaa her havde ydet et føleligt Bidrag. De brandlidte maatte nøjes med at faa tilbagebetalt aarlig i 9 Aar det Beløb, 1103 Rdl. 5 Mk., som de betalte af det samlede Konsumtionsafgift 1415 Rdl., som Forpagterne havde udredt hver af de tre sidste Aar; hvortil kom 243 Rdl. 44 Mk., som de skadelidte havde svaret i Konsumtion for Resten af Aaret 1733.

Da nogle af de brandlidte senere søgte om hurtigere og nogen yderligere Hjælp, som ogsaa anbefalede af Stiftamtmanden, svarede Rentekammeret ret omgaaende, at det ikke understod sig videre at forestille Kongen herom, men de maatte ligesom andre skadelidende lade sig nøje med det allerede tilstaaede.

Efter Branden Aaret efter, da omtr. Resten af Byen gik op i Luer, foretages imidlertid nødvendige Ændringer i Ydelsen af Konsumtionsgodtgørelsen.

BRANDEN 1734.

En Ulykke kommer sjældent alene. Man havde endnu næppe faaet ryddet Tomterne i de nedbrændte Gader, endsige faaet Gaarde og Huse genopført — i December 1733 var kun opbygget 267 Fag, medens

der manglede 1359 Fag at genopføre — før Holstebro hjem søgtes af en ny ødelæggende Brand i Nørregadeden 30. Juni*) 1734.

Herom oplyser et Tingsvidne af 20. Juli s. A. følgende:

I Anledning af en til Byfogden Cordt Jacobsen ergangen Skrivelse og Ordre af 6. Juli (fra Stiftamtmanden) mødte paa sandtlige skadelidende Borgeres Vegne Baltzar Deborthle og fremstillede 12 af Byens Borgerskab til at høre og afhjemle et formeligt Tingsvidne om den ulykkelige Vaadesilds Opkomst, Fremgang og endelige Dæmpelse.

De 12 Mænd — delvis de samme som afgav Forklaring om Branden 1733 med Postmester Peder Grøn og Kirkeværge Michel Boesen i Spidsen — vidnede edelig med oprakte Fingre efter Loven og forklarede, at der nu sidst under Onsdags Prædiken den 30. Juni ved 9 slet, da Præsten alt var kommet paa Prædikestolen, kom Alarm med Stormklokken at ringe, hvor de efter Anraab søgte Stedet, der Ildsluen først lod sig til Syne. De saa da, at Peder Thomsen Reisis Udhus i en Skelsmøge mellem dennes Gaard (nuv. Nørregade Nr. 44) og Melchior Christoffersens Gaard (nuv. Nørregade Nr. 42) paa Gadens Østside var tændt i Lue. »Men hvorfra samme ulykkelige Vaadesild er opkommen eller hvortil Aarsag har vaaren (): hvad der har været Aarsag til den), er ingen uden Gud alene bekendt.«

Da Ildsluen imidlertid havde gjort saa stærkt Angreb i bemeldte Peder Thomsens Hus, endskønt Gadehuset var belagt med Tegl, saa var dog formeldst den stærke Tørke som og af Mangel paa Folk,

*) Frølund: Holstebro, S. 35 har fejlagtigt 30. Juli ligesom flere af de senere Aktstykker.

fordi enhver søgte at redde og bjærge sit eget, al menneskelig Hjælp til Ildens Dæmpelse forgæves. Men samme ulykkelige Ild greb om sig straks, ikke alene paa begge Sider af det antændte Hus men paa Grund af den stærke Sydøst- og Østenvind ogsaa over paa den vestre Side af Gaden. Ildens Lue grasserede da saaledes, at der paa Nørregades Østside foruden Peder Reisigs Gaard brændte to Gaarde Nord for den ud til Nørre Port (dengang udfor nuv. Bisgaardsgade), hvor der ingen flere Bygninger var, og Syd for Vaadens Opkomst blev Resten af Nørregades Østside ned til skraas overfor Kirkesmøgen lagt i Aske; den sidst brændte Gaard her var Enevold Breinholdts. Paa Nørregades Vestside brændte Gaardene mellem Nørreport og den nuv. Raadhusplads, men ogsaa Bygningerne Vest derfor paa det saakaldte Hestetorv (nuv. St. Jørgensgade). Den sidste Gaard, som her brændte, var Byfogdens, Cordt Jacobsens (nuv. Læderhandler Helms Ejendom). Her standsede Ilden »ved tvende øde Pladser (Syd for Byfogdens), der begge skal være de Linders Arvinger tilhørende«. Selve Chr. Lindes Gaard (hvis det ikke er den ene øde Plads) paa Nørregades Vestside, nærmest ved Skoleg., og Kirkeværge Michel Boesens Gaard paa det modsatte Hjørne af Skolegade synes altsaa at være bleven reddede.

Det, som saaledes afbrændte i Nørregade og paa det tilstødende Hestetorv, var 43 Ildsteder, »saa at der nu af hele Byens Nørreland paa Nordsiden af den store Bro fra den forleden Aar og denne nu sidste ulykkelige Ildsvaade ikkun er i Behold 7 Gaarde og nogle Huse imellem bemeldte Gaarde og Vesten for Kirken, som tillige med den latinske Skole (Gud være æret) er bleven i Behold.«

Desuden havde en Del af dem, der den 22. Juli sidste Aar tog Skade og derefter boede til Leje hos dem, der da skaanedes, nu mistet hvad som for Ildens Lue dengang blev reddet. De 12 Mænd kunde nu ikke bedre paaskønne, end at der ved disse tven- de ulykkelige Ildsvaader trende Dele af denne fattige By var lagt i Aske og det af de bedste Bygninger, tilhørende det bedste formuende Borgerskab, saa at fjerde Parten af Byen med Sønderland Sønden for Store Bro næppe kan regnes at være i Behold. Hvorfor en Del af de skadelidende for Mangel af Huslyd [!] har maattet kvittere Byen og en Del tage til Takke med aabne Ladehuse til Beboelse, indtil nu Hø- og Kornbjærgningen forestaar, da de atter er husvilde til den forestaaende haarde Vinter og ej ved, hvor de sig skal hengive. De nødes derfor til at søge godt Folk og medlidende Kristne paa Haanden om Hjælp, indtil de med Guds og Kongens Naade (hvorom de gør sig forsikrede) kan nyde nogen allernaadigst »Solamang« [Soulagement, Lindring] til Undsættelse.

Derefter fremlagde Deborthle og begærede dette Tingsvidne tilført enhver af de skadelidendes Angivelser over tagne Skade fra Nr. 1 til Nr. 36 inklusive, (Naar der opgives 43 Ildsteder, men kun 36 brandlidte, hvoraf endda nogle, hvis Ejendomme var brændt 1733, kun mistede Bygningsmaterialer eller Løsøre, kan det ligge i at nogle Familier havde 2 Ildsteder, f. Eks. baade i Køkken og Bryggers).

Først nævnes Byfoged C o r d t J a c o b s e n (F a s t e r l i n g), hvis iboende Gaard i Nørregade (fra Hj. af St. Jørgensgade til udfor nuv. Danmarksgade) bestod af 4 Længer, i alt 58 Fag Hus, nl. 28 Fag til Gade (nu Nørregade Nr. 31 og 33) bestaaende af

Vaanings- og Bryggerhus, næsten af nyt opført, som ikke var bekostet med 16 Rdl. Faget (448 Rdl.), endvidere Ladehuset 18 Fag (180 Rdl.) og 12 Fag Tørve-, Port- og Vognhus (96 Rdl.) samt 3 Lejevaaninger indbygget til Vestsiden af Gaarden, 12 Fag med Loft og 2 Skorstene (120 Rdl.). Af Indbo, Byggematerialer, Redskab og Ilding af Tørv og Lyng, som var hjembjærget, brændte for 120 Rdl., og endelig Rug, Malt, Byg og Havre paa Lofterne for 54 Rdl. Hans samlede Tab var saaledes 1018 Rdl.

Byfogden havde selv opbyggt af ny den afbrændte Gaard undtagen 15 Fag, siden han kom hertil; desuden havde han i forrige Ildsvaade forleden Aar mistet trede Lejevaaninger (i Vestergade, se foran), »saa at denne min tagne Skade vil blive for mig og fattige Hustru med 5 smaa umyndige Børn fast ubodelig at forvinde uden Guds og Hs. Maj.s allernaadigste Hjælp og Undsætning«. Han maa nu i denne elendige og fast ødelagte By til Husværelse og Nattefy for sig og sine betjene sig af et aabent, brøstfældigt Ladehus, indtil han ved Godtfolks Hjælp igen kan faa sig lidet opbyggt til Husly imod den forestaaende haarde (?) Vinter. Han slutter med endnu en ynkelig Anraabelse om Guds og Arvekongens Naade og Barmhertighed — — »saa bliver vi igen af vores Aske oprejsede«.

Købmand Hans Rasmussen, hvis Gaard i Nørregade Syd for Horsstræde brændte 1733, mistede nu hvad der var indsat hos hans Svoger i Nørregade (hvem siges ikke), Plov, Harve, Fødevarer indkøbt til hans Arbejds- og Haandværksfolk, saa og Kobber og Messing som af forrige Ildsvaade var opsamlet.

Foruden et Par Huse brændte paa Hestemarken

Morten Christensen Eckebooms Gaard ved Nørregaden (∴: nordre Hjørne af nuv. St. Jørgensgade), 10 Fag Hus til Gaden, hvoraf 8 Fag Stueværelser og Køkken, de to andre Fag var Staldhus; desuden brændte Indbo og Møbler, Bryggerkar og Øltønder, Korn paa Loftet og rede Penge for 100 Rdl., endelig mistede han Købmandsvarer for 200 Rdl., som bestod udi Specerier og andre Varer, »som jeg nylig var kommen hjem med fra Holland«. Samlet Tab: 446 Rdl. 4 Mk.

Peder Jensen Hvøslev, der boede til Leje paa Nørregades Vestside, siger, at han har lidt Tab ved begge disse Ildebrande (1733 og 34) og trede Gange tilforn været hjemstøgt af samme Skæbne (∴: 1697, 1698 og 1720).

Paa Nørregades Vestside nordenfor St. Jørgensgade brændte bl. a. Købmand Christen Lauridsens Gaard (nuv. Nr. 43) næst (∴: nærmest) overfor Peder Reisigs Gaard, hvor Ilden opkom; der brændte 8 Fag nyopbygget Gade- og Salshus og 8 Fag Bryggers og Pakhus (200 Rdl.), Indbo, Løsøre og Korn for 140 Rdl. og Købmandsvarer for 530 Rdl. eller i alt for 864 Rdl.

Flere af de brandlidte fra 1733, der var tyet herud med deres reddede Ejendele, Korn og indkøbte Materialer, mistede disse nu i 1734, saaledes Johanne Sørensdatter, sal. Peder Grøns, Mathias Brunow og Laurids Frandsen*), for hvem der desuden brændte tvende Lejevaaninger ved Nørreport (paa Kortet 1733 det yderste Hus paa Nørregades Vestside). Her mistede ogsaa Byens anden Prokurator

*) L. F. blev forarmet ved Brandene, han opgav sin Handel i Byen og forpagtede en lille Avlsgaard paa Landet (Indberetningen 1737).

Knud Nielsen Munch, der boede sammen med andre i en Lejevaaning (nuv. Nørregade Nr. 45) tilhørende Købmand Christen Nielsen Møller, sit eget, sin Kones og smaa Børns Indbo og Bøger, tilhørende ham selv og en Søn, og Klæder tilhørende en Datter, som tjente hos Guldsmed Lindskov. Men det hele sættes kun til 33 Rdl., saa han har været ligesaa ludfattig som sin Kaldsfælle Deborthle. Det var daarlige Tider dengang for Sagførerne. Knud Munch døde 1737.

Paa Nørregades Østside lidt Nord for St. Jørgensgade laa den eneste teglhængte Gaard mellem Horsstræde og Nørreport der, hvor Alfred Christensens Købmandsgaard (nu tilhørende Sofus Knudsen) og Telefonselskabets Ejendom ligger. Det var en Dobbelgaard, hvoraf den ene, vist den nordlige Del tilhørte Peder Thomsen Reising, i hvis Udhus Ilden opstod, den anden, sydlige Del ejedes af Alexander Mortensen Nyboe. For Peder Reising, der opgiver at sidde i Vidtløftighed med Børnepenge og deslige og at have mistet den største Del af sit Ejende og timelige Velfærd, brændte hans iboende Gaard, 9 Fag af godt Egetømmer (til Gaden), 7 Fag Stuehus, Køkken og Bryggers, 3 Fag Staldhus og 9 Fag Ladehus (341 Rdl.) Korn og ædende Varer for 30 Rdl., Indbo, Møbler, Gang- og Sengeklæder samt Udbo af Vogn- og Plovredskab m. m. for 766 Rdl., i alt for 1137 Rdl. »Alt blev lagt i Aske, formedelst Ildens Lue var over Hovedet, og ej blev uden en ganske ringe Del bjærget, men [vi] maatte for at frelse Livet retirere os derfra — — saa jeg ikke uden særdeles kongelig Hjælp og Naade videre af Asken med Hustru og umyndige Børn kan vorde oprejst«.

Peder Reisig havde imidlertid to Møller, nl. Vegen Mølle og en anden udenfor Byen, hvortil han flyttede, men ejede endnu 1737 Gaarden paa Nørregade og senere Huse paa Bisgaards Toft.

Alexander Nyboe, hos hvem ingen var hjemme uden hans Kone og en Pige, da Ilden udbrød, der var dem saa nær over Hovedet, siger, at han mistede mer end sit Ejende og timelige Velfærd, nl. hans iboende Gaard, bestaaende af 9 Fag af godt Egetømmer, ny opbyggt, muret og teglhængt, 6 Fag Stuehus og Køkken, 4 Fag Fæhus og 9 Fag Ladehus (338 Rdl.) og en Lejevaaning næstved, hvorudi var indrettet trede Lejevaaninger, som nu ogsaa var besat med Folk, bestaaende af 20 Fag Gade- og Salshus og 12 Fag Ladehus (vist hvor nu Knudsens Hotel ligger), sat til 312 Rdl. Desuden brændte Alex. Nyboes Indbo af Seng- og Gangklæder med andet Bohave foruden alt Udbo og Vogn-, Plov- og Gaardredskab (300 Rdl.), Korn og Malt paa Loftet (45 Rdl.), Kramvarer af Humle, Hør og andre grove Varer i det ringeste for 200 Rdl., saa hans samlede Tab var 1195 Rdl.; han kan ej vorde hjulpen uden særdeles kgl. Hjælp og Naade.

Til de brandlitte i dette Nabolag hørte ogsaa Peder Jakobsen Tollund, der til den Tid opholdt sig hos sine Forældre og for nylig i dette Foraar havde begyndt en liden Handel for sig selv, som bestod udi Specerier og adskillig andet Smaakram, hvoraf han aldeles intet fik reddet formedelst Ildens Hastighed end det, som blev baaret ud paa Gaden og der brændt i Aske. — Samme Peder Tollund holdt senere Værtshus og dømmes 1737 for Helligbrøde, fordi han havde haft en Del navngivne

Borgere siddende og drikke og spille Kort en Helligdag.

Peder Reisigs Nabo Melchior Christophersen mistede sin iboende Gaard (vist nuv. Gug Kjeldsens Ejendom), som han selv havde opbygget af ny efter Branden i 1697, da han havde boet i Gaden, der gik ned over Trindetoft og ikke blev opbygget igen. Den bestod af 21 Fag Hus indrettet med Loft og andet Tilbehør, 4 Fag Bryggers og 22 Fag Lade og Staldhus, sat til 497 Rdl. Desuden brændte Mobilier (Møbler) og Boskab med Klæder, Sølv, Kobber, Tin og Messing samt Købmandsvarer for i det mindste 420 Rdl., saa hans Tab var 910 Rdl.

For Christen Nielsen Møller brændte hans iboende Gaard bestaaende af 14 Fag Gadehus med Loft og Jordkælder, 7 Fag Inderstue med Køkken, 4 Fag Pakhus, 5 Fag Stue- og Køkkenhus i Gaarden og 33 Fag Lade, Stald og Tørvehus, alt indbygget i 4 Huse tilhobe 63 Fag Hus (650 Rdl. — vist nuv. Vareindkøbningens Gaard, dav. yderste Gaard paa Nørregades Østside, se Brandkortet 1733). Han ejede desuden en anden Gaard lige tvært over Gaden, Nr. 45 nuv. Sadelmager Petersens Gaard), bestaaende af 18 Fag Gadehus (den før nævnte Lejevaaning) og 20 Fag Lade og Stald (244 Rdl.). Desuden led han Skade paa Bohave og Købmandsvarer for 450 Rdl., saa hans samlede Tab var 1344 Rdl., som han erklærer Gaardene ikke kan opføres for igen. Desuden havde han forrige Aar taget Skade ved en liden Gaard i Østergade, som han havde i Pant, og som han straks lod opbygge til Gaden igen med 11 Fag i Stedet for 7, da Husets Ejer ikke kunde genopbygge det.

Hos Chr. Nielsen Møller havde Humleføreren Jo-

han Thomas Bolnes, da han rejste til Skive og Nykøbing paa Mors, indlagt 2 Skippund Humle til 53 Rdl. 2 Mk. og 3½ Degger raa Kohuder til 35 Rdl. Da han ved sin Tilbagekomst fandt disse Varer gaaet op i Luer, indgav Chr. Møller paa hans Begæring Anmeldelse af hans Tab.

Paa Nørregades Østside nedefter fra udfør St. Jørgensgade brændte bl. a. Peder Rasmussen Guldsmeds Gaard, 18 Fag Gade- og Salshus med Lade-, Stald- og Fæhus, Værktøj og Materialer undtagen Sølv, Ind- og Udbo (321 Rdl. 2 Mk.) og Simon Beens Gaard, 11 Fag til Gaden med 2 Fag Port. Som den sidste i Rækken af de brændte Ejendomme opføres Enevold Breinholts iboende Gaard (vist nuv. Hotel Schaumburg) 16 Fag Gade- og Salshus, 10 Fag Udhus, 10 Fag Lade- og Pakhus og 2 Fag Porthus (363 Rdl.), Korn, paa Loftet, Mjød, Vin og Brændevin i Kælderen, Ind- og Udbo osv. (266 Rdl.) Er: 629 Rdl.

Den ene af disse to Ildebrände var paasat af »to Piger, som henrettedes og hvis Grave findes paa Melgaard Mark i Maabjerg.«*) Trods al Eftersøgen baade i Landsarkivet og Rigsarkivet har det ikke været mig muligt at finde skriftlige Efterretninger om denne Ildspaaættelse eller Pigernes Henrettelser. Tingsvidnerne og de øvrige Beretninger om Brandene i 1733 og 1734 har ikke en Stavelse eller Hentydning til de to Pigers Brøde. Justitsprotokollerne for Holstebro mangler for Aarene 1732—37. I Ribe Stiftamts indkomne Breve ang. Holstebro 1732—77 findes ingen Skrivelse om denne Sag (Ribe Stifts Købstæder hørte jo under Stiftamtmanden i Ribe), heller ikke i Ribe Stiftamts Kopibøger i

*) Frølund: Holstebro, S. 35.

1730'erne. I Viborg Landstings Dombog har jeg lige saa lidt kunnet finde noget om denne Brandsag, men mulig gik Brandretssager allerede dengang fra Underretten umiddelbart til Højesteret, saaledes som det udtrykkeligt fastsættes i Forordningen om Brandvæsenets Ordning 1761. Nu brændte Højesterets Dombøger ved Kristiansborg Slots Brand i 1884, men Voteringsprotokollerne er bevaret, dog heri synes heller intet at findes om de to ulykkelige Piger fra Holstebro, og Højesterets Orden (Fortegnelse over de Sager, der skal til Behandling) har ikke noget om, at Sagen har været for.

Nu skal jo enhver Dødsdom ubetinget forelægges Højesteret. Der findes imidlertid Eksempler paa, at Forbrydere ogsaa efter vor øverste Domstols Oprettelse (1661) er blevet henrettede uden at have været for denne, ja, ogsaa uden at deres Sag har været for Landstinget (Overretten)*)

Naar Holstebro (og Maabjerg) Kirkebog 1694—1775 ikke omtaler Pigerens Henrettelse og Begravelse — de gl. Kirkebøger anfører Begravelsesdagen, i Reglen ikke Dødsdagen — kan det ligge i, at de i Virkeligheden ikke er blevet begravet, men deres Lig brændt, saaledes som det endnu 1795 skete med Johanne Marie Mortensdatter, der heller ikke nævnes i Kirkebogen (se Branden 1794).

At det imidlertid forholder sig rigtigt med de to Pigers Ildspaaættelse og Henrettelse, er der ikke Tvivl om. Overleveringen har været levende omkr. 1870, da Frølund skrev sin Bog om Holstebro, og den er endnu ikke helt uddød. Ved Efterspørgsel i Melgaard fik jeg af den nuværende Ejers Svigersøn, der er fra Nabogaarden Sejbjerg, at vide, at han som

*) Se C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, S. 242.

Dreng havde hørt om en Henrettelse paa »Melgaard Bakke« (den høje Del af Marken S. V. for Gaarden), men nærmere vidste han ikke derom. Men Chr. Kamstrup, som bor op til Melgaard Mark, vidste noget bedre Besked. Hans Fader købte i 1851 det Bolsted, som er et Afbyggersted fra Gaarden, og her er han født 1860. Han har som Dreng hørt sin Moder fortælle om de to Pigers Henrettelse. De skulde have stukket Ild paa Holstebro i 1733 (hævder Kamstrup efter Moderen), men hvorfor de blev henrettet i Sønderlund i Maabjerg, om de var derfra eller af anden Grund, havde han ikke hørt noget om. Deres Grave skulde en Tidlang have været synlige; der fortaltes, at der voksede Lyng paa den ene, men Græs paa den anden; det sigtede mulig til, at hun, der var begravet i den sidste, skulde have været uskyldig, men nogen Forklaring derpaa havde han aldrig hørt. Paa mit Spørgsmaal, om der knyttede sig Gengangeri til Gravene svarede han: »Ja, min Moder fortalte, at de (eller den ene) vandrede fra Graven med en »Skægmand« (Brændevínsdunk) hen til »Brændevinshullet«, et Hul paa Marken der i Nærheden og der forsvandt hun, vel sagtens for at drikke Brændevin«. Hvad det sigtede til, vidste han heller ikke (Ildspaaættelsen sket i Fuldskab?). Han havde ved Arbejde paa Melgaard ved Gravning søgt at finde Gravene, men intet Spor fundet af dem. — Saa langt Sagnet.

Skønt Overleveringen synes at holde paa, at det var Branden i 1733 som var paasat — de to Brande saa nær efter hinanden kunde for Eftertiden let falde sammen og Hovedbranden var jo i dette Aar — mener jeg ligesom Frølund, at Sandsynligheden taler for at henhøre Ildspaaættelsen til Branden i 1734.

Denne udbrød jo i Peder Reisigs Udhus i Skelsmøgen mellem dennes og Melchior Christoffersens Gaard, og Udtrykkene i Tingsvidnet om Branden viser, at det forekommer Vidnerne uforklarligt, hvorledes Ilden kunde opstaa der. Branden 1733 opstod derimod hos en Smed og har rimeligvis været Vaadeild.

HOLSTEBROS TILSTAND EFTER BRANDENE TIL OMTR. 1750.

Efter at den største Del af Byen var gaaet til Grunde ved Brandene i 1733 og 34 — kun nogle faa Gaarde og Huse paa Nørreland og det da ubetydelige Sønderland var tilbage — kan det ikke undre, at de allerfleste af Borgerne var forarmede, og at Handel og Næringsliv i de nærmest følgende Aar gik stærkt tilbage. Købmandsgaardene og deres Va-relagre var brændt, saa der var ikke stort for Oplandets Beboere at komme til Holstebro efter.

Stiftamtmand Gabel besøgte Holstebro i Oktbr. 1734 og udnævnte 7 eligerede Borgere, som da begyndte at indsættes, til at varetage Byens Anliggender. Ribe Stiftamts Købstæder var nogle af de første, som fik disse udvalgte Borgere.

I Indberetningerne, som i 1735 indsendtes til det nyoprettede Kommercekollegium, hedder det om Holstebro*), at denne fattige By desværre udi en Del Aaringer mærkelig haver aftaget, idet den, Gud bedre det, alt for ofte har været hjemsøgt af Ildebrand og udi de sidste tvende Aar den meste og bedste Del af Byen er afbrændt. Desuden beklager Indbyggerne, at skønt der her i Byen har været

*) „Relation og Erklæring om Holstebro“ i Relationer over danske Stifters Tilstand i Henhold t. Cirkulære af 25. Juni 1735. III Ribe Stift (Rigsarkivet).

holden adskillige Hestemarkeder, hvorved Byen har haft temmelig god Næring, er nu paa en Del Aaringer samme Markeder ganske aftaget, fordi udenbys Praugere paa Landet holder deslige Købehandler ad sig. saa at Byen derover aldeles ingen Næring har ved deslige Markedshandel, som før har været.

Tidligere havde Holstebro været berømt for sine Hestemarkeder. Arent Berntsen siger (1656), at det fornemste Hestemarked i hele Riget holdes aarlig der i Februar, og godt en Snes Aar efter nævner Holger Jacobæus i sin Rejsejournal 1671 Holstebro som berømt for sit Hestemarked. Det var vel ikke Landpranget alene, men ligesaa meget det, at Byen laa i Aske, som holdt Folk borte fra den.

Det hedder videre i Indberetningen 1735, at der findes ganske faa eller fast ingen, som rettelig kan kaldes Købmænd, men alene smaa Kræmmerer, og ej fornemme Haandværksfolk. Fabrikker findes ikke.

I Fortegnelsen over Indbyggerne, der paa Tidens Vis er inddelt i Klasser efter Rang og Indtægt, nævnes da ogsaa meget faa, hvis Tilstand betegnes som god. Dette er Tilfældet med Sognepræsten Hr. J e n s M e l d a h l og den afdøde Sognepræst S e v e r i n L u g g e s Enke og Latinskolens Rektor, der alle tre var bleven skaanede for Brandene. By- og Herredsfogden C o r d t J a c o b s e n »siddet i Vidtløftighed, formedelst han igen sin Gaard og afbrændte Steder lader genopbygge«. Postmester P e d e r C r ø n, der ogsaa bruger noget Øl- og Brændevinsalg, er, saa vidt vides, i temmelig god Tilstand. Den privilegerede Farver A n d r e a s H a n s e n, der vel har taget Skade ved Branden 1733, sidder ligeledes i temmelig god Stand. Af Købmændene bruges det

samme eller lignende Udtryk om Claus Schive, Hans Rasmussens Enke, Hans Hartvig Lund, der havde kgl. Benaading paa Storbroyen, Lars Horslund, Chr. Nielsen Møller og Jep Brevig; men dermed er Velstanden forbi. Af de omtrent 50 Borgere ialt, som driver Handel, Kræmmeri, Øl- og Brændevinssalg, betegnes de øvrige som værende i temmelig slet Tilstand eller af ringe Vilkaar, lever af Kredt o. l.

Haandværkerne var naturligvis ikke bedre stillede. De 3 Guldsmede var i maadelig Tilstand, de 6 Felberedere var af temmelig maadelig eller slet Til-

stand. Man skulde tro, at Bygningshaandværkere, som Tømrere, Snedkere og Murere havde haft god Fortjeneste ved Genopførelsen af de mange brændte Bygninger, men ogsaa de var uden Undtagelse af maadelig eller slet Tilstand. Byens 3 Smede var alle i slet Tilstand. Det forbavser da ikke, at de mange Skomagere, Skræddere, Handskemagere og Hattemagere levede i maadelig eller (mest) slet Tilstand.

Læderhandler Helms Ejendom, Nørregade, opført efter Branden 1734 af Byfoged FASTERLING til Kontor og Bolig, med svære Egetræsbjælker og tykmavet Skorsten. Nedrevet 1890.

Kun 1 af Skomagerne siges at være i temmelig god Tilstand, men ved Siden af sit Haandværk drev han ogsaa Brændevinsbrænden. Ogsaa Parykmageren Rasmus Sperling var i temmelig god Stand, men det skyldtes ikke saa meget hans Haandværk, som at der efter Branden i 1733 tilfaldt ham en Arvepart i København og Medgift med Konen.

Besidderne af de større Ejendomme i Byen, saa godt som alle Købmændene og en Del Haandværkere havde jo Markjord i Bymarkerne, og i Fortegnelsen siges, at de »har og nogen Avling«. Avlsbruget spillede i hine Tider en ikke ringe Rolle for Købstæderne,*) og i Nedgangstider som disse Ildebrandsaar, har sikkert mangen Holstebro Borger haft sit væsentlige daglige Underhold af Markjorden.

Med de karakteriserede og privilegerede Borgere (12 + 4) nævner Indberetningen 1735 ialt 177 Familier. Da en Del af disse er Enker eller ugifte, kan Holstebros Indbyggertal ved denne Tid sættes til omkr. 600 Personer. Hermed kan sammenlignes, at Pontoppidans danske Atlas, 5. Bind ved Hans de Hofman 1769, anslaaer Byens Indbyggere til omtr. 700 Personer med 218 Familier. Holstebro er i nogle og tredive Aar vokset med 41 Familier eller omtr. 100 Personer.

Blandt de saakaldte »Jessenske Relationer«**) findes ogsaa en Indberetning til Stiftamtmand Gabel fra By- og Herredsfogden Cordt Jacob-

*) P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark 1619—1848, I. 146. og C. Klitgaard: Hjørring, hvis Indbyggere i de Tider mest levede af Jordbrug.

**) Efterretninger om Købstæderne og Amterne indsendte i Henh. t. Oversekretærens (v. Jessens) Ordre af 6. April 1743. (Rigsarkivet).

sen, ledsaget af udfyldende Oplysninger fra Sognepræsten Jens Birkerød Meldahl. Besvarelsen af de 40 Punkter i Byfogdens Indberetning tager mest Sigte paa de ham underliggende Herreder (Hjerm-Ginding) og er ikke meget oplysende for Holstebros Vedkommende. Han siger, at Byjorderne — »Situationen her ved Byen,« som han udtrykker sig — bestaar mest af Agerland, med lidet Lyngbund og Eng, men ingen Skov; Agerlandet er nogenledes frugtbar. En stor Aa gaar »igennem Byen« mellem det saakaldte Sønder- og Nørreland. Udtrykkene viser, at det førstnævnte nu spillede en Rolle som Bydel.

Om Storaæn udtaler baade Byfogden og Præsten sig videre under de følgende Punkter. Byfogden ved dog ikke, hvorfra den har sin Oprindelse; men det er blevet Præsten sagt, »at den udvælder fra en Moratz kaldet Simmelkjær«, og han finder, at Byens største Herlighed bestaar udi Forraad af godt Vand, som flyder i Bæk og Aær, blandt hvilke den store Aa er den navnkundigste, fordi Byen har sit Navn af den lange Træbro, som er lagt over den og beneficeret af forrige Konger til sin Vedligeholdelse med 120 Td. Byg af de omliggende Herreder, og da den ofte lider Skade af Isen udi Tøbrud — »borttages«, siger Byfogden — saa har Kongerne givet »Bromanden« (1743 Hans Hartvig Lund, der havde overtaget den 1733 efter sine Forældre Thomas Thomsen Lund og Elisabeth Lægaard, som havde faaet kgl. Bevilling paa den 1677) et nyt Tillæg, »hvorom Byfogden kan give bedre Oplysning«, hvad han dog ikke gør. Derimod siger denne, at der i forrige Aaringer er blevet fanget Laks og Ørreder af Byens Folk og andre Beboere ved Aæn, men nu fanges

ikkuns lidet eller fast intet. I forrige Tider har der og været nogen Baadfart imod Strømmen paa 1—2 Mile her til Byen, men dog ikke til nogen Fordel undtagen for dem selv (Pramførerne).

Til Byfogedtenesten i Holstebro er lagt Hjerm-Gindings Herreds Fogderi, og siden det mest for Herredernes Almue er belejligt, saa holdes Herredstinget hver Fredag her i Byen (fra 1719).

Af offentlige Bygninger findes kun Kirken og et gammelt Latinskole-Hus, der nu bebos af Kordegnen (Jens Sahl, som selv ejede et Hus i Nørregade). Derimod har Byen efter Branden i 1733 ikke noget Raadhus, der uomgængelig behøves til Bytinget og til Arrest, siger Byfogden. Han foreslaar senere i en Skrivelse til Stiftamtet 1749*) at den gl. Latinskole skal omdannes til Ting- og Arresthus, da Opførelsen af et nyt Raadhus, selv om det kun faar eet Loft (det brændte paa Torvet havde to Loft) vil koste 1192 Rdl., hvilket Beløb er for stort og uovervindeligt for denne fattige, elendige By. Foreløbig benyttede man som Raad- og Tinghus en Sidebygning ud til Hestetorvet (St. Jørgensgade) i Byfoged Cordt Jacobsens Gaard. Men 1750 kom man ud over Vanskeligheden ved at købe Vaaningshuset i afd. Pastor Lugges Gaard, der var blevet solgt til Købmand Thomas Hartvig Lund (en Broder til Bromanden Hans Hartvig Lund. Denne Gaard laa paa Hjørnet af Nørregade og Skolegade, og her har Raadhuset nu haft sin Plads i de sidste 175 Aar.

Indberetningen 1743 giver ingen Oplysninger om Holstebros Næringsliv i disse Aar. I et M a n d t a l

*) Ribe Stiftamts indkomne Breve Holstebro ang. 1732—72 (Landsarkivet).

til Ekstrapaabuddene for 1744*) findes derimod en Fortegnelse over Byens næringsdrivende Borgere, i alt 121, inddelte i 8 Klasser efter Stand og Indkomst. De skal tilsammen svare 885 Rdl. 80 Sk., nl. af Formue og Indkomst 261 Rdl. 32 Sk. og i Kopskat af sig selv og deres Tyende samt Heste- og Karosseskat 624 Rdl. 48 Sk. (Af Karosser findes kun een anført). Desuden findes en 9. Klasse, hvorudi befindes de, som til Dels er gamle og skrøbelige, fattige og husarme og som ganske intet har at betale; i denne Klasse opføres 34, mest Enker og ugifte Kvinder, men bl. a. ogsaa (Prokurator) »Baltzer de Bortle, Lediggænger, giver intet.« Byen har da i det Aar haft i alt 155 »Familier« eller 22 mindre end i 1735.

I 1. Kl. opføres kun Kammerraad J e n s V o i g t, der ingen Næring har (indflyttet fra Landet), men holder en Dreng og en Pige og i Kopskat sættes til 50 Rdl., der dog nedsættes til 38 Rdl., og Løjtnant M o r t e n T a u l o v, der for 10—12 Aar siden har faaet sin Afsked af kgl. Maj.s Tjeneste og kun har lidt Markjord, som han har lejet ud. Han svarer 6 Rdl. af Formue, 20 i egen Kopskat og 2 af en Pige, i alt 28 Rdl.

I 2. Kl. findes Præst og Kapellan, Kordegn og Klokker. Pastor M e l d a h l, der var formuende og holder Karl og Pige og 2 Heste og en Kariol med 4 Hjul halvt overdækket (hvoraf 10 Rdl.) svarer i alt 49 Rdl. 64 Sk.

3. Kl. omfatter Byens verdslige Embeds- og Bestillingsmænd, i alt 5. Af dem svarer Byfoged C o r d t J a c o b s e n, der holder 1 Karl, 2 Piger og

*)Holstebro Bys Regnskaber over visse og uvisse Indkomster (Rigsark.)

2 Heste, 14 Rdl. 64 Sk.; By- og Herredsskriver Jacob S o n i n s, der kun holder 1 Pige, 13 Rdl. 32 Sk., Postmester P e d e r G r ø n, der ogsaa udtapper lidt Øl og Brændevin og holder 1 Tjenestepige, 15 Rdl.; Vejer og Maaler R a s m u s N ø r a g e r, der ogsaa er Gæstgiver og bruger Avling, har 1 Karl, 2 Piger og 2de udslæbte Heste, ansættes med sin omfattende Virksomhed til 19 Rdl., men Kommissarierne tager »de tvende udslæbte Bæster fri og modererer R. N. for hans Fattigdom«. Endelig opføres her S r L a u r i d s F r a n d s e n, der ikke er gaaet helt bag af Dansen, idet han nu paa ny er Konsumtionsforpagter og desuden Stempelpapirs-Forvalter, men ellers er bosiddende paa Landet (hvortil han jo flyttede straks efter Branden i 1733); han har nogen Avling i Byen, hvor han holder 1 Karl og 2 Heste og vel ogsaa har beholdt sine mange Ejendomme) og svarer i alt 53 Rdl., hvorved han kommer ind som en flot Nr. 2.

4. og 5. Kl. omfatter tilsammen 32 handlende, der dog saa godt som alle tillige har Avling. De svarer hver fra 38 Rdl. til nogle faa, og de fleste af dem holder Tjenestefolk og Heste. Købmændenes Tal er altsaa mindre end 1735 (50). I 6. Kl. findes Haandværkere og ligestillede, i alt 35, som gennemgaaende svarer fra 2, 3 til 6 Rdl. Men højt over de andre rager den privilegerede Farver A n d r e a s H a n s e n, der tillige har Avling og holder 1 Svend, 1 Karl, 1 Hyrdedreng, 1 Pige og 2de Bæster og svarer i alt 60 Rdl. 64 Sk., hvorved han bliver Byens største Skatteyder. Men Farverprivilegiet gjaldt fra Friherreinde Karen Solgaards Tid ikke alene for Holstebro, men ogsaa for Lemvig med begge Byers Op-land (ifl. kgl. Bevilling af 12. Maj 1721).

I 7. Klasse opføres uden nærmere Fællesbetegnelse 17 Personer, som yder 1—2 Rdl., enkelte slet intet, og i 8. Kl. de endnu daarligere stillede, hvoraf nogle svarer højst 1 Rdl., andre slet intet ligesom de foran i 9. Kl. nævnte 34 enligt stillede.

Forholdene i Holstebro synes fra 1735 til 1750 atter at have bedret sig noget, men de er endnu ikke naaet op i Højde med den forholdsvis gode Tilstand før de to store Brande 1733—34.

KONSUMTIONEN.

Da Konsumtionsafgiften under hele Enevælden spillede saa stor en Rolle særlig for Købstæderne og fik Betydning for Holstebro ligesom for andre brandlidte Byer som Hjælp til Bygningernes Genopførelse, skal her kort gøres Rede for denne indirekte Beskatning og dens Opkrævning. Vi har set, hvorledes den kom til at virke som Brandhjælp ogsaa i Holstebro 1697 og 1698 og skal i det følgende se den brugt paa samme Maade efter Brandene 1733 og 34.

Konsumtionen, som den kortelig kaldes, er en Forbrugsskat, som svaredes baade paa Landet og i Byerne af formalet Korn, Drikkevarer, levende Kvæg, fersk og salt Kød, Sko, Støvler og Tøfler, af Vognmænd og Bryllupper. Afgiften af de sidste kaldtes Kopulationspenge, af levende Kvæg Græspenge.

Konsumtionen indførtes efter hollandsk Forbillede og var allerede prøvet under Krigen 1657—60. Den indførtes som Landeskat ved kgl. Forordning af 18. November 1660, men ophævedes midlertidigt som Følge af Klager 1662 ved den ny Matrikels

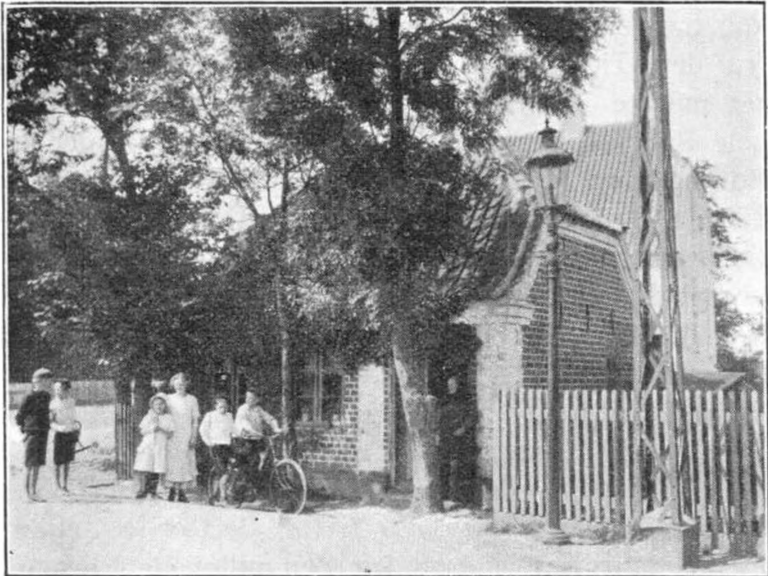
Indførelse; dog beholdtes den i København og Kristianshavn.

Men den 22. November 1671 udkom Forordningen om Konsumtionen i Danmark i ny Skikkelse, dels som en Afgift af Forbrug, dels som en Skat paa Personer (Tjenestefolk), den sidste udvidet Aaret efter med en Familieskat. Hovedsagen var at med denne Forordning holdt Portkonsumtionen sit Indtog i Danmark, idet der nu skulde betales Afgift af alle Varer, som fra Landet blev ført ind i Købstæderne ikke blot Levnedsmidler i videste Forstand, men saa godt som af enhver Frembringelse, der kunde tænkes indført fra Landet: Halm, Brænde, Kul, Klædevarer, Huder, Skind, Læder, Metaller, Glas osv.*). Intet Under, at Konsumtionen følte som en tung og hæmmende Byrde.

Konsumtionsafgiften betaltes i Ciseboderne af Bondens Frembringelser, naar de førtes til Salg i Købstaden. Naar nogen ikke havde solgt sine Varer, fik han Cisen tilbage, naar han førte dem hjem igen. For at forebygge, at der blev smuglet Varer ind, skulde Byøvrigheden forordne visse Steder, hvor Indkørsel alene maatte finde Sted og alle andre Veje omkring Byen skulde afskaffes og tillukkes. Holstebro fik da ogsaa sine Konsumtions- eller Ciseboder med tilhørende Bomme ved de saakaldte Porte. Ved Nørreport laa Konsumtionsboden, paa Nørregades Østside udfor nuv. Bisgaardsgade, ved Vesterport udfor Frøjkvej og Døsvej lidt før Enden af nuv. Skolegade. Ved Østerport laa Ciseboden paa Sydsiden af Østergade udfor nuv. Enghavevej; her findes paa Pontoppidans Kort 1769 Bom baade

*) Carl Christiansen: Dansk Statshusholdnings Historie I (1660—1675).

for Enden af Østergade (Østerbom) ved nuv. Eng-
havgades Udmunding i Østergade (Nordøstbom).
Endelig fandtes Bomhuset for Enden af Sønder-
landsgade ligesom nu med Sydøstbom ved Tvisvej
(nuv. Herningvej), Sønderbom udfor nuv. Skernvej
og Sydvestbom udfor Ringkjøbingvej. Til disse
Bomme sluttede sig Told- eller Bomdigerne, der

Det gamle Bomhus ved Sønderport.

omsluttede Byen og hvoraf de sidste Rester (paa
Bisgaards Toft og Jærnstøberiets Grund paa Søn-
derland) først er forsvundet for faa Aar siden*).

Paa Grund af Vanskelighederne ved Opkrævnin-
gen og talrige Underslæb bortforpagtede Regerin-
gen fra 1673 Konsumtionen for et fast aarligt Be-
løb enten til en Privatmand eller til Byen, det sid-
ste det almindelige. Konsumtionen steg ved For-

*) Se M. Lind og I. Aldal: Minder om Holstebro i Hard-
syssels Aarvog 1916, S. 119.

pagtningen, som Regeringen søgte at presse saa højt op som mulig, medens naturligvis paa den anden Side den private Konsumtionsforpagter søgte at faa det mest mulige ud af Forretningen.

I Holstebro var Konsumtionen, som vi har set forpagtet ud til private. I 1733 og 34 var Laurids Frandsen Konsumtionsforpagter og svarede 1415 Rdl. aarlig. Men efter Ildebranden vilde hverken han eller andre indgaa paa at svare noget vist fra den Tid til Aarets Udgang, og Rentekammeret maatte da lade Konsumtionen oppebære paa hele Byens Regning indtil Nytaar [1734], da den ny Forpagtning, hvis Afgift var 1220 Rdl. aarlig for 1734, 1735 og 1736, skulde træde i Kraft. Konsumtionsindkomsterne fra 22. Juli til November Maa-neds Udgang 1733 beløb sig da ogsaa kun til 403 Rdl. 3 Mk. 9 Sk., som opkrævedes og indsendtes af Laur. Frandsen.

Saa kom Branden 30. Juni 1734, der endnu mere forrykkede Konsumtionsafgiften og gjorde yderligere Hjælp til de ny brandlidte nødvendig. Ved Skrivelse af 10. Juli 1734 fritog derfor Rentekammeret Laurids Frandsen for den udlovede Forpagt-ningsafgift dette Aar, men han skulde gøre rigtig Regnskab fra 1. Januar til Ildsvaadens Dato den 30. Juni. Og ved Rentekammerets Skrivelse af 18. Sep-tember 1734 meddeltes der Stiftamtmanden som Svar paa hans Indstilling, der havde ledsaget Bor-gernes Tingsvidne og Supplik, at Hs. Maj. d. 15. Septbr. havde resolveret, at de afbrændte Indbyg-gere udi Holstebro, hvad enten de udi den første el-ler udi den sidste eller begge Byen overgangne ulyk-kelige Ildebrande haver mistet deres Gaarde og Hu-se, maa for de 10 Aar at regne fra 30. Juni sidstle-

den til Aarsdagen 1744 godtgøres hele Byens Konsumtion, saaledes som den af Forpagteren aarlig betales, imod at de stedse svarer Konsumtion af alt hvis [hvad] de fortærer, og at Stiftamtmanden skal fordele Konsumtionen til de paa begge Tider brandlidte, saaledes at den ene nyder deri lige Ret med den anden og at ingen udi samme vorder delagtig uden de, som igen lader opbygge.

Holstebro Borgere søger imidlertid gennem Stiftamtmanden om, at de udi den for Konsumtionen forundte Frihed maatte faa fri Hænder til at handle, som de bedst og tjenligst eragtede, imod at de konserverede svarede en vis aarlig Afgift. Men herpaa svarer Rentekammeret d. 2. Novbr. (1734), at det maa have sit Forblivende ved Hs. Maj.s Resolution af 15. September, »hvilket er den Omgang som med andre Købstæder i lige Tilfælde bliver handlet og ikke kan forandres. Thi Hensigten er at faa Byen for den tillagte Konsumtionsfrihed opbyggt, medens det i Steden, naar de erlangede fri Handling uden at erklære dem, hvad de vilde bygge, — — var at befrygte, at Grundene, eftersom de er uformuende tilforn, blev liggende uden Istandsættelse, men endog vilde de bemedlede finde en særdeles Fordel fremfor de andre. Og som den for Aarene 1735 og 1736 holdte Auktionsforretning udviser, at item aarlig for Konsumtionen er buden 800 Rdl., da dog tilforn er svaret 1220 Rdl., hvilken Forskel mulig maa rejse sig af, det vedkommende har vaaren i Tanker om at faa deres Forslag approberet«, saa skal Stiftamtmanden lade Forpagtningen gaa til 2. og 3. Auktion og meddele Udfaldet.

Denne ny Auktion holdes den 2. Decbr. i Varde, hvor Farver Anders (Andreas) Hansen i

Holstebro paa samtlig Borgerskabs Vegne faar tilstaaet Konsumtionen som højstbydende med 820 Rdl. Kurant for 1735 og 1736, hvilket Bud Rentekammeret godkender i Skrivelse af 4. Januar 1735 til Gabel, der skal tilholde Anders Hansen straks at indsende behørig Kautio for Afgiftens rigtige Betaling, saa skal han faa Kontrakt.

Denne Kontrakt for Konsumtionsforpagteren udstedes ved kgl. Resolution af 12. Febr. 1735 og giver Anders Hansen Farver Ret til at opkræve al den Konsumtion, som bør betales udi Holstebro By, undtagen af Vine, Brændevin, Most og Mjød, Salt og Tobak (som fortoldedes ved Indførslen). Ellers betaler alle uden Undtagelse Konsumtion af alle Varer og Species ifølge Frdg. af 31. Decbr. 1700, dog af Humle efter den for København 16. Septbr. 1726 fastsatte Takst. Desuden betales Folkeskat, Kopulations-, Græs- og Milepenge. Forpagteren maa give Underretning, om nogen forser sig imod Forordningen; han skal give Sedler paa, hvis [hvad] som til Konsumtion er angivet, og efter Forpagtningsaarenes Udløb afgive de gennemdragne og forseglede Bøger. Forpagterens Fuldmægtig eller Betjente maa ikke udstede Sedler paa andet end det forordnede Papir.

Forpagteren antager selv alle Betjente og giver dem skriftlig Fuldmagt, underholder og lønner dem og instruerer dem om, hvorledes de skal forholde sig efter Bestemmelserne. Bl. a. skal de inkvirere over alt hos Borgerne om den til Nytaarsdag tilstedeværende Beholdning.

Den for Forpagtningen og Oppebørslen udlovede Sum 820 Rdl. aarlig udbetales efter Stiftamtmand von Gabels Ordre til de skadelidende i Holstebro til

fire Terminer, 1. April, 1. Juli, 1. Oktbr. og 31. December hver Gang med en Fjerdedel, og Forpagteren skal til Rentekammeret indsende Bevis for rigtig Uddeling*).

I Henhold til denne Bestemmelse foretoges da regelmæssige Udlodninger til de brandlidte, som efterhaanden genopførte deres Bygninger. Kun udbetaltes der 2 Kvartaler ad Gangen, saaledes at der ydedes i Begyndelsen $2\frac{1}{2}$ Sk. for hver Rigsdaler af de Beløb, hvortil de genopførte Bygninger er vurderede, senere kun $1\frac{7}{8}$ eller $1\frac{3}{4}$ Sk. Rigsdaleren, efterhaanden som de genopførte Bygningers Vurderingssum steg.

Det var kun en ringe og langsom Hjælp, der saaledes ydedes de brandlidte og som de selv havde betalt i Form af Konsumtion. Det gik derfor langsomt med Genopførelsen. Ved Udgangen af Aaret 1735 havde kun 57 brandlidte genopbygget for 1411 Rdl. 2 Mk., hvortil de modtog en Godtgørelse for 2 Kvartaler af 443 Rdl. 3 Mk. 10 Sk. Ved næste Udlodning 1736 havde 61 Indbyggere genopført Bygninger vurderede til 15112 Rdl. 2 Mk., hvortil ydedes en Hjælp af 393 Rdl. 2 Mk. 11 Sk.

1. Juni 1736 meldes i Skrivelse til Stiftamtmanden, at »mange Gaardsteder ligger aldeles øde, ubebygte, og en Del Ejere er fra Byen bortfløt«. Desuden laa der mange ubebygte Gaardsteder fra forrige Ildsvaader, saa baade de konserverede og de skadelidte var for deres Bygninger saa højt i Gæld; mange havde før Ildebrandene pantsat deres Gaards Bygninger og for at stille deres Kreditorer tilfreds maattet laane af andre for at faa Husly og faa Bygningerne fremmet.

*) Aarhus og Ribe Stifters Kontors Missive Protokol 1731—35. (Rigsarkivet).

Ved Udgangen af 1736 havde 61 brandlidte Indbyggere genopført Bygninger for 16470 Rdl., hvortil ydedes for Juli og Oktober Kvartaler 428 Rdl. 5 Mk. 5 Sk.

Fra 1. Januar 1737 forpagtede Rasmus Henriksen Overgaard Konsumtionsafgiften for Holstebro, men han døde allerede i Maj s. A. I den korte Tid, han havde Konsumtionen, havde han Vrøvl nok med den. Hans Stiffader Kammerraad Jens Voigt i Holstebro, der efter adskillige andre Retssager at dømme maa have været en stridbar Herre, blandede sig i Administrationen. Rasmus Overgaards Kautionist Hierløv Stiernholm klagede over, at Konsumtionen ikke var rettidig indbetalt. Stiftamtmanden oplyser i Skrivelse til Rentekammeret, at det er den. Men Sagen er, at Kammerraad Voigt har indtrængt sig i Administrationen og efter sin bekendte Konduite skaltet og valtet saaledes, at det vil blive Forpagteren lige saa skadeligt, som det har været højest fornærmeligt for Borgerskabet og Indvaanerne; »det, som Forpagteren har i Arv, kan paa den Maade snart sættes over Styr, og det, som Ildebranden har levnet Indvaanerne, skal Kammerraad Voigt ikke undse sig for at skille dem ved, og ikke det alene, men han endog fordriver og forjager al den Handel og Vandel, som Indbyggerne hidindtil har haft med de omkring Byen boende Bønder, der, plat og aldeles fra Byen ved hans egenraadige Forhold i Portene og anden utilbørlige Adfærd, hvorover Borgerskabet ved min Nærværelse der paa Stedet i Juni sidstforvigt væmodigen haver klaget.« Skønt Stiftamtmanden tilholdt ham at afstaa for saadant utilbørligt Forhold, skal han dog ligefuldt blive ved dermed, indtil nu

Forpagteren ser sin Ruin tillige med Borgerskabets og derfor søger at fratage Stiffaderen al videre Administration. Men det er at befrygte, at Jens Voigt enten ved Processer eller andre Inventioner (Paafund) skal søge at overvinde eller overtale Forpagteren og derved igen til Byens totale Ruin komme ind i Forpagtningen og Administrationen. Gabel beder derfor Rentekammeret formaa Hs. Maj. til at lade Borgerskabet selv faa Konsumtionen ved dette Aars Udgang, og at da nogle af Indbyggerne kunde paatage sig Oppebørslen og Administrationen.

Imidlertid havde Rasmus Overgaard anlagt Sag mod Stiffaderen, og da Byfoged Cordt Jacobsen var impliceret i Sagen, indsættes Herredsfogden i Hammerum Herred Lars Siversen Svanholm til Sættefoged, men Sagen bortfalder med Overgaards Død.

Fra 1737 foregaar Udlodningerne af Konsumtionsafgiften efter den oprindelige Bestemmelse kvartalsvis. For Januar Kvartal 1737 uddeles 321 Rdl. 2 Mk. 11 Sk. til de samme 61 skadelidte med 16469 Rdl. i Taksationsbeløb for genopførte Bygninger, for April Kvartal 328 Rdl. 9 Sk. til 62 skadelidte for Bygninger til Værdi 16807 Rdl. 3 Mk., for Juli Kvartal 335 Rdl. 3 Mk. 6 Sk. til 63 brandlidte for Bygninger ansatte til 17202 Rdl. 5 Mk. — For Januar Kvartal 1738 udloddes 320 Rdl. 4 Sk. til 63 Borgeres Bygninger satte til 17539 Rdl. 1 Mk. osv.*)

Det ses heraf, at Konsumtionen nu indbringer ca. 1300 Rdl. aarlig, og at de nedbrændte Bygninger

*) Rentekammerets Resolutions Protokoller (Rigsarkivet) og Ribe Stiftamts Kopibøger (Landsarkivet) for de paagældende Aar.

langsomt genopføres. Men naar man tager i Betænkning, at der i 1733 brændte for ca. 44,000 Rdl. og at Tabet ved Branden 1734 opgøres til 11,373 Rdl. eller i alt omtr. 56,000 Rdl., hvoraf omtr. Halvdelen falder paa de brændte Bygninger, ses det, at disse næppe er blevet opført saa gode som før, selv om maaske Brandskaden for at vække større Medsynk er sat noget højere end Bygningernes virkelige Værdi.

BRANDVÆSENETS ORDNING.

De mange Ildebrande i Landets Købstæder i 1720'erne og 30'erne havde vist, hvor daarligt man var rustet til at bekæmpe Ilden og hvor haardt Brandene ramte de skadelidte Indbyggere, da der ingen Forsikringsselskaber fandtes. Rundt om i Byerne begyndte man derfor at skabe ny Brandordninger, vedtagne af Magistrat og Borgere og godkendte af Stiftamtmanden. Et Forslag til en saadan for Roskilde gav Regeringen Anledning til at paalægge Stiftamtmandene at paase, at der i enhver By fandtes en Brandordning, Slukningsmandskab og fornødne Redskaber. Desuden havde København allerede i 1731 faaet sin Brandforsikring.

I 1735 udgik da Regeringsskrivelse til Stiftamtmandene om at indsende Forslag til Brandkasser ordnede stiftsvis. Følgerne blev ikke store. Dog skete Tilløb til Brandordninger paa Sjælland og Fyn. Det sidste Stift fik 1737 efter Stiftamtmand Sehesteds Forslag en Række fælles Regler for dets Købstæder: en Brandinspektør og en Brandassistent i hver, Forsigtighedsregler, Brandredskaber, en Brandkasse med Indtægt fra Bøder og Afgifter og

en særlig Brandret (Byfogden og Brandvæsenets Ledere).

Samtidig virkede Stiftamtmand Gabel for Brandordninger i Ribe Stifts Købstæder, der gentagende faar Paalæg om saadanne. I 1736 søger Byfogden og de 7 eligerede Borgere i Holstebro at slippe fri: der kan desværre ikke findes Udveje til Indretning af og Tilskud til en Brandkasse, det vil fast blive umuligt at udrede noget dertil af denne højforarmede By. Stort villigere har man næppe været i flere af Stiftets andre Byer. Thi i Septbr. s. A. udsender Stiftamtmanden Skrivelser til Varde, Ringkøbing, Holstebro og Lemvig om straks og uden Ophold at forfatte og indrette en Brandordning efter hver Bys Lejlighed og Tilstand tillige med en Liste over Brandtøj, som haves paa Stedet.

Det hjalp i hvert Fald for Holstebros Vedkommende, selv om man med vestjysk Sindighed ikke forhaster sig og omhyggelig undgaar Spørgsmaalet om Brandkassen, der forlangtes jo kun en Ordning efter enhver Bys Lejlighed og Tilstand. Den 8. Oktbr. 1737 har Byfoged Cordt Jacobsen og de 7 Mand — Samuel Schytte, Melchior Christophersen, Anders Hansen [Farver], Niels Nyboe, Claus Schive, Niels Boesen og Christen Busch — »H o l s t e b r o B y s B r a n d - O r d n i n g, indrettet efter kgl. aller-naadigst Befaling af 25. Nvbr. 1735« færdig, og den stadfæstes af Gabel den 12. Decbr. 1737*).

Det paabydes heri Husfædre og Husmødre saa vel som deres underhavende Tyende at omgaas Ild og Lys meget varligen, ikke kline Lys paa Vægge, Borde og Bænke eller udbære Aske, som ikke er udsluk-

*) Indkomne Anordninger, Stifts- og Amtsbreve til Holstebro 1729—40 (Landsarkivet).

ket. Katte maa ikke hvile paa Ildstederne, hvilket ofte foraarsager Ildebrand. Ingen maa om Aftenen gaa med Lys uden Lygte i Stalde eller paa andre farlige Steder. Al Tobaksmøgen paa deslige farlige Steder skal være forbuden (Bøder). I lige Maade forbydes det alle at gaa paa Gaderne med deres tændte Tobakspiber. Bønder som træffes paa Gaderne med deres tændte Piber, enten der er Hytte paa eller ikke, straffes hver Gang med 8 Sk.

Købmænd, Kræmmere og andre, som sælger Hør, Hamp, Tjære, Krud, Tran, Svovl, Beg, Terpentin, Salpeter o. desl. skal have det vel forvaret paa deres Lofter eller i deres Pakhuse og maa intet deraf under 1 Rdl. Straf sælge ved Lys i eller uden Lygte, saasom enhver kan købe om Dagen. — Ligeledes forbydes det Tømmermænd, Snedkere, Bødkere o. a. at gaa paa deres Lofte om Aftenen uden Lys i Lygte. — Farvere, de der brænder Brændevin og Malt, og Bagere bør holde deres Ovnkøier og Ildsteder udi saadan Stand, at ingen Fare kan være deraf at befrygte (1 Rdl. Straf).

Eftersyn af Skorstene og Ildsteder skal finde Sted tvende Gange om Aaret: 8 eller 14 Dage efter Paa-ske og efter Mikkelsdag. Enhver skal lade sine Skorstene, som idelig bruges, i det mindste feje tvende Gange om Aaret, de som sjælden bruges een Gang, hvilket antegnes i Skorstensfejer-Bogen. For hver ikke fejjet Skorsten 2 Mk. dsk.

Brandredskabet, som er her i Byen, er en Kobbersprøjte, 24 Læderspande, 6 Brandstiger, 6 Brandøkser og tvende Stiksæve samt Brandhager. Falder det om Sommeren i stor Tørke og usædvanlig Hede, da maa Indbyggerne altid have et Kar eller en Tønde med Vand uden for deres Huse.

Medens Brandvæsenet fremdeles staar under Byfogdens Ledelse, beskikkes af denne Mads Smed (i hvis Hus i Vestergade Ildebranden 1733 var udbrudt) til at være Sprøjtemester og at tage Vare paa de andre Brandredskaber mod aarlig Løn og sammen med ham 16 navngivne Mænd som Brandmænd. Disse skal, naar de vorder vidende om Ildsvaade eller der med Kirkeklokken klemtes, straks begive sig til Brandstedet med forhaanden værende Brandredskaber og dæmpe Ildens Lue, hvilket enhver ærlig Medborger er pligtig at hjælpe med til. Skulde Sprøjtemesteren eller nogen af de 16 Mænd ikke kunne indfinde sig paa Grund af Svaghed eller andet lovligt Forfald, skal en anden dygtig Karl forskaffes i hans Sted. Borgerskabet, som ikke kan ventes at lide Skade ved Branden og som har Heste og Vogn hjemme, skal straks være tilrede med Tønder for at køre Vand til de Steder, hvor det mest fornødent agtes (2 Rdl. i Straf for Udeblivelse).

Enhver skal straks, naar nogen Ildebrand i deres Huse optændes, give Byfogden og Sprøjtemesteren det til Kende under 10 Rdl. Straf, og enhver har i saa Fald at lade Klokken klemte og Trommen røre. Om nogen anden først ved Raab og Klokkeklemten gør Advarsel om Ildebrand, da nyde han for sin Umage 1 Rdl.

Om Nattetider haver Vægteren (dog den allerhøjeste Gud holder over os den bedste Varetægt) at tage Vare paa sin Vagt og især give betimelig Advarsel om al paakommende Ildsvaade, alt under sin Bestillings Fortabelse eller Fængsel paa Vand og Brød efter Sagens Beskaffenhed.

Naar Klokken klemter og Borgerskabet bliver advaret om Branden ved Skrig eller andre Tegn, da

skal de, som dertil er beskikkede, straks ved Branden indfinde sig, Murermestre med deres Murbrækere og Jærnstænger, Tømmermænd og Snedkere med Økser, Smedene med Storhammer og alle Haandværkssvende og -drengene fører Vand til Ilden at udslukke i Spande eller andre Kar.

Naar Byfogden gør Paavisning noget Hus eller Plankeværk at nedrive, skal Brandfolkene være pligtige sligt at forrette. Udi den Gade, hvor Ildebranden er, skal alle oplukke Porte eller Døre, saa Brandfolkene kan komme til Brønd eller Vand i Gaarden. Naar det er mørkt, skal de tænde Lys i Vinduerne.

De andordnede Brandfolk forundes Frihed for Indkvartering, og aarlig Frihed for 8 Mænds Ting-sæde, som de her i forrige Tider mødt haver.

Bøderne bliver for Holstebro By alene og anvendes til Brandredskaber og deres Vedligeholdelse og anden forefaldende Omkostninger, hvorfor aflægges aarligt Regnskab til Byfogden af Byens Kæmner. —

Denne Brandordning sætter os levende ind i, hvordan det gik til ved en Ildebrand for 200 Aar siden, og hvorledes man søgte at bringe Plan og Orden i Sluknings- og Redningsarbejdet i Stedet for den Forvirring, som efter Beskrivelserne øjensynligt har hersket under Brandene i 1733 og 34.

Men en endelig mere tidssvarende Ordning faar Brandvæsenet først 25 Aar senere ved Forordningerne af 21. Januar 1761. Først da indføres en almindelig gensidig Brandforsikring, »Brandkassen«.

I Indledningen til den første Forordning for alle Købstæder i Danmark angives som Lovens Formaal,

at hjemsøgte Undersaatter i Købstæder igen kan forhjælpes til Hus og Hjem og trængende vorde hjulpede uden noget synderligt Besvær for de øvrige Byers Indbyggere. Loven foreskriver derfor, at alle Købstæders Bygninger, hvad enten de er private eller offentlige, skal i paakommende Ildsvaade bidrage forholdsvis til dem, som har tabt Hus og Hjem, hvorimod de Brandkasser, som allerede for en eller anden Købstad kan være oprettet, hermed skal opheøre. — Magistrat eller Byfoged skal straks lade uvildige og kyndige Mænd taksere Bygningerne og underskrive Taksationsforretningen, der attesteres af Magistrat eller Byfoged og Byskriver. Taksationsforretningens affattes i 3 Ekspl., hvoraf eet sendes til »vores General-Land-Oeconomie- og Commerce-Collegium«, det andet til Stiftamtmanden, og det tredje bliver hos Magistraten eller Byfogden under sikker Forvaring.

Den anden Forordning om Brandvæsenet for Købstæderne i Danmark er langt udførligere. Den fastslaar som almindelige Lovbestemmelser de ovenfor angivne Forsigtighedsregler mod Ildebrände om at omgaas varligt med Ild og Lys, om Forbud mod Tobakssmøgen i Stalde, Staldkamre, Lo, Lader og paa Hølofter under 10 Rdl. Straf, om at lade Skorstene feje 4 eller i det mindste 2 Gange aarlig (ellers 5—10 Rdl. Bøde), om Pligt og Virksomhed ved Ildebrände osv.

Af nyt fastsættes Oprettelsen af en særlig Brandret bestaaende af Magistrat eller Byfoged, Byens Kaptajn, hvor der er Borgervæbning, Brandinspektøren og Brandassistenten. Denne Brandret skal tilse, at Brandredskaberne er i forsvarlig Stand, holde Møder til bestemte Terminer og næste Dag

eller anden Dagen efter, at der har været Ildsvaade. By- og Raadstueskriveren skal føre en Brandretsprotokol. Brandretten kan idømme Bøder og Fængsel. Er nogen ikke tilfreds med dens Kendelser, da kan disse, saavidt Bøder og Fængsel paa Vand og Brød angaar, indbringes for Stiftamtmanden til hans nærmere Kendelse. Men de vigtigste Sager skal forfølges og indstævnes til Højesteret (de gaar altsaa ikke først til Overretten) til nærmere Paakendelse, dog i Pengesager ikke mindre Summer end 30 Rdl. Naar Brandrettens Dom ikke inden 8 Dage er indbragt for Stiftamtmanden eller og saa snart hans Resolution og Dom er indløben, skal Dommen eksekveres af Byfogden uden Ophold.

I Henhold til Forordningen af 21. Januar 1761 fik da ogsaa Holstebro sin Brandret, bestaaende af Byfoged Curtz, Brandinspektør Niels Særkiær og Brandassistent Peder Feld, som anlagde en Brandretsprotokol, der findes i Landsarkivet.

BRANDEN OMKRING TORVET 1787.

Hvad enten det nu skyldes større Paapasselighed med Ild og Lys eller Brandvæsenets bedre Ordning — det skyldtes i hvert Fald ikke, at Straatag afløstes af Tegtag, thi endnu langt ind i 19. Aarhundrede vedblev det første at være aldeles overvejende — saa var Holstebro efter 1734 i over 50 Aar fri for større Ildebrande. Heller ikke synes Brand af enkelte Ejendomme at have været hyppig i dette Tidsrum. Jeg har egentlig kun fundet Efterretning om en Ildløs 1749, der til Gengæld kunde være bleven faretruende.

Den 12. Marts 1749 omtr. ved 5 slet optændtes Ild i et Gadehus paa Nørregade, tilhørende Junker

[Henrik Juul] L i n d e til Handbjerg Hovgaard, næst ind til Præsten Hr. Meldahls Gaard (paa Nørregades Vestside lige over for Kirken), som og med Ildslue var antændt; men da Vinden var sagte og der kom Hjælp, blev kun Hr. Lindes Hus, som bestod af 13 Fag, lagt i Aske. Præstens Gaard over Port og Gavl tog Skade paa 2 Fag.

Huset beboedes af Euphrosyna von Ahlen, Enke efter Mester Peiter von Ahlen. Hun havde hyret Johanne Vind den 11. Marts og Dagen efter Margretha Jens Fiskers til sammen med Tjenestepigen at hægge Hør paa et Loftsværelse. Da det den 12. om Eftermiddagen blev koldt, lod de to Kvinder Pigen hente Ild nede ved Skorstenen, og da Johanna Vind vilde lægge noget af den opbragte Ild i et gammelt Fyrfad, hun havde under sig for Varme, faldt der en Glød ud, som straks antændte de omliggende Blaar og Hør, saa Huset blev stukken i Brand, alligevel Johanne Vind og Margaretha Fisker dæmpede derpaa med en Dyne, som den tililende Madam Ahlen bad dem kaste paa Ilden. Denne tilkaldte Naboen Jakob Felbereder, der straks løb op til Overstuen; men da han paa Trappen saa den store Ild og Kvolm (Røg), vendte han sig paa Trappen, hvor han mødte Pigen med en Spand, og gik straks hjem for at redde sit eget.

De andre tilkomne ilede ligeles hjem for at redde deres Huse og Gods, siden de fleste af dem var nærved boende. Brandfolkene kom saa, efter at Kirkeklokken havde klemtet, med Brandredskaber og dæmpede Ilden, saa vel som og den Ild, som var antændt i Præsten Hr. Meldahls næstved liggende Gaard, nl. Posthuset ud til Nørregaden.

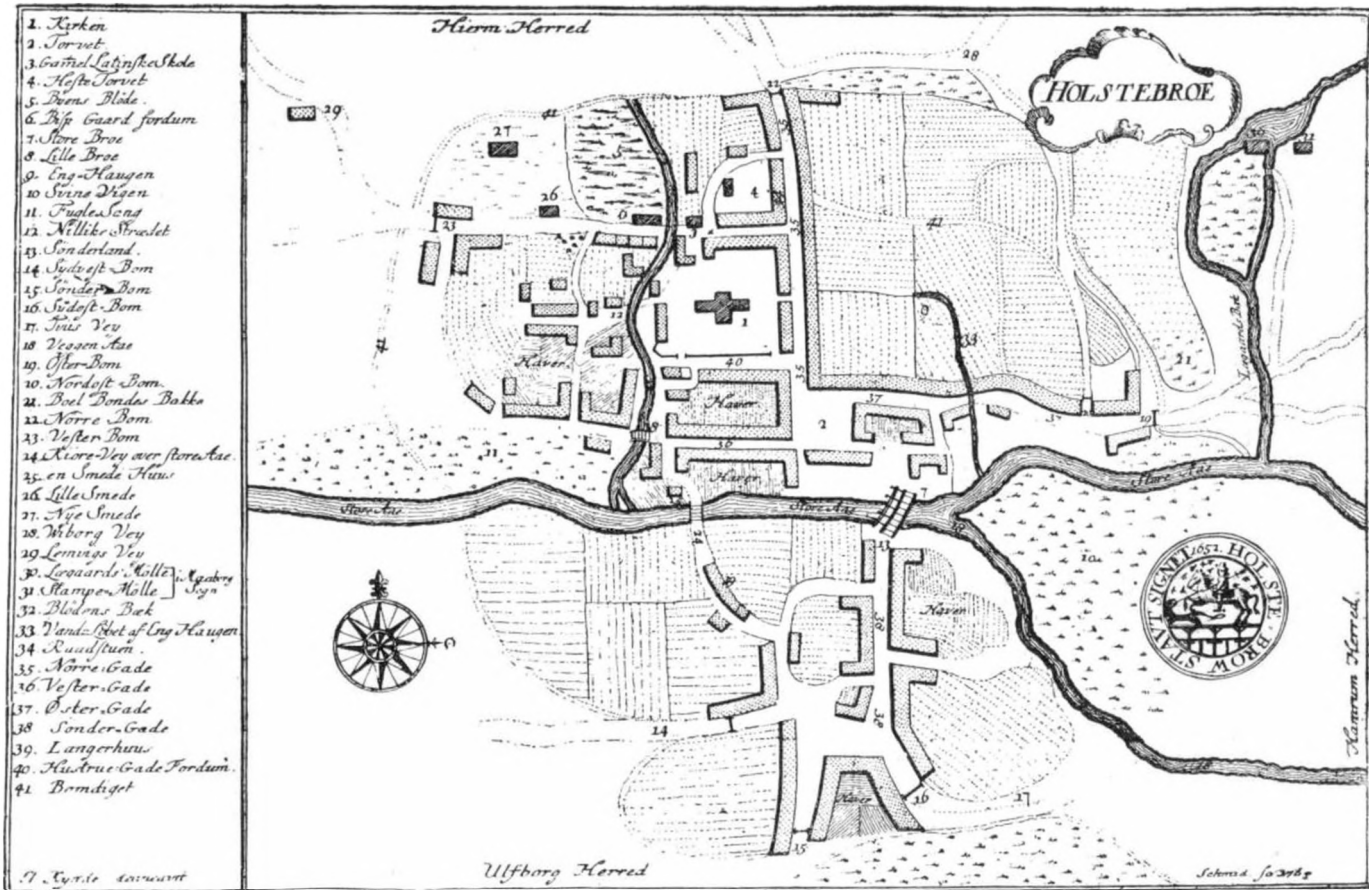
Johanna Vind og Margretha Jens Fi-

skers blev anklaget for ved Uforsigtighed at have voldt Branden, og Dommen, hvorpaa Stiftamtmandens Resolution indhentedes, lød paa, at de to Kvinder, andre skødesløse Folk til Skræk og Afsky samt uforsigtige til Eksempel varlig med Ild at omgaas, bør for deres begangne Forseelse til Uddeling blandt Byens fattige hver bøde 3 Rdl. samt desuden i Forening erstatte denne Processes Omkostninger med 2 Rdl. eller i Mangel af Betaling at straffes paa Kroppen.

Samme Aar, 1749 i Oktober, afsagdes Dom i en Sag mod Morten Munksgaard af Holstebro, der havde truet med at stikke Ild paa i Vestergade, idet han i Drukkenskab vel over 10 Gange havde fremsat sine Trudsler og var truffet paa Gaden med to Tørv i Glød. Dommen lød paa, at Morten Munksgaard skal sættes i Sikkerhed enten ved at sætte Borgen for sig eller i Mangel deraf sættes i Viborg og betale de paa hans Arrest og Proces forvoldte Omkostninger. Da den gode Morten ikke kunde stille Borgen, røg han i Viborg Manufaktur- og Tugthus. Han skulde tillige være sat i Gabestokken for ubetalte Lejermaalsbøder, men Byfogden er saa naadig at søge Stiftamtmanden om, at den sidstnævnte Straf maa omsættes til 14 Dages Vand og Brød.*)

Efterat Holstebro saaledes havde været forskaaet for større Brande mellem Aarene 1734 og 1787, udbrød i sidstnævnte Aar en Ildløs, som lagde alle Bygninger omkring Stortorvet og i en Del af Østergade i Aske. Herom meddeles følgende i den Række Forhør, som Brandretten, bestaaende af Byfo-

*) Indkomne Breve til Ribe Stiftamt Holstebro ang. 1732—72 (Landsarkivet).

Byplan af Holstebro efter Pontoppidans danske Atlas, 5. Bd, ved Hans V. Hofman. 1769.

Planen viser Gaderne og Bebyggelsen ved Brandene 1787 og 1794.

ged Justitsraad Jacobi, Byskriver Ejler Abel, Brandinspektør Niels Særkiær og Brandassistent Peder Feld, afholdt straks efter Branden og i den nærmest følgende Tid.

Ilden udbrød Fredag den 16. Februar (1787) Kl. 6¹/₄ slet om Aftenen i Farver Søren Møllers Gaard (paa Torvets Sydside ved Begyndelsen af Grønsgade). Foruden Bygningerne indebrændte 8 Køer og 15 Faar og Væddere, medens 3 Heste og 1 Ko reddedes. Farver Møller vidste ikke nogen Anledning til Ilden. I de følgende Forhør drejede Spørgsmaalene sig fremdeles om Aarsagen til Ildens Opkomst. En Karl vidnede, at en Bugning et Par Dage før og en Brygning Dagen før ikke kunde være Anledningen. Han havde selv været i Bryggerhuset den 16. mellem Kl. 3 og 4 om Eftermiddagen og da fundet alting i Orden. Tjenestekarlen Christen Søegaard forklarede, at der i Dagene før Branden baade var brygget og baget i Farver Møllers Bryggerhus, som var opført i den østre Side af Gaarden næst op til Gaden, og imellem Bryggerset og Tørvehuset var baade Heste- og Kostald. Han havde sammen med sin Husbond været i Bryggerhuset, kort før Ilden udbrød. Han havde ikke røget Tobak i den Tid, han havde tjent hos Farver Møller. Køkken- og Bryggerspigen Karen bar i Almindelighed Tørv ind, men undertiden ogsaa de to andre Piger Anna Marie og Johanne Kirstine. Men Karen var uforsigtig med Udbæring af Asken, i hvilken der ofte var Ild, naar den kom paa Møddingen. Det vidste Husbond og Madmoder imidlertid ikke noget om. En af de to andre Piger vidnede det samme, Karlene havde slukket Ilden.

Kokkepigen Karen Jensdatter, der synes

at være flygtet af Skræk for Tiltale, kom først for i de to sidste Forhør, idet hun blev »hentet af udsendte Buder.« Hun forklarede, at der var brygget den 15. Februar, og hun havde udbaaret Asken paa Møddingen; men hun vidste ikke, om hun Onsdag og Torsdag (d. 14. og den 15.) udbar Aske af Køkkenet. Hun kunde ikke nægte, at der var blevet sagt til hende, at der var Ild i den Aske, hun udbar. Efter at hun havde været i nyt Forhør, det sidste, vedtog Brandretten, at der i Henhold til Forordningen af 18. December 1751 skal indhentes Resolution om Søgmaal mod Karen Jensdatter, og Sagen indsendtes til Stiftsbefalingsmand (Stiftamtmand) von Urnes Afgørelse.

Det ses ikke, om der derefter er blevet rejst Tiltale mod Pigen for ved Uforsigtighed at have forvoldt Branden; da Brandretsprotokollen intet Forhør har, er Tiltale rimeligvis frafaldet.

Farver Møller havde straks ved Ildens Udbrud raabt om Redning (∴ om at redde) og bedt Morten Andersen, der boede paa Sydsiden af Torvet med en Ejendom mellem sin egen og Farvegaarden, om at gaa til Kirkeklokken og ringe.

Kobbersmed Thomas Elbech forklarede paa (sine Søstres?) Jomfruerne Sidsel og Dorothea Elbechs Vegne, at disses Gaard — som de havde efter deres Moder, der var død i Januar 1787 — var bleven antændt formedelst det haarde Vejr og den stærke Blæst (Østenvind) samme Fredag Aften den 16. mellem 6 og 7 slet, hvorved deres Stald og Ladehus ganske blev lagt i Aske saa vel som en vel-signet Del Korn af alle Slags, som var i samme Lade, og da Gud var saa naadig at vende Vinden — den slog altsaa fra Øst vist til Sydvest, da Ilden

bredte sig fra Torvets Sydside til Øster- og Nordside — blev de øvrige Bygninger i Elbechernes Gaard reddet fra Ildens Lue, hvorved Ilden ogsaa blev standset i Vestergade.

Bager Singstock mødte paa Fru Adlers Vegne, idet han havde været nærværende ved Branden for at redde for hende, hvis Ejendom laa tæt

Købmandsgaarden paa Stortorvets Østside, tidl. tilhørende Chr. Nødskov og senere A. S. Kragelund. Paa dens Plads ligger nu Kjøbmand Fjeldsteds Ejendom.

ind til Farver Møllers Gaard med en smal Gade (i: nuv. Grønsgade) imellem. Skønt Brandfolkene af alle Kræfter øste Vand paa Fru Adlers Gaard, var det dog, da Vinden vendte sig, ej muligt at redde den, saasom store »Ildstykker« fra Møllers Gaard ved den haarde og stærke Blæst fløj over paa Fru A.s Huse og Tag. Da Vinden vendte sig, kunde Brandfolkene ej blive i Gaden mellem Møllers og Fruens Gaarde, og Bygningerne blev derfor ødelagt, saa intet nyt kan opføres paa Murene.

Krigsassessor Borrebyes Tjener Johannes

Knygsand mødte paa sin syge Husbonds Vegne. Skønt begge Sprøjter blev ansat paa denne Gaard (paa Torvets Nordside), saa snart Ilden antændte Fru Adlers, som laa næst ind til denne, og Johannes selv med flere Folk var paa Huset for at overslaa samme med Vand, saa var det dog ikke muligt at redde det. Thi førend de endog kom ned af Huset, var der Ild i det.

Gjørtler Clemen Knudsen Nørgaards Gaard, der var saa godt som ibygget Samuel Prahl's, brændte ligesom dennes (begge mellem Grøns-gade og Østergade) nedenset Hus Øst for, der ogsaa tilhørte Clemen Nørgaard, efter Øvrighedens Ordre blev revet ned for at standse Ilden, saa den ej angreb flere Huse i Østergade.

Endelig fremstod paa Sognepræsten Hr. Groths Vegne Prokurator Grøn, som beklagede, at Præsten Fredag den 16. ej var hjemme. Hans Gaard, som ligger i Nørregade, er bygget tæt ind til Assessor Borrebyes, og da den haarde Blæst alt mere tiltog, saa maatte Præstegaarden ogsaa blive et Offer for Luerne, uden at den mindste Del af Bygningen blev reddet. — Saa vel i Hr. Groths som i de øvrige afbrændte Lader var en stor Del utærsket Korn af alle Slags, saa vel som Hø og Halm, der alt sammen blev et Offer for Ilden.

Opgørelsen af Skaden viser, at følgende 10 Ejendomme omkring Torvet og i den nærmeste Del af Østergade var gaaet til Grunde ved Branden.

1. Farver Møllers Gaard paa den søndre Side af Torvet ved Grøns-gade (nuv. Nr. 2 tilhørende Gartner Westergaard), i alt 63 Fag Hus, ved Brandtaksationsforretningen i 1781 sat til 1100 Rdl.

2. Jens Tuusgaards Gaard Vest for Far-

vergaarden ligeledes paa søndre Side af Torvet (nuv. Nr. 8, Fru Pedersens Gaard) 24 Fag Hus, takseret til 360 Rdl.

3. Morten Andersens Gaard ligeledes paa Sydsiden af Torvet, 12 Fag Hus, takseret for 200 Rdl. (nuv. Nr. 6, tilhørende Købmand Fjeldsted).

4. Jomfruerne Elbechs Gaard beliggende i Vestergade (nuv. Landmandsbankens Ejendom), hvor der brændte 24 Fag Stald og Ladehus, takseret for 120 Rdl.

5. Fru Adlers Gaard beliggende paa den østre Side af Torvet (nuv. Købmand Fjeldsteds Ejendom), 27 Fag Hus, takseret for 400 Rdl.

6. Assessor Borrebyes Gaard, liggende paa den nørre Side af Torvet (nu Holstebro Banks Ejendom), bestaaende i alt af 69 Fag Hus, takseret til 1450 Rdl.

7. Sognepræsten Simon Groths Gaard, Nabo til forrige, paa Nørregades Østside (nuv. Nr. 2 og 4, I senkræmmer og Urmager Melgaards Ejendomme), bestaaende af 52 Fag Hus, takseret for 800 Rdl. I Brandtaksationsforretningen stod den tidligere Sognepræst Chr. Holm anført som Gaardens Ejer, men efter hans Død i 1782 solgte Enken den til Efterfølgeren Simon Groth, der havde været Kapellan her et Par Aar. — Til Præsteembedet hørte altsaa dengang ingen Præstegaard. Sognepræsterne købte sig selv Ejendom, og først omtr. 1820 købtes blinde Brøndums Købmandsgaard paa Kirkepladsens Vestside og omdannedes til Præstegaard.

8. Samuel Prahls Gaard i Østergade, Øst for Fru Adlers (?: nuv. Posthus), takseret for 400 Rdl.

9. Clemens Nørgaards Gaard i Østergade

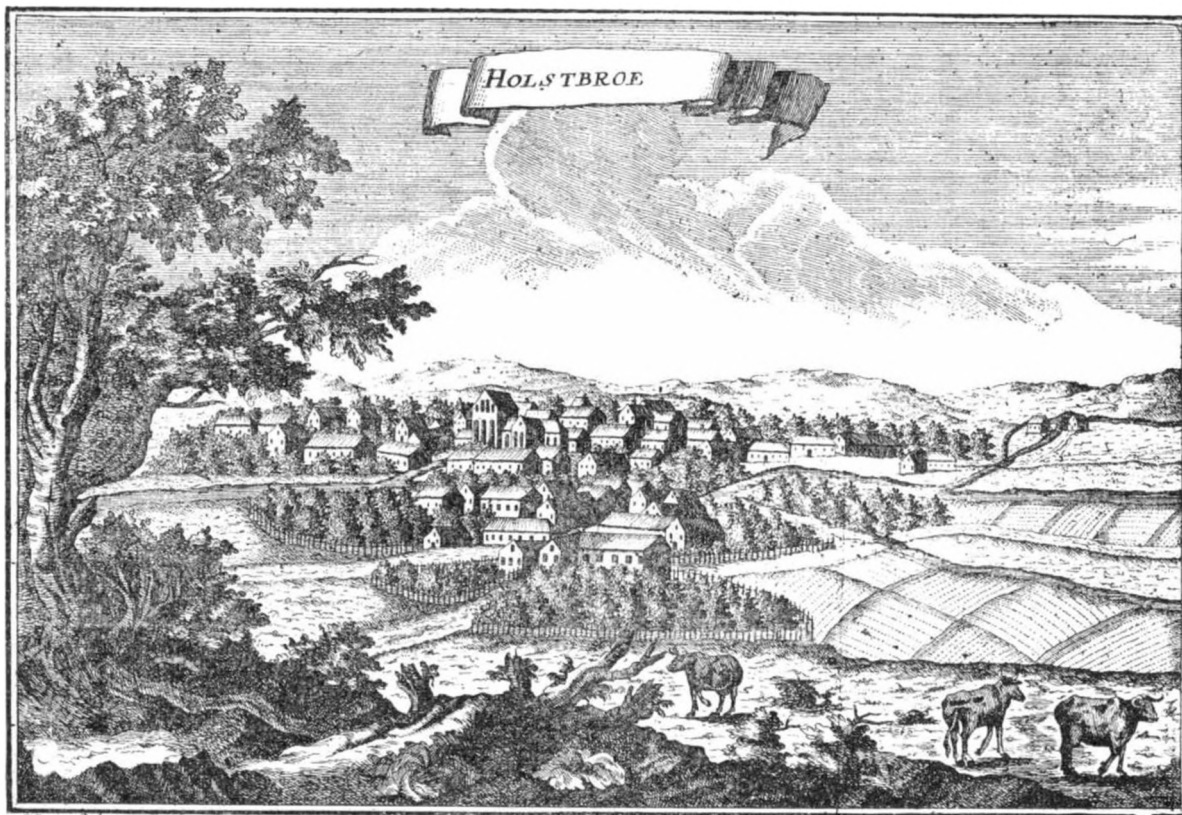
(nuv. Isenkræmmer Knudsens Ejendom), bestaaende af 22 Fag Hus, takseret for 270 Rdl.

10. Clemen Nørgaards Hus Øst derfor (nuv. Østergade Nr. 6), bestaaende af 5 Fag Hus, takseret for 50 Rdl. Det var det, der blev revet ned for at standse Ilden, hvad ogsaa lykkedes, saa den ikke sprang over Brostræde*).

De Bygninger, der brændte i 1787, var dem, som var opført efter Branden i 1733. Naar man sammenligner de Beløb, de ansloges til dengang, med dem, de blev vurderet til ved Taksationsforretningen 1781, 6 Aar før den her omhandlede Brand, ser man, at de fleste er takseret lavere end i 1733. Naar man betænker, at de mellemliggende 50 Aar, da der dog var en ikke ringe Opgang ogsaa i Købstæderne og da ingen Krige eller Ildebrande for Holstebros Vedkommende havde forarmet Borgerne, kan den lavere Taksation i 1781 kun forklares af, at Bygningerne i Fattigdommens Aar efter 1733—34 er bleven billigt og tarveligt opført, de fleste lave, straatækte og til Dels lerklinede Huse.

Den eneste Gaard, som ses at være sat højere i 1781 end i 1733, er Farvergaarden, der ved den første Brand vurderedes til 597 Rdl. for 45 Fag Hus i alt, men i 1781 til 1100 Rdl. for 63 Fag Bygninger, og Naboejendommen Vest for, som 1733 tilhørte Maren Dobler og da sattes til 184 Rdl., medens den i 1781 takseredes for 360 Rdl. Kathrine Doblens Gaard paa Torvets Sydside op til Smøgen ved Vestergade sattes derimod 1733 til 294 Rdl., men Morten Andersens Gaard sammesteds kun til 200 Rdl. i 1781. Laurids Frandsens Gaard paa Torvets Nordside hav-

*) Brandretsprotokol for Holstebro Købstad 1762—1819 (Landsarkivet).

Fugleperspektiv af Holstebro efter Pontoppidans danske Atlas, 5. Bd. 1769.
Sønderland, Østergade-Partiet og Aaløbene ses bedst. Kirketaarnet er fortegnet.

de i 1733 i alt 83 Fag Hus og sattes til 1600 Rdl, men Borrebyes Gaard sammesteds havde i 1781 kun 69 Fag Hus, der vurderedes til 1450 Rdl. Peiter von Ahlens Gaard i Østergade ved Torvet ansloges i 1733 til 829 Rdl., men Samuel Prahls sammesteds i 1781 kun til 400 Rdl. Dog denne paafaldende Forskel kan maaske forklares af, at noget af denne Gaard mulig er blevet inddraget under Fru Adlers.

De Ejendomme, der opførtes efter de i 1787 brændte, takseres derimod betydeligt højere, t. Eks. Gaarden paa Torvets Nordside i 1801, da den tilhørte Byfoged Tranberg, til 4500 Rdl. Nu havde man jo Forsikringssummen til Hjælp ved Genopførelsen.

BRANDEN I ØSTERGADE 1794.

Den 8. Juli 1794 Kl. 7 $\frac{1}{2}$ slet om Morgenen blev der holdt et Brandretsforhør af den kst. Byfoged Jørgen Tranberg i Overværelse af Brandinspektør Ths. Elbech og Brandassistent Jacob Albrechtsen, Politibetjenten og Niels Vægter i Anledning af den Brand, som var opstaaet hos Bager Singstock i Østergade (Matr. Nr. 43, nuv. Østergade Nr. 17) den foregaaende Nat mellem Søndag den 6. og Mandag den 7. Juli.*)

Indkaldt var Bager [Johan Georg] Singstock og 5 Musikantere fra Slesvig og deres Pige, som havde logeret hos Singstock den Nat, Ilden opkom.

Bager Singstock forklarede, at da han Natten til den 7. Juli med sin Familie laa i dybeste Søvn, vækkede hans Datter ham med et Skrig og raabte, at de var ompændt af Luer, hvorpaa han sprang ganske nøgen op og gik ud i Gaarden. Han saa da, at der i

*) Brandretsprotokol for Holstebro Købstad 1762—1819 (Landsarkivet).

Huset ud til Gaden var Ild i Taget, og at Luen slog ud hen imod Købmand Jens Kierbyes Gaard. Han gik da straks ind i sin Storstue, hvor Musikanterne sov, og kaldte dem op og tilføjede, at der var Ildløs i hans Gaard. Han kunde ikke foretage sig noget mod Ilden uden Hjælp og fik derfor sine 3 smaa nøgne Børn ud af Huset. Hvordan Ilden var opkommen, vidste han ikke; thi Klokken 7 den foreg. Aften var han i Lynghuset (hvor Ilden var opstaaet) og lukkede en Høne med sine Kyllinger ind, men mærkede ej til nogen Ild. Hans Kone og deres Tjenestepige Johanne Marie (Mortensdatter) var gaaet ud at malke Kl. 2, og da mærkede de efter Pigens Forklaring til ham ej til det mindste; men før en Kø blev afmalket, var Kohuset bespændt med Røg. Ingen havde været i Lynghuset om Natten eller Aftenen forud haft noget at bestille der, da han til sin Baining, som han havde villet foretage om Mandagen, vilde bruge af den Lyng, som laa i det saakaldte Nørrehus. Han havde i øvrigt ingen grundet Mistanke til noget Menneske. Selv om Ilden var paasat af Skarnsfolk — hvilket han imidlertid lige saa lidt kunde sige som ikke sige — havde han dog ikke speciel Mistanke mod nogen.

Paa Spørgsmaal om nogen havde gaaet med Lys i Huset, svarede Singstok, at ingen havde haft Lys tændt de 3 sidste Uger. Han og hans Kone havde Kl. 11 Søndag Aften eftersat Skorstenen og Bagerovnen, som stod i Vesterhuset, og der var ikke ringeste Ild. Der havde sidst været Ild i Ovnen Søndag Morgen, og Bagingen var forbi Kl. 8.

Paa Rettens Spørgsmaal, hvor nær Stuen, hvori de fremmede Musici herbergede, grænsede til det Lynghus, hvori Ilden udbrød svarede Bageren, at der blot

var en Væg, men uden Dør, imellem. Musikerne var kommen hjem Kl. 11, og deres Pige tændte Lys ved Køkkenskorstenen i hans Nærværelse, og han fulgte hende op til Storstuedøren, hvorefter han gik i Seng, saa han vidste ikke, hvor længe de havde haft Lys.

Retten tog saa Forklaring af Musikanterne, der var fra Slesvig (muligvis var Singstock ogsaa en Slesviger) og havde boet hos S. Natten mellem Søndag og Mandag. — De havde rimeligvis været her oppe til det store St. Hans Marked, der var holdt lige før Branden.

Truppens Leder Mathias K ø[h]l e r af Slesvig havde mellem Kl. 11 og 12 lyst de andre i Seng og selv slukket Lyset. Kl. mellem 2 og 3 vaagnede Vidnet ved en Knagen og Bragen som af Hagl; men da han mærkede, der var Ild i Huset stod han op; han vidste ikke mindste Aarsag til Ildebranden. Konen Anna K ø[h]l e r af Slesvig, der var gaaet i Seng en Times Tid før de andre, mærkede Ilden Kl. 2¹/₂, da hele Huset oven til var bespændt, men i Værelset var der ikke Ild. — Johan Ferarii fra Eckernförde var gaaet i Seng i Mørke mellem Kl. 11 og 12. — Adam K ø[h]l e r af Slesvig udtalte sig paa samme Maade. — Maria Teresia (forskrevet: »Taricia«) af Slesvig var ogsaa gaaet i Seng i Mørke og saa ej, hvad Tid Lyset blev slukket. — Pigen Katrina af Slesvig tændte selv Lyset og leverede det til Køhler, men vidste ej, hvad Tid det blev slukket.

Dermed sluttede første Forhør, »da man formedelst Ildens Slukning denne Sinde længere ej kunde faa Tid«. Men Dagen efter Onsdag den 9. Juli fortsattes Forhøret.

Singstock forklarede nu, at han havde talt med

sin Kone, der laa til Sengs hos Madam Borch af sine Brandsaar. Da hun stod op Kl. 2, var der ikke mindste Tegn til Ild; hun kaldte paa Pigen Johanne Marie og bød hende at følge med sig ud i Kohuset for at malke Køerne. Men Pigen gik først en Tid i Lyng- og Tørvehuset, hvorfra Ilden opkom; derfra kom hun til Madam Singstock i Kohuset og begyndte at malke en Ko, og da var der endnu intet Tegn til Ildbrand. Men lidt efter sagde Pigen, at hun troede, der var Ildløs i Gaarden, hvad Singstocks Tjenestekarl Søren Nielsen hørte, da han næst ved Kohuset sad i Sengen i sit Kammer og vilde staa op. Konen svarede da, hvorfra denne Ild skulde komme, om Johanne havde været ved Ild, hvortil hun svarede nej, men hun syntes, der var saa stærk Røg. Konen, som var færdig med sin Malkning, rejste sig, mærkede Røgen og gik ud i Gaarden, og da saa hun, at der var Ild i Tørve- og Lynghuset, og straks var hele Gaarden i fuld Brand. Nabohusene blev straks »anstocken«. Konen kom da straks ind og kaldte paa Singstock og sagde, at Huset var i Brand. Hun og Datteren var blevet saa medtaget af Ild, at de laa til Sengs og ikke kunde møde.

Retten begav sig saa til Bager Singstocks Kone i Mad. Borchs Hus; men man fandt hende saa medtaget af Smerte og Brandsaar, at hun ikke kunde tale. Man forføjede sig saa til Singstocks Datter Karen, som laa til Sengs hos Johannes Wejlgaard; hun var helt forbrændt i Ansigtet, paa Hænder og Arme og kunde næppe se af Øjnene. Hun blev imidlertid spurgt om Aarsagen til Ilden, men vidste ingen Forklaring at give, henledte kun Opmærksomheden paa Moderens Forklaring om Tjenestepigen, der først var gaaet i Lynghuset i Stedet for i Kohuset.

Da man ikke kunde faa videre Forklaring af hende i hendes ynkværdige Tilstand, gik man tilbage til Raadstuen for at tage Karlen Søren Nielsens Forklaring: Singstocks Kone var kommen ind i Kohuset Kl. 2 og Pigen noget efter for at malke; men næppe havde Pigen sat sig ned, før hun sagde til Konen, at hun troede, der var Ildløs osv. Ilden var opkommen i Lyng- og Tørvehuset lige for Kohusets Dør, hvor Johanne Marie sad inden for, og naar hun vilde have været redelig, kunde hun længe før have set det. Hun havde ikke været skødesløs med Ild i hans Husbonds Hus. Han havde hørt, at hans Husbond og Johanne Marie skulde have haft Ordstrid, og at hun da havde sagt, at han skulde faa en Ulykke.

Smed Laurs Rimmer havde paa hørt Klammeriet mellem Bager S. og hans Tjenestepige sidste Søndag Eftermiddag. Hun var kommen ud af Døren, sigende: »Den forbandede Stodder, han vil nok jage mange langt, han skal faa en Ulykke.« Om Ildens Opkomst havde han kun hørt sige, at Johanne Marie var mistænkt.

Bager S. blev saa spurgt, om han ikke kunde give nogen Forklaring om Tjenestepigens Opholdssted. S. havde ej set Pigen paa 6. Dag, men havde hørt, at hun havde Slægtninge i Gjørding, (hvor Byfogden dog allerede havde haft sin Karl og et andet Bud uden at finde hende). Man mente, hun var gaaet til Ølby, og besluttede at lade Ilbud udgaa saa vel der som andre Steder, da saavel hendes Bortgang som, hvad der er fremført, gjorde hende mistænkt.

Imidlertid afhørte Brandretten ledsaget af Kirurgus Drebing og Prokurator Grøns Fuldmægtig Thomas Brevig den 14. Juli Bager Singstocks Kone ved hendes Fornufts fulde Brug paa hendes Sygeseng

Derefter kom Tjenestepigen Johanne Marie, som de udsendte Folk havde fundet om Lørdagen (d. 12), i Forhør. Hun forklarede, at hun var bleven vækket af Konen lidt over Kl. 2; hun nægtede at have været i Tørve- og Lynghuset, men var gaaet paa Vandhuset, før hun gik i Kohuset. Hun var den første, der saa Ilden »i Taget ved Køkkenet«. Hun løste saa Køerne og fik de 3 ud af Baglængen til Enghaven, men den fjerde Ko kom fra hende i Gaarden og brændte. Hun saa ikke, at Karlen hjalp hende med disse Køer. Hun kom da ud af Gaarden og gik til Bagerens Kone og Datter (o: efter at de var bragt til Sengs andetsteds paa Grund af deres Brandsaar; hvordan de fik dem, oplyser Forhørene intet om). Mandag Aften kom hun til Clemen Aggers*) (i Byen) og var der om Natten; men Tirsdag Morgen vandrede hun til Naur Mølle, derefter til Vem og Gørding, hvor hun overnattede Tirsdag til Onsdag hos sin Oldefader**) Christen Christensen Korsgaard, saa videre til Møborg, derfra de følgende Dage tilbage over Asp og Sir til Særkærhus og saa til Degnens i Maabjerg By, hvorfra hun gik til Alstrup Huse, hvor hun blev Natten til Lørdag. Om Lørdagen gik hun derpaa forbi Frøjk til vestre Bymark, hvor hun Kl. 5—6 om Eftermiddagen traf Jens Johnsens og Knud Skadhedes Hyrdepiger. De forklarede senere, at hun havde fortalt, at hun var langt Vester fra og tjente langt Sønden for Holstebro. Johanne Marie havde spurgt den første, om hun ikke havde hørt Folk i Holstebro tale om, at Bager Singstocks Pige skulde have sat Ild paa hans Hus, og at de led-

*) I Protokollen med gg, vist af den Slægt, som ogsaa i 19. Aarh. skriver sig Ager.

**) Her brugt i sin opr. Betydning Bedstefader.

te efter hende. Hyrdepigen havde hørt det sidste. Johanne sagde saa, at Bager Singstock var et Skarn og ond ved sine Tjenestefolk; hun løb, naar hun saa nogen, og var bange for at blive set.

Johanne Marie forklarede videre, at hendes Forsæt var at gaa til Byen, saa mødte hun Mogens Thye, der bad hende følge med derind. »Naar hentede hun sidst Lyng eller Tørv?« Svar: »Søndag d. 6. Juli om Formiddagen hentede hun noget Lyng, som de fremmede logerende skulde bruge i Bryggerhuset under Grubekedlen for at vaske deres Tøj«. Hun havde ingen set i Tørvehuset Søndag Aften, Nat eller Mandag Morgen. Bager Singstock havde tiltalt hende, »fordi der var holdt saa ilde Hus med Ildebrandet.« — Hun var løbet fra Holstebro, fordi hun gerne vilde se til hendes Gammelforældre (Ϸ: Bedsteforældre), men Bedstefaderen i Gørding havde sagt, at hun skulde gaa tilbage til sin Tjeneste, og det havde hun lovet.

Hun havde tjent hos Peder [Rasmussen] i Femhøj i Raasted Sogn, hvor Gaarden brændte, og i Fjor tjente hun hos Simon i Bukbjerg i Ulfborg, hvis Gaard da ogsaa brændte. Hos Singstocks brændte for hende et lille Skrin, hvori var et Skørt, et SnørLiv, 2 Tørklæder og noget Linnedtøj, et hvidt Klæde og et Par uldne Strømper; hun fik kun reddet, hvad hun havde paa.

Hun var født i et Hus tæt Vest for Gørding Præstegaard, hvor hendes Olde (Ϸ: Bedste)-fader Christen Korsgaard bor, af Moder Inger Christensdatter, som blev besvangret (Faderen maa have heddet Morten, men nævnes ikke). Hun var konfirmeret (13—14 Aar gl., siges senere) i Gørding Kirke af Hr. Steendorph og havde sidst været til Alters hos Pa-

stor Christensen i Gørding, som hendes Skudsmaalsbog udviste; den var leveret Singstock, der endnu ikke havde ladet hende komme til Alters, skønt hun havde talt om det. Hun var nu i sit 21. Aar.

I Forhøret d. 15. Juli forklarede Singstocks Søn Johan Georg (i sit 11. Aar), at Pigen var bleven fortrydelig paa hans Moder, fordi hun skulde gaa efter Kørne med ham. — Jens Tolstrups Kone Kirstine Rømer, der boede til Leje (i Fabriksgaarden) lige overfor Bagerens Gadedør, havde Søndag Aften sidet paa en Bænk indenfor Vinduet, som var lukket op, og hørt, at Munden løb paa Pigen, men da hun var i Snak med Saddelmagerens (afd. Jens Jakobsens) Datter Johanne Marie og Ellen Torks Datter Mette Marie, hørte hun ej, hvad Pigen sagde. Da hun stod op (Mandag Morgen), havde hun set Bagerens Gadehus brænde i lys Lue. — Heller ikke Saddelmagerdatteren eller Mette Marie kunde høre, hvad Pigen havde sagt til Singstock, da hun gik ud ad Gadedøren.

Efter at Retten i Mellemtiden havde undersøgt Johanne Maries højst mistænkelige Forhold, blev hun d. 17. atter fremkaldt af Arresten og tilspurgt, om hun ikke vilde gaa til Bekendelse; men hun svarede, at hun var ganske uskyldig. »Hvad mente hun med, at hun havde sagt til Jens Johnsens Tjenestepige, at Bager S. var et Skarn mod sine Tjenestefolk?« — »Det kunde hun ikke erindre at have sagt«. — Da der var nogen Formodning om, at hun havde Del i den ulykkeligt opkomne Ildebrand, blev hun overgivet Raadstue-Vægteren (Niels Jensen) til Bevaring i Arresthullet indtil videre.

Imidlertid foretog Brandretten Opgørelse af Skaden.

1. Bager S i n g s t o c k, hvis Gaard var (gl.) Matr. Nr. 41 paa Østergades Nordside (nu Gade-Nr. 17) mellem Købmændene Jens Kiærbyes (nuv. J. & C. Schous) og Niels Wangs (Konditoriets) Gaarde, anmeldte vemodelig, at han ikke alene havde mistet alt, hvad han ejede af Ind- og Udbo, undtagen de 3 Køer og 2 gamle Heste; men hans Kone og Datter var af Ilden saa opbrændte, at han frygtede meget for, at de [ikke] skulde beholde Livet. Hans Tab paa Ind- og Udbo kunde han sandfærdig bevidne var over 800 Rdl.; hans Gaard var forsikret i Brandkassen for 750 Rdl.

— Datteren kom sig, men Konen, der hed Johanne Thygesdatter, døde d. 17. Juli og blev begravet den 19., 54 Aar gl. Singstock giftede sig igen; i Novbr. 1798 døde et spæd Pigebarn, 7 Uger gl. Snart efter maa S. have solgt Stedet i Østergade og er rimeligvis flyttet fra Byen, thi 1801 tilhørte Ejendommen Gørtler Peder Bislev, medens Mogens Stilling har nedsat sig som Bager skraas overfor paa Østergades Sydside*).

2. Købmand J e n s K i æ r b y e fremstod og forklarede, at da hans Gaard (nuv. Østergade 19) laa paa den østre Side tæt ind til Bager Singstocks Gaard og alle sov, idet Ilden udbrød, saa fik de næppe Klæder paa Kroppen, før hele hans Gaard var omspændt med Ild; de maatte altsaa forlade alt, hvad de ejede; intet blev reddet, undt. Kreaturerne, hvoraf dog brændte 3 Svin. Hans Tab var saa betydeligt, at han med Sandhed kunde bekræfte med Ind- og Udbo, Købmandsvarer og rede Penge at have

*) Brandforsikringsprotokol for Holstebro Købst. 1801 (Landsark.)

mistet for over 10,000 Rdl. Hans Bygninger var asureret i Brandkassen for 2000 Rdl.

3. Købmand Niels Vang, der boede (i nuv. Østergade Nr. 15) tæt ind til Bager Singstocks Gaard paa vestre Side, erklærede ligeledes vemodelig, at hans Hus straks var angreben af Ilden, endog før han kom af sin Seng, saa han med Kone og Folk næsten nøgne maatte forlade Ilden uden at have faaet det allermindste af, hvad han ejede, bjærget eller reddet. Hans Tab var 2800 Rdl.

Begge Købmændene forklarede, at Ilden var saa stærk og Hustagene og Tømmeret saa tørre, at den angreb straks og med eet.

4. Fabriksgaarden, gl. Matr. Nr. 44, var Hjørnejendommen paa Østergades Sydside op til lille Østergade. Her havde tidligere i det 18. Aarhundrede Rytteriet, som laa i Holstebro, haft Hestestald og Rytterikaserne. Stalden laa ud til Lille Østergade, Kasernen til Hovedgaden. Senere i Aarhundredet lod Regeringen her opstalde 6—8 Hingste, som skulde forbedre Egnens Hesteopdræt*). I Aarhundredets Slutning oprettede nogle af Byens Købmænd i denne Bygning for at følge det fra oven givne Løsen om at fremme »Manufaktur« et saakaldet Fabrikshus til »Spinden, Binden og Dækken-Væveriets Fabrikering«. Her anbragtes en Del enlige Kvinder og fattige Familier, hvor Konerne kartede, spandt, strikkede og vævede for Købmændene, medens Resten af de tilvirkede Uldvarer solgtes ved aarlige Auktioner. Ved Hammersalget Aaret før Branden (1793) solgtes et Parti Strømper for 13 Rdl. 15 Sk.

*) M. Lind og I. Aldal: Minder om Holstebro I i Hardsysels Aarbog 1916, S. 103, og L. Ch. Th. Frølund: Holstebro, S. 113.

(fra 1 Mk. 14 Sk. til 2—3 Mk. Parret). Regnskaberne aflægges »til de høje Herrer Direktører for Fattigvæsenet i Riber Stift«, hvoraf fremgaar, at Fabrikshuset har været beregnet paa at skaffe fattige Arbejde *).

Ved Branden 1794 boede her 5 Husstande, nl. 4 Mænd med deres Koner og 1 enlig Kvinde, som opgiver det største Tab 200 Rdl. medens ingen af Mændene har mistet for over 25 Rdl. af Klæder og Indbo.

I Skrivelse til Direktørerne for Fattigvæsenet i Febr. 1795 indsendes en »Fortegnelse over det, som af Fabrikshuset blev tilovers fra Ildebranden«, og der indstilles, at det tiloversblevne maa bortsælges ved offentlig Auktion, naar Fabrikshusets Opførelse er liciteret, hvoraf synes at fremgaa, at Bygningen har hørt under Stiftamtets Fattigvæsen.

Ejendommen blev altsaa genopført, men anvendtes ikke mere til Tilvirkning af Uldvarer, som vist ikke gik videre godt. I 1803 blev den indrettet til Brug for den danske Skole (Borgerskole), der fra 1740—78 havde haft til Huse i den nedlagte Latinskole i Skolegade paa St. Jørgensgades Vesthjørne, og da den var solgt som faldefærdig, derefter i Horsstræde fra 1778—1803.

I Ejendommen paa Hjørnet af Østergade og lille Østergades Vestside indrettedes en stor Skolestue paa 6 Fag og Vest derfor Lærerens Lejlighed paa 10 Fag. I 1818, da Præsten i Mejrup blev Førstelærer og flyttede til Holstebro, købtes for de Penge, der indkom ved Salget af Mejrup Præstegaard Grunden Vest for langs Østergade ind til Brostræde, og her opførtes en Bygning med Bolig for Førstelæreren

*) Pakke med kommunale Skrivelser fra Holstebro (Landsarkivet).

(11 Fag), en Tværgang fra Gaden til Gaarden og en Skolestue til (5 Fag). Her i Østergade mellem lille Østergade og Brostræde var Borgerskolen saa 1803—1860, da Skolegaarden i Enghaven (Slagterigade) toges i Brug.

Efter dette lille Kig ind i det 19. Aarhundrede vender vi tilbage til Branden 1794 og gaar videre med Skadeopgørelsen.

5. Paa den sidstnævnte Grund, hvor Tilbygningen til Borgerskolen skete, fremdeles paa Østergades Sydside Vest for Fabriksgaarden brændte tidl. Jens Gammelbyes nu den kst. Byfoged Tranbergs Gaard (i vor Tid kendt som Træhandler L. Christensens Ejendom, nu ligesom Fabriksgaarden optaget af den ny Tilbygning til Færchs Tobaksfabrik). Det var en Lejevaaning med 5 ubemidlede Lejere, der opgiver deres Tab fra 5 til 40 Rdl.

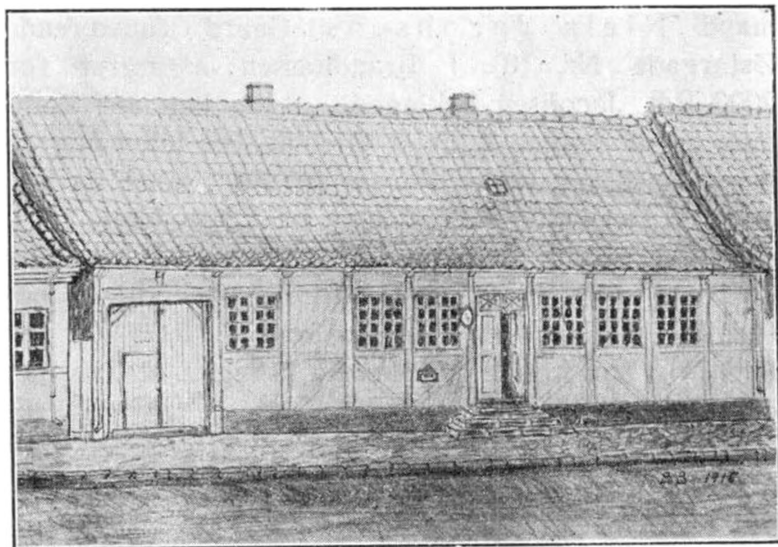
6. Paa Østergades Nordside gik Hattemager Thomas Gundesens Hus (nu Nr. 13) Vest for Niels Vangs Gaard op i Luer. Hattemageren var næppe ude af Sengen, før der var Ild i Huset, og fik lidet bjærget. Hans Tab paa Ind- og Udbo var 100 Rdl. og Huset var forsikret for andre 100 Rdl.

7—8. Lige overfor hvor nu Færchs ældre Fabriksbygning ligger til Østergade, brændte Simon Nyboes Hus, der var assureret for 500 Rdl. og beboedes af Lejere, Else Bastrup og gl. Anne, der intet fik reddet (Tab 50 og 16 Rdl.) og Chr. Bach, der kun fik lidet reddet (Tab 40 Rdl.), og ligeledes et Hus, tilhørende gl. Niels Mackholms Enke, der næppe fik reddet sin Kiste og Seng (Tab 50 Rdl.).

Mod Vest naaede Branden saaledes til Brostræde paa Sydsiden og ligeoverfor paa Nordsiden af Østergade (til nuv. Nr. 11). Til den anden Side Øst for

Bager Singstock og lille Østergade fortærede Ilden:

9. Prokurator (A n d r e a s) G r ø n s Gaard paa Østergades Sydside, Østhjørnet af lille Østergade (nuv. Nr. 16, i vor Tid kendt som Gæstgiver Knudsens Gaard). Her boede følgende Lejere: Byfoged Justitsraad J a c o b i (1778—1800, død her); der næppe var ude af Sengen, før der var Ild i Gaarden,

Holstebro gamle Posthus i Østergade, nedrevet 1889.
Efter Tegning af S. Simonsen.

og fik lidet eller intet reddet, »og det som de mistede der, var alt pantsat, var til visse af Værdi 700 Rdl.« — Niels Trane fik ikkun sin Seng, en Dragkiste og et lidet Skrin bjærget, Tab 150 Rdl. — Frøken Benzon beklagede at have mistet alt, hvad hun ejede, og hendes Tab var sikkert 30 Rdl. — Løjtnant Jacobi (rimeligvis en Broder til Byfogden) mistede ogsaa alt, hvad han ejede af Boskab og Klæder, som han mente kunde anslaaes til 40 Rdl. — Gaarden var

forsikret for 900 Rdl. — Videre fløj den røde Hane mod Øst til:

10. Ebbe Christensen Holsts Hus, der var forsikret i Brandkassen for 240 Rdl. Gørtler Holst beklagede, at hans Haandværkerredskab og Materialer saa vel som noget af Indboet blev et Offer for Ilden, hvorved han mistede for 200 Rdl.

11. Derefter angreb Ilden videre mod Syd Købmand Niels Jacobsens Gaard (nuværende Østergade Nr. 18) i Brandkassen assureret for 2000 Rdl. Jacobsen beklagede, at da han var kommen op af Sengen kuns et Øjeblik, før Ilden angreb hans Gaard, og da der var saa faa Folk oppe, fik han kuns en Del Indbo reddet; men hans betydelige Handelsvarer af alle Slags saa vel i Pakhusene som paa Lofterne samt alle hans Gaardredskaber og en betydelig Del Fjæl blev i en saa kort Tid et Offer for Ilden, og han kunde sandfærdig beregne et Tab paa over 5000 Rdl.*).

12. Det sidste Sted mod Øst i Østergade, som brændte var Sadelmager Jens Jacobsens Enkes Hus.

Hun fik alene noget af sit Indbo bjærget, men alt hendes sal. Mands Haandværksredskab og en Del Læder blev fortæret af Ilden (Tab 80 Rdl.) — Ellen Maria Tork, der boede hos Sadelmagerenken, mistede en Del Indbo (Tab 10 Rdl.). Huset var forsikret for 150 Rdl.

*) At Købmand Jacobsen, som Værdien af hans Varelager viser, drev en omfattende Forretning med Kunder langvejs fra, ses af et Brev (Kyø 13. Septbr. 1788) fra Prokurator Peder Lund, Ejer af Skivehus, til sin Forvalter der: »Fik De et Oksehoved fransk Brændevin fra Hr. Jacobsen i Holstebro? Hvis ikke, maa vi have det«. (Skivebogen 1919, S. 95).

Brandinspektør Elbech fremlagde en Forklaring over forefundne Mangler ved Siukningsredskaberne, og Brandretten vedtog som Følge heraf, at saa vel det offentlige som private skulde istandsætte brøstfældige Brandredskaber.

I Henhold til Brandforordningen af 1761 blev de 3 belønnede, som først havde bragt Vandtønder frem til Ilden. Iøvrigt havde Elbech og Brandmester Jacobsen ikke noget at erindre mod Brandfolkene, der havde været paapassende og pligtopfyldende — med ringe Resultat.

— Ved Brandene 1787 og 1794 brændte den indre Bydel omkring Torvet og i Østergade saa langt som til nuværende Slagterigade. Ligesom de i 1787 var ogsaa de i 1794 afbrændte Gaarde og Huse ligeledes gaaet op i Luer ved Storbranden 1733. De, der brændte i 1794, var væsentlig de samme Bygninger, som var blevet opført i de nærmeste Aar efter 1733; derom vidner deres forholdsvis lave Forsikringssummer (fra 1781). De var alle straatækte Bindingsværksbygninger med Ler eller Mursten mellem Stolperne — »af svage og ringe Materialier«.

De efter 1794 genopførte Ejendomme blev bygget langt bedre, f. Eks. Købmand Jens Kiærbyes Gaard med Grundmur og Tegltag i Forhus og vestre Sidelænge (medens østre Sidelænge med Port, Pakhus og Bod var Bindingsværk) og Købmand Niels Vangs Forhus med 16 Fag massiv Grundmur og Tegltag. Selvfølgelig blev Værdiansættelsen ved Brandtaksationen 1801 nu ogsaa det dobbelte.

Forretningslivet var aabenbart ogsaa i Holstebro gaaet godt frem i de 50—60 Aar, da ingen Krige udpinte Befolkningen eller forstyrrede Næringslivet, og ingen Ildebrande mellem 1734—87 voldte Tab el-

ler Afbræk i Omsætningen eller Haandværket. Medens i 1733—34 — for 1697—98 haves som set ingen Skadesopgørelser — Tabene paa Bygninger og Varer og Redskaber gennemsnitlig omtr. er lige store (kun faa Varetab større, adskillige mindre end Ejendomsværdien), er Værdien af de tre skadelidte Købmænds (særlig Kjærbyes og Jacobsens) Varer langt større end Bygningernes Forsikringssum. Den samlede Skade 1794 var 21,118 Rdl. for 28 brandlidte Familier.

Der var vel Brandforsikring for Bygninger, men ej for Løsøre og Varer, og de brandlidte Borgere med Byfoged Justitsraad Jacobi i Spidsen indgik derfor til Kancelliet*) — som Sagens Behandling viser (jfr. tidligere Brandhjælp) henhørte de økonomiske Spørgsmaal under Rentekammeret — med en Ansøgning i Aug. 1794, hvori der gøres Rede for de 12 Gaardes og Huses Brand i mindre end 5 Kvarter. Alle de underskrevne 28 Familier mistede næsten alt, hvad de ejede af Penge, Møbler, Varer, Linned, Senge- og Gangklæder, hedder det, saa de med deres Børn maatte forlade Hus og Hjem. Især havde trenede Handelsmænd, Jens Johannesen Kierbye, N. Vang og Niels Jacobsen det Uheld at tabe alle de Varer, de havde at sælge, saa vel som de Produkter af Uld, Smør, Voks og Mjød m. v. som de havde indkøbt paa et nogle Dage i Forvejen holdt Marked, og som Landmanden sædvanlig plejer at bringe til dette Marked. Dog fik Niels Jacobsen noget lidet reddet af sine Senge- og Gangklæder samt nogle faa Bo-varer (Indbo). Købmandsvarerne var for det meste krediterede og deres Næringsvej ligger [nede], saa

*) Det danske Kancellis Relationsprotokol 1794.

de i Fremtiden maa være uvisse, om nogen vil og tør kreditere dem.

De skadelidte søger derfor om:

1) at Konsumtionen af Brød-, Øl- og Brændevinskorn maa eftergives dem i 4 Aar fra Ildebrandens Dato, for saa vidt enhver af dem til egne Familier og Tjenestefolk bruger og ej videre;

2) at Indkvarterings- og Ekstraskatten af dem, Familier og Tjenestefolk i lige Tid maa eftergives, samt Rangskatten for Justitsraad Jacobi;

3) at det Bidrag af henved 300 Rdl. som fra Byen er sammenskudt og bestemt til [Kristiansborg] Slotets Genopførelse maa skænkes til Uddeling blandt dem, som under Ed tør opgive eller paa anden Maa-
de bevise deres Tab ved Branden;

4) at der maa forundes en Kollekt, hvorefter de maatte indsamle, hvad enhver af et goddædigt Hjerte vil give dem.

Til Slutning anfører de, at de fleste af dem vil i Mangel af Understøttelse i Fremtiden blive husvilde, eftersom de ikke kan opbygge de afbrændte Pladser, hvis Bygninger har staaet siden den store Brand i 1733 og alle var straatækte, ingen med Tegl, og desformedelst kun assurerede for en liden ubetydelige Summa imod den, som det vil koste at opføre nye. Materialerne hertil af Tømmer, Mur- og Teglsten maa føres langvejs fra over Land, hvorfor Supplikanterne saa meget mere forhaaber Bønhørelse.

Ansøgningen gik fra Kancelliet til Stiftamtmandens Erklæring, og han anbefalede den, »da de brandlidtes Tab skal være større, end det er angivet,« og »saa meget mere som denne betydelige Ildebrand er med Forsæt anlagt af Bager Singstocks Tjenestepige af Had til hendes Husbond.«

Efter Udveksling af gentagne Skrivelser mellem Kancelli og Rentekammer i Løbet af Efteraaret bevilgedes der ved Resolutionen af 3. Januar 1795 de brandlidte »Konsumtionsfrihed i eet Aar paa det Korn, som de til deres Husholdnings Fornødenheder samt deres Folks Underholdning imidlertid kan behøve til Brød, Øl, Gryn og Mel, men ej til Brændevin« — endvidere »Frihed for Folkeskat og Græsgangs Penges Betaling samt for Tillægspenges Erlægelse [for Tillægsdyr] saa vel som for Konsumtions Betaling af Slagtekvæg.«

En Del af de brandlidte rettede endnu i 1795 en fornyet »Supplique« til Kancelliet gaende ud paa en Forlængelse af de tilstaaede Friheder for eet Aar til; men hverken Rentekammeret eller Toldkammeret turde indlade sig herpaa »for Følgernes Skyld.« —

Et Vidnesbyrd om, at Holstebro Borgerskab trods de brandlidtes Klage — Justitsraad Jacobi var ganske vist i Armod — var nogenlunde velstillet omkr. 1790, aflægger Portrætmaler Hans Hansen (Constantin Hansens Fader)*). Han opholdt sig i August og Septbr. 1793 hos Stiftamtmand Kmhr. Niels Sehested paa Rydhave og kom ogsaa derfra til Holstebro for at male dennes Fader Kmhr. Holg. Sehested og Svigermoder Generalinde Numsen, f. Sehested, der ejede en Gaard paa Nørregades Østside ud for nuv. St. Jørgensgade. Hans Hansen siger: »Holstebro er en liden Flæk, som ligger temmelig magert, men dens Indbyggere er fede. Løvrigt gaar det som i alle smaa Stæder, man er let bekendt, og jeg maa tilstaa, at jeg har fundet dens

*) Portrætmalerens Dagbog 1793—97, S. 11—12 (Memoirer og Breve v. Jul. Clausen og P. Fr. Rist, 6. Bd., 1907).

Indbyggere meget selskabelige.« Foruden Kammerherren og Generalinden, »en Dame af ikke synderlige Kvaliteter, der forestiller bedre en høj gl. Matrone end en Generalinde,« gjorde han Bekendtskab med Præsten Hr. Groth, Kapellanen Hr. Bertelsen, Doktoren Hr. Drebing og Justitsraad Jacobi. —

Imidlertid sad den stakkels Johanne Marie Mortensdatter i Raadhusets Fangekælder. Den 31. Juli 1794 beordrede Stiftamtmand Helfried Tiltale rejst mod hende for Mordbrand og beskikkede Prokurator Ofvergaard som Aktor og Prokurator Grøn som Defensor. Den 18. Aug., en Maaned efter at hun sidst havde været i Forhør, fremstilledes da Johanne Marie løs og ledig for Brandretten. Som Vidner mødte Ths. Brevig, Kirurg Drebing, Karen Singstock (Bagerens Datter, der altsaa nu var oven Senge) og en Række Mænd og Kvinder fra By og Omegn, som Pigen havde søgt til under sin Flugt.

Peder Rasmussens Kone af Femhøj, hvor Salshuset var brændt, mens Johanne Maria tjente der, turde ikke sige hende Branden paa, men det var mistænkeligt, at hun gik ud og kom ind igen, kort før Ilden opkom. De andre Vidner forhørtes ligeledes, uden at noget nyt kom frem.

8 Dage efter, den 25. Aug., fremstilledes Arrestantinden igen og afgav nu efter egen Drift og Begæring følgende Forklaring:

»Den 7. Juli om Morgenen, da Bagerens Kone kaldte paa hende, stod hun op efter bemeldte Bagers Kones Anmodning for at følge med hende til at malke. Da Bagerkone var gaaet ud i dette Ærinde, gik Arrestantinden ud til Køkkenskorstenen, hvor hun tog et Stykke Glød af en Hedetørv, hvilket hun paa et Tekoppeskaar bar ud i Tørve- og Lynghuset

og lagde i Tørvesmuldene, for at det skulde anstikke Ild deri, da hendes Forsæt var, at hendes Husbond Bager Singstocks Gaard derved skulde brænde.« Da hun havde lagt Gløden i Smuldet, lukkede hun Døren og gik ind i Kostalden, hvor hun afmalkede en Ko og satte sig til en anden.

Angriber Ofvergaard stillede nu en Række Spørgsmaal: »Hvorfor havde hun saa længe tilbageholdt denne Bekendelse?« — Svar: »Hun havde frygtet for at sige det for Straffens Skyld«. — Om hun havde gjort denne Bekendelse for nogen anden? — Ja, i Gaar for Sognepræsten Hr. Groth, og Anledningen var, at da hun forleden Dag saa, at Bager Singstocks Datter var saa forbrændt af Ilden, blev hun derover meget hjerteklemt, og hendes Samvittighed nagede hende stedse, indtil hun i Gaar fik det aabenbaret for Sognepræsten. — Om hun ikke vilde tilstaa, at hun havde foraarsaget Ildebrandene hos Peder i Femhøj og Simon i Bukbjerg, da hun tjente der? — »Nej!« — Om hun havde tjent andre Steder, hvor der var opkommet Ild? — »Nej.«

Da hun saa, at saa mange var bleven husvilde og saa meget ødelagt, fortrød hun sin Gerning. »Havde jeg vidst, at Ilden skulde have grebet saa vidt om sig, havde jeg ikke gjort det.« Da hun nogen Tid, før hun blev konfirmeret, var hos sin Stedfader Christen Korsgaard i Gørding, var hun nogen Tid ikke rigtig i Hovedet, men siden den Tid havde hun ikke manglet Forstandens Brug. — Bager S. havde ikke alle Tider været god imod hende; Aftenen før Branden var han ond mod hende, og i den Anledning var det, hun om Natten fattede den onde Tanke at sætte Ild paa Gaarden.

Da hun to Gange havde været paa Raadstuen,

hvor Niels Korsgaard fra Gørding, sagtens en Slægtning af hende sad arresteret, spurgte man hende, om hun vilde hjælpe ham løs. Herpaa svarede hun undvigende: »Det kunde intet hjælpe at fly ham en Jærnstang.«

Et Vidne erklærede i et senere Forhør, at da Johanne Marie i Fjor tjente Mikkell Kokholm i Ølby, forekom det ham, at hun ej var rigtig i Hovedet, og hun var ked af Tjenesten. I et nyt Forhør udtalte Stedfaderen Chr. Christensen Korsgaard*) i Suusgaardshus, Gørding Sogn, hos hvem Arrestantinden var opfødt, til hun var 9 Aar, og siden af og til været hjemme hos for at gaa i Skole og til Præst, at han ikke kunde sige, om hun er rigtig i Hovedet eller gal; hendes Handlinger var dog tit underlige, hun var kommen løbende af Tjeneste næsten nøgen, dog i Skørt og Trøje, saa han maatte skaffe hende Klæder igen; han kunde nu ikke huske (?), hos hvem hun havde mistet sit Tøj og faaet Løn til gode. Endelig vidnede (Arrestforvareren) Niels Jensen Vægter, at hun en enkelt Gang har forekommet ham ikke rigtig i Hovedet.

Men trods Vidnernes Udsagn hævdede Aktor, at Forstanden intet fejlede, hun havde faaet Lov til at gaa til Alters, saa Præsterne havde intet bemærkede. Forsvareren fremførte kun, at hun ikke til alle Tider havde haft Forstandens fulde Brug; derimod tog han sig slet ikke af Pigens gentagne Paastand, at hendes Husbond var et Skarn og ond mod sine Tjenestefolk.

»Og da hverken Aktor eller Defensor,« hedder det i det afsluttende Forhør den 23. Decbr. 1794,

*) Fuldst. samme Navn som foran Olde- (Bedste) faderen, der havde været hende i Faders Sted.

»havde videre i denne Sag pro et contra at fremføre, men begge Parter indlod Sagen til Doms, saa blev denne ogsaa til Doms optagen, og til Meddomsmænd udmeldtes følgende (8) Borgere: Købmand Jens Nielsen Nyboe, Anders Maegaard, Laurs Kiær, Niels Mejlsøe, Anders Høvids, Peder Schive, Skrædder Aggerholm og Jens Nielsen Nyegaard, som lovede at møde hos Dommeren for at conferere om Dommen og tillige at møde her ved Retten, naar samme afsiges. Arrestantinden overgaves Vægteren til Bevaring« — for at tilbringe Julen i Fangehullet.

Den 26. Januar 1795 faldt saa Dommen, underskrevet af Brandretten (Tranberg, Elbech og Jacobsen) og de 8 ovennævnte Meddomsmænd og saalydende:

»Arrestantinden Johanne Maria Mortensdatter bør at miste sin Hals med Økse og Kroppen derefter brændes. Af hendes Gods, saa vidt kan tilstrække [!], gengældes de brandlidte Skaden og derunder 40 Lod Sølv til Kongen, have forbrudt Boslod og 40 Lod Sølv samt betale de paa hendes Arrest, Varetagt og Eksekution medgaaede og videregaaende Omkostninger skadesløs«.

Hvorpaa Dommen blev ekspederet beskreven saa hastig som mulig og indsendt til Stiftets høje Øvrighed (∴: Stiftamtmanden), for at Sagen kunde komme for Højesteret.

Domme i Brandretssager gik jo ifølge Frdg om Brandvæsenet for Købstæderne af 21. Jan. 1761 »i de vigtigste Sager, som angaar Liv, Ære eller Fæstningsarbejde — — lige til Højesteret,« og her kom Brandstiftelsessagen fra Holstebro for i Juni 1795. Aktor var Højesteretsprokurator Klingberg, der paastod, at Johanne Marie Mortensdatter havde

»forgjort sin Hals og enten at stejles eller brændes efter allernaadigst Godbefindende samt at gælde Skaden med 21,118 Rdl. og 40 Lod Sølv til dem, der Skaden fik og til Kongen ligesaa«. Forsvareren var Højesteretsprokurator Rottbøll, som blot indstillede, »om den tiltalte ikke burde leveres sine Frænder eller Øvrigheden til Bevaring« under Hensyn til hendes mulige Utilregnelighed. Fraregnet denne fornuftige Henstilling var hans Forsvar ligesaa mat som Defensorens ved Underretten.

»Da efter Tiltale, Gensvar og denne Sags forefundne Beskaffenhed blev saaledes af os herom for Rette kendt og afsagt:

Brandrettens Dom bør ved Magt at stande.«*)

Ved kgl. Resolution, dateret Frederiksberg d. 31. Juli 1795 godkendtes Højesteretsdommen uforandret og tilstilledes Stiftamtmand Helfried til Foranstaltning. Den 21-aarige »Mordbrænderinde« skulde alt-saa halshugges og derefter brændes.

Henrettelsen fandt Sted d. 1. Septbr. 1795.

I Dagene forud havde man travlt med at bringe Materialer ud til Galgebakken**) til Baalet, og Holstebro Købmænd havde en større Levering af brændbare Stoffer. Niels Kier faar 4 Mk. og 4 Sk. for 1 Tjæretønde og Fjæl »til Delling Quintinden Johanne Marie Mortens Datters hend Rettelse«; Knud Brøns

*) Dokumentpakke Nr. 2573: »Indkomne Breve til Holstebro Købstad« indeholder den af Kongen bekræftede og underskrevne Højesteretsdom, hvori ogsaa Brandretsdommen, der mangler i Brandretsprotokollen, er optaget. (Landsark.).

**) Frølund siger i sin korte Omtale af Branden (»Holstebro«, S. 36), at »Pigen blev henrettet og stejlet (hvilket alt-saa er galt) ovenfor Vigen Mølle«; naar han siger, at hun var fra Ure, passer det heller ikke; som Forhøret viser, var hun fra Gørding.

»for det af mig udleverede til den baal paa gali Bakken, som er en Tiær Tønde, 24 Potter Tiær: 2 Rd. 2 Mk. 4 Sk.«; N. Jacobsen har leveret 2 Læst Tørv, Lægter, 40 Potter Tjære, 1 tom Tjæretønde og 5 Potter Tjære endnu: 5 Rd. 2 Mk. 10 Sk.; Simon Nyboe for »det jeg overlod til Arrestantinden Johanne Marie Mortensdatter hendes henrettelse« 4 Mk.; Jens Kierbye leverede i alt 6 Læs Skudtørv og Hede-tørv og 2 Læs Vand: 6 Rd. 4 Mk. 8 Sk.

De Mænd, der var sendt ud for at fange hende, havde naturligvis faaet deres Dagløn, og Jens Risom og Andr. Bundgaard, som holdt Vagt over hende de 4 første Nætter efter Anholdelsen fik 3 Rd. 2 Mk. Arrestforvareren Niels Jensen modtog i alt for Forplejning og Opvartning i de 13½ Maaned, hun sad i Hullet, godt 43 Rd. osv. — Imens var der skrevet efter Skarpretter, der maatte hentes saa langt henne fra som fra Haderslev, og Natmandens Enke i Holstebro gik med 2 Karle i Lag med at lægge Baalet. Der findes ingen Udgift til Opførelse af Skafot, hvortil de leverede Fjæl og Lægter vel døg er brugt, det er mulig opført af Skarpretter og Rakkerknægt.

Saa satte det sørgelige Optog aarle om Morgenens hin 1. Septbr. sig i Bevægelse ud ad Sønderland til Galgebakken, ledsaget af alle i Holstebro og Omegn, som kunde krybe og gaa. Hvordan denne ulykkelige Johanne Marie har teet sig eller er bleven bragt derud, ses ikke, lige saa lidt som Pastor Groth i Kirkebogen omtaler sit Hverv med at forberede hende til Døden (hun blev jo brændt og ikke begravet). Men han og Byfoged Jacobi overværede jo Henrettelsen, befordret frem og tilbage af Peder Sønderbæk for 2 Mk., samme Betaling som Jens Tuusgaard paa Tor-

vet fik for at køre Skarpretteren til og fra Henrettelsesstedet.

Skarpretter L. Wagner, der selv med god Haandskrift har skrevet og kvitteret sin Regning, opfører 8 Rdl. for at henrette Delinkventinden, 10 Rdl. for at brænde Kroppen, Vognleje fra Fredericia (hvor han vel har været i Virksomhed) til Holstebro 9 Rdl., tilbage 9 Rd., Fortæring osv. 9 Rdl. 2 Mk., ialt 47 Rdl. 2 Mk. udlagt af Byfogeden; Amtmanden nedsætter dog Beløbet til 37 Rdl. 3 Mk. 8 Sk. som betales af Delikventkassen. Saa gaar den mandhaftige Natmandsenke Ingeborg Christensdatter i Lag med sit Arbejde at »ligge« Johanne Marie Mortensdatter paa Baalet og endelig samme Dag, efter at alt var opbrændt, at slukke og dæmpe Ilden, hvorved udenbys Karle (Rakkere andetsteds fra) ligeledes medvirkede, hvorfor hun vil have 4 Rdl., som Amtmanden dog nedsætter til 3 Rdl., »fordi der har været brugt udenbys Karle.«

I alt beløb Omkostningerne ved Johanne Maries Paagribelse, Arrest og Henrettelse sig (efter nævnte Fradrag) sig til 107 Rdl. 4 Mk., der godtgjordes Byen af den fælles Delinkventkasse, som Købstæderne i Ribe Stiftamt gav aarlige Bidrag til. For 1795 var Opgørelsen af Delinkventomkostninger for Holstebros Vedkommende 220 Rd. 3 Mk.*) —

Ildebranden 1794 er den sidste af de store Ildebrande i Holstebro, hvorved hele Bydele gik op i Luer. Vi har under Gennemgangen af disse Ildebrandsberetninger og de øvrige Aktstykker, der belyser Byens Tilstand og Udvikling gennem det 18. Aarhundrede, formentlig faaet et nogenlunde ty-

*) Ribe Stiftamts Købstæders Delinkventkasse 1791—1814 (Landsarkivet).

pisk Billede af Forholdene og Livet i Datidens smaa jyske Købstæder, som hærgedes af ødelæggende Brande, hæmmedes af Fattigdom og Konsumtions-tvang med Tolddiger og Bomme, og som i deres Uselvstændighed anraabte Enevoldskongen om Hjælp. Men vi har ogsaa set Borgere lide og taale og slaa sig igennem til bedre Tider og med jysk Nøjsomhed og Sejhed trods Modgangen arbejde sig frem til bedre Kaar.

FRA VORGOD OG NØRRE VIUM SOGNE.

AF N. MADSEN-VORGOD

I. EN GL. INDBERETNING.

I 1622 fik Professor Ole Worm Chr. d. 4. til at udsende en kgl. Befaling til Biskopperne om at sørge for, at Sognepræsterne til Professoren »indsendte alle gamle Dokumenter vedkommende den gl. Historie, Runekalendre og andre gl. Sager, Efterretninger om Runestene og alle Fortegnelser, hvorpaa fra hvert Sogn berettes om de lokale Antikviteter, Stenhobe af deres forment Aarsager og Betydninger og alt, hvis (hvad) til chorografiam kan tjene.«

Hvis Sognepræsterne nu var gaaet til denne Op-gave med Lyst og Omhu og havde kunnet mestre dansk Skriftsprog, vilde vi fra denne Tid have haft en Danmarks Beskrivelse af uvurderlig historisk Betydning. Men det kunde jo ikke blive andet end Hov-eriarbejde. Beretningerne er enten blakkede og graa i et ubehjælpsomt Sprog eller tørre og magre.

Sognepræst Peder Gregersen, der indsender sin Beretning 1638, giver en ret god og fattelig Beskrivelse af sine Sogne. Mest udførlig skildrer han Vandløbene.

»Vordegod sognen er den nordiste og østerste sognen i Bølling hærrit, halftredie mile lige norden for Lundenes og er to stoore mile i længden fra øster til vester og løbber en stoor aae mit igiennem sog-

nen, kaldis Wordgod aae, hvis udspring kommer 2 mile norden faar i Hammerum herrit af 2 store Moratzer nemblig Romeeg (Rommig) kierde (Kær) i Ørre sogen oc af Essingkierd (Ejsingkær) i Wilbier-rig sogen, oc fra de steder, som den haffuer (haver) sin begyndelse oc til den endis i store Skierne aae er ligefrem 4 stoore mile. Hun hafuer og mange tilbøb af atskillige smaa aae og becke (Bække)« — Han nævner 8 Bække og deres Udspring. — »Nock kommer der et lidet aae aff westen, kaldis Abild aae eller Berdeg (Barde) aae, norden for Berdeg bye, som er 5 gaarde og 2 boele (Boel) og løber i Wordgod aae lige af Abildtrup, it eneste gaard østen aaeen i Hammerum herrit. — — Norden forskrefne Berdeg aae findes en kempegraf som er 23 skaft lang og 3 skaft bred, omsat med 20 store steen og mit paa en stor bred steen som er moxen ofuergroet med liung (Lyng). Nock kommer 2 becke ned af østen fra Fielsteruong (som er 2 Gaarde og 2 boele alle østerst i Vordgod sogen oc hafuer en gantske stor mil til Wordgod kircke) og løbber i en strøm sønden forskrefne Abildtrup, kaldet Øgaards beck. Mellem Abildtrup og Fielsteruong findes endnu en kempegraf 20 skaft lang og 5 skaft bred med 20 store steen omkring. — — Westen Wordgod aae paa it middelmaade høy Aggermarck og strax lige østen kircken staar Wordegod bye, som er ickun 3 gaarde. 4 Pileskud lige sønden for kircken og byen staar Wordgod Præstegaard som er sønderst i W. sogen.« Her bliver Sproget knudret for Mester Peder, men Meningen er, at Kirken, Vorgod By, Barde, samt 2 Gaarde, der kaldes Widebeck, og et Boel, der kaldes Westeragger »er saa got som omløbber met aae og becke, uden paa et lidet sted norduest,

som er moratz, huer aff det kommer, at wandflod og regn eller snee tit forhindrer mine sognefolk, som boer østen eller westen for disse aær eller becke, fra deris sognekircke oc mig fra mit annexkircke, som er østen aæn i Hammerum hærit, som herefter meldis skal. Norden for kircken ligger en stoor bjerg, kaldis Baunsbjerg (nu Bavnsbjerg). Westen for kircken og uden for dens aæ og omløbbende becke er 3 gaarde, kaldis Herborrig, og nogle smaa boede en gantske stoor mil fra Wordgod kircke, hvor der holdes en kroer, kaldis Herborgbeck, for wandringsfolck, som reiser met den stoore adelvey fra Holstebrouf til Skiernebrouf, Waarde oc Ribe. Norden for Herborgbeck er 2 boele i Worgod sogen, kaldis Tulsgaard og Birckmoes; det er alle de gaarde og boele i Worgod sogen ere og hafuer denne sogen oc kircke, siden nogen længst kunde høre eller spørge, wærit kaldit Wordgod sogen (dog Heldvaderus gifuer hende et andet nafn*) og er berettiget (altsaa, at Sognet har Navnet!) af gammei relation (Beretning) fra min salig oldefader, salig her. Christen i Vordgod, fra min salig fader, salig her. Gregers i Vordgod, og nu til denne tid, der ieg er 67 aar gamel, som er til hobe mere end 200 aar, at ratio nominis o: Navnets Betydning er denne, at eftersom her haffuer været 2 smaa kircker, it i Herborg og it andet i Fielsteruong, hvis rudera kirckens, kirckegaardens og grafuer (Grave) endnu nocksom ere at se og er 2 stoore mile imellem. Af disse 2 megit smaa kircker er bygget denne kircke, at af to ringe skulle worde en god og kaldis Wordgod. --

*) Niels Heldvad, Præst, Forfatter (1564—1634) skriver »Wedgor,« men hans Stavemaade af Stednavne er vilkaarlig og ofte uforstaelig.

Dog er der neppelig 24 gaarde i denne sogn, der udi 2 boel mod en gaard beregnet. Det findes oc udi gamle brefue (Breve) saaledes Waardegod colligert.«

Det er næsten Synd mod salig Hr. Peder, at vi med den gamle Bog, »kaldis« »Ribe Oldemoder,« i Haanden nødes til at omstyrte hans Forklaring af Navnet Vorgod — en Forklaring, der endnu lever i Folkemunde. I nævnte Bog findes — fra omkring 1325 — en Fortegnelse over Kirkerne i Ribe Stift, hvoraf det fremgaar, at der paa samme Tid har været Kirker baade i Vorgod, Fjilstervang og Herborg. Den ældste, bevarede Stavemaade af Navnet er Wordeguth. »Vorde« kommer vel af Varde (sammenlign Vorde ved Limfjorden), der nu betegner et Mærke, rejst paa Land til Vejledning for søfarende, men vel nok oprindeligt ogsaa har kunne være Navn paa et Mærke, en Bavn, bygget af Sten eller Træ paa et Højdepunkt i en flad, uvejsom Egn. »Guth« betyder i Olddansk Ejendom, Vordeguth altsaa lig Ejendommen ved Varden.

Vium betyder Offersted, Helligdom (Veum). Fjilstervang er flere Steder i gl. Papirer skrevet »Fjilsted«, der i ældre Dansk betyder Vadested; ved Bækken her har der været flere Vadesteder, og af dem er saa Navnets første Led dannet med Tilføjelsen af Stavelsen vang.

Navnet Barde har gamle Skriftførere gjort ukeneligt. Det skrives »Berdag«, »Berda«, »Bardeg«, »Bardig«. Den stedlige Udtale af Navnet: »Barre« lyder vel for fremmede som Faarebræg. Maaske har

Stedet dog faaet Navn efter en Barre, Banke af Sand eller Mudder i Aaen — beslægtet med Barriere, der betyder Indhegning eller Spærring.

Hr. Peder Gregersen har aabenbart glemt den østligste Beboelse i Sognet: Lille Fjølstervang — oprindelig en »heel Gaard,« senere delt i to Halvgaarde. Ved den vestligste af disse Gaarde laa Fjølstervang gl. Kirke, saa her har sikkert været Bebyggelse fra ældgammel Tid. 1664 beboes disse to Gaarde af Chr. Pedersen og Chr. Christensen og »ligger under« St. Jørgens Kloster i Svendborg.«

II. PRÆSTER I VORGOD—N. VIUM.

- 1) Christen.
- 2) 1560. Jørgen.
- 3) 1586. Gregers Jensen. Wiberg skriver, at »hans Navn findes paa en gl. Tavle, der maaske forhen var Altertavle«. Men den er nu forsvunden. En Søn af ham, Jens Gregersen Worgod, var Præst i Velling.
- 4) 1602. Peder Gregersen — Hans Søn, Jens Pedersen Worgod, Præst i Bramminge.
- 5) Mourits. (1621).
- 6) 1646—56. Christen Pedersen Worgod. (Død 1667).
- 7) 1667—69. Niels Christensen Worgod. (Død her 1669).
- 8) 1669—78. Hans Madsen Trane.
- 9) 1678—1705 Jørgen Mouritsen From (Orderup) (Død her).
- 10) 1705—09 Ephraim Lesle (ell. Lesler) (Død her).
- 11) 1709—43. Peder Thomsen Blichfeldt (Død her).
- 12) 1743—64. Mathias Jakobsen Vogelius (Død her).

13) 1765—95. Hans Steenberg. (Kom her til fra Aulum; død her).

14) 1795—1828. Lorentz Peder Hansen (forflyttet til Gellerup).

15) 1828—37. Jørgen Valentin Kjød t (Død her).

16) 1837—49. Peter Lundsteen (forflyttet til Aal v. Varde).

17) 1849—57. Peter Christian Asmussen (forfl. til Hellevad-Ørum).

18) 1857—65. Peter Michael Cramer (forfl. til Skibsted-Lyngby).

19) 1866—79. Jens Mogens Julius Wellejus (pensioneret herfra).

20) 1879—1902. Adolph Emil Hammer (Død her).

Det er ikke meget, der er at melde om denne Snes. Her findes ingen ældre »Kaldsbog« (Liber daticus), hverken i Præste- eller Landsarkivet. I den gamle Kirkebog har Peter Lundsteen noteret om sin Formand:

»J ø r g e n V. K j ø d t, død af Brystsyge her 1837; han var en Elsker af Jagt, men forøvrigt en flink Præst og et saare elskeligt Menneske.« Det samme Eftermæle har han hos alle de gamle her, der har hørt deres Forældre omtale ham. Stenen, der ligger paa hans Grav paa Vorgod Kirkegaard, burde gøres ren og pudses op, saa at Indskriften blev læselig. Men der skal staa saadan noget som: Den eneste Sorg, han voldte nogen, var, da han døde.

De fleste Præster, der kom til Vorgod, blev dér til deres Dødedag. Mange af dem havde ringe Kvalifikation til at blive forflyttet. Men der var sikkert ogsaa andet, der voldte, at de groede fast. I en Protokol i Matrikelskontoret betegnes Præsten i Vorgod: »Hans Kgl. Mayestæts proprietarius«. Paa den

store Gaard kunde Præsten leve mere uafhængig end mangan lille Herremand. Her var Jagt og Fiskeri, her var stort Udslag for Ungkvæg og Faar. Og naar Præsten »lærte purt og rent« og paa jævn Maade tog Del i Menighedens Sorger og Glæder, ofrede Folk ham gerne Æg til Paaske og en Gaas til Jul. Han maatte, og skulde da ogsaa baade efter Guds og Kongens Lov, holde dem under Kirkens Tugt. Det var saa ligetil, som at enhver skulde betale sin Gæld. Men naar Synden var sonet ved Skriftemaal og Gudstjeneste i den gamle, mørke Kirke, skulde Præsten helst være som et andet Menneske og tage sin Tørn ved Gildeslagenes Drik og Kortspil. Det var den juridisk ligerette, rene Lutherdom. Den holdt sig uforandret her, uanfægtet af Hernhutisme og Pietisme, til Indre Mission og Luthersk Missionsforening for en Menneskealder siden begyndte at skyde Huller i dens Mur.

Som vi har læst foran, var den første lutherske Præst her, Hr. Christen, Oldefader til Peder Gregersen. Hr. Christens Søn har vel ikke været Præst her, men fra 1586 til 1669 er Søn efter Fader i fire Led Præster her. Det er vist en Fejltagelse med denne Hr. Mourits, der i en gl. Fortegnelse staar opført som Præst i Vorgod 1621. Peder Gregersen bliver Præst efter sin Fader, Gregers Jensen, 1602, og han er i Embedet og i fuld Kraft 1638. Her er ingen Plads for Hr. Mourits. — P. G.s Søn, Chr. Pedersen Worgod, bliver Præst efter sin Fader 1646; han opføres afgaaet som Præst 1656, men dør først 1667, samme Aar som hans Søn, Niels Worgod, bliver Præst her; det kan ikke være denne, der har besørget Embedet for Faderen fra 1656 til 1667, da han først bliver ordineret 1666. Han er kun Præst i

to Aar. Adskillige Gaarde betegnes fra denne urolige Tid som »øde«. Der har kun været Fattigdom og Forvirring over det hele. Den gl. afgaaede Præst har vel besørget Embedet saa godt, han har kunnet, indtil hans Søn kunde faa Eksamen og overtage det.

Peter Lundsteen var en begavet Mand; i legemlig Henseende stærk som en Bjørn. Derom fortæller gamle Folk mange Historier. Han var Landstingsmand 1853—56.

»God til at tale og dygtig til at spise og drikke,« siger de gamle.

Peter Cramer var efter de gamles Sigende dygtig »paa Stolen«, men han var vist til Tider noget brysk og urimelig, saa han ikke rigtig kunde falde sammen med Befolkningen.

De to sidste Præster i det gl. Pastorat, Wellejus og Hammer, kan man vel nok sige om, at de var smaat begavede. W. var Kandidat med »non« og var Andenlærer i Hellested, »Skolebestyrer« i Højeriis og Skolelærer i Blands (Lolland), inden han blev Præst i Vorgod. Han var skikkelig nok, men hans Prædikener var tomme og usammenhængende, og han havde vel mere Sans for det timelige end for det aandelige. En Historie, der fortælles om ham, og som jeg har Grund til at tro er sand, særtegner Manden.

En Store Bededags Morgen trækker Karlen Stadsvognen ud og gør den i Stand. Saa kommer Præsten farende og siger: »Hvad skal du med Vognen? Vi skal ikke køre i Dag!« — »Jeg troede, Præsten skulde køre til Vium Kirke,« siger Karlen. Saa kommer Præsten først i Tanker om, at det er Helligdag og udbryder: »Det er da ogsaa Fandens, at der er

saa mange Helligdage i denne Tid, da vi skal have vort Byg saet!«

I 1875 blev Wellejus presset til at holde Kapellan. Og saa kom der en 27-aarig Kandidat til Sognet. Frederik Christoffer Vilsen Sørensen. Det blev en Oplevelse for Menigheden at faa en ung, frisk, folkelig Mand til Præst. Der var Fest i Hjemmene, naar han kom. Jeg gik »til Præst« hos ham og mindes ham med Glæde og Tak. Engang hen paa Sommeren indbød han Konfirmanderne og deres Forældre til Møde i Egeris Krat, hvor han saa talte. Det var som en Skovtur for os alle, og naar jeg nu skriver dette, kan jeg mærke Genklang af Glæden ved den festlige Sammenkomst. Sligt var ikke tidligere hørt eller set paa Egnen. Vi havde vist givet ham en Gave, og han vilde give os en Glæde til Tak.

Jeg maa her fortælle et Træk om en uheldig Konfirmand. — Gamle W. kom en Dag ind til os og sagde: »Næste Dag maa I komme med »Send« til mig. Det er mig, der skal have den, ikke Kapellanden; han faar sin Løn af mig!« — Jeg kom hjem og fortalte min Far, hvad Præsten havde sagt; men han sagde noget stort om, at den gamle Snøvl kunde tro nej. »Du kan faa en Daler, men den skal du give Kapellanden.« — Naa, »næste Dag« lanker jeg jo af med min Daler i Lommen. Jeg tænkte, at jeg kunde liste mig ind i Konfirmandstuen, og saa stikke Kapellanden Daleren, naar han kom. Men da jeg kommer i Gangen, lukker Præsten sin Dør op og siger: »Naa, min Dreng, har du noget til mig?« Jeg blev fjale ved Stillingen — og Daleren vandrede over i Præstens Lomme.

Forstod den gl. Præst end saaledes at være om sig, holdt Folk dog vist Kapellanden skadesløs. Og da

han giftede sig, hjalp nogle ham til en Bolig i Kirkebyen.

Men Vilsen Sørensen blev kun i Vorgod i 5 Fjerdingaar. Saa blev han kaldet til Præst paa Omø. Hans korte Virksomhed i Vorgod var som en mild Sommervind over en Rugmark, der er moden til at dræ. Men nu tog Wellejus atter fat, og alt gik ind i den gamle Skure.

III. OMKRING SKOLEFORORDNINGEN AF 1741.

I en Pakke i Landsarkivet i Viborg: »Forslag om Skolerne i Bølling Herred«, findes ogsaa adskilligt om haarde Fødselsveer for Skolevæsenet i Vorgod og Vium.

Som Svar paa Forespørgsel skriver Pastor Blichfeldt, 28. Marts 1735: »Vordegod og Wium behøver et Skolehus (som bekvemmeligst kunde sættes her i Hovedsognet) og en god Skolemester, som med Frugt kand undervise Ungdommen; hvorfra Husets Bekostning samt en Skolemesters Løn skal komme, ved jeg ikke at sige, uden at Sognene skulde det bekoste.«

Men Sognene vil ikke!

»Aar 1741, d. 19. Marts, var mødt udi Vium Sogn Præsten, Hr. Blichfeldt og den største Lodsejer i Sognet paa Lundenis Stamhus' Vegne, tillige med samtlige Sognemænd ang. Skolevæsenets Ligning og Indretning, og blev dette saaledes overlagt som følger:

Hvad Bygninger, Degneboligerne maatte behøve? Udi Vium Sogn, som er Annex, er der derfor ingen Degnebolig. Ingen ny Skoler anskaffes. — — Sognemændenes Børn kan i denne som i andre Sogne kun holdes i Skole fra Martini (Mortensdag) og til

Gregorius, da de højlig gøres fornødent paa denne Kantt baade til Arbejdet og til Kreaturerens Vogten — saa efter vor Skønsomhed kan ingen Skolehuses Bygning være til Nytte og Gavn i den nævnte Tid for Ungdommen, da de den øvrige Tid af Aaret skulde staa ledig og Bekostning være spildt!«

Efter at have ført denne vidunderlige Logik til Protokols finder man paa Raad for Oplysningen.

»— — denne Sogn har faa Beboere og liden Hartkorn — ellers er i det Sted efter Præstens Forslag en kyndig Mand her i Sognet navnlig Jens Madsen Meldgaard i Viumby, der tilforn har undervist Ungdommen. Han er bleven overtalt dertil, da han kan undervise saa forsvarligt være kan.«

Skolen skal altsaa være i Viumby hos Jens Madsen. »Ingen aparte Skolemester andre Steder, da Beboerne har bestemt at lade deres Børn søge den samme Skole.«

Jens Madsen skal i den nævnte Tid haver til Løn aarlig 4 Rdl. 4 Mark og Ildebrændsel. »Men han skal føre Ungdommen over Aaen i Færgen (fra den østre Land) baade Morgen og Aften for 3 Mark aarlig. Desuden i Hjælp de i Forordningen nævnte Indtægter. Ingen Degnetjeneste, der forrettes af Degnen i Vorgod.«

Saa er Jens Madsen da Skoleholder og Færgemand fra St. Martin til St. Gregorius. Vium Sognemænd klarede sig ret vel beholdne ud af den ny Skoleforordnings Klemme.

Men i Vorgod har Degnen, Knud Christensen Bruun, sit svare Læs. Han skildrer indgaaende sin jammerlige Stilling i en Indberetning 1741:

»Efter høybiudende Øvrigheds Ordre kand Degnen udi Wordegoed og Vium — — berette, at sam-

me Degns kalds indkomst er ussel og ringe, ja, Beboerne kommen i en slet og ond vane, siden enhver giver Degnen, hvad de lyster og siger Nej, naar de behager. Mit Indkomst af Korn, hvoraf jeg efter Loven skal pensere $\frac{1}{5}$ daler, kan beløbe imod 6 Tdr. Rug og 7 Skpr. Byg, en Offerdag, som ey nydes uden af en half snes Stykker, der giver 2 Skilling mere end 1 Skilling af hver. Ekstra er lidet faldet siden min Ankomst til dette lidet Brød. Smaarædsel er af samme Beskaffenhed, at de giver 1 Snes eller $\frac{1}{2}$ Snes Æg, hvem det behager, og nogle en liden ost og lader bliver (være), hvem der vil, men med Paa-stand, det er ingen Rettighed.

En degnebolig har disse W. og N-V. Kirkers Ejer Jens Rabech paa Allergaard i Borris Sogn anvist mig ifjor Michelsdag og der efter hans skriftlige Ordre gjort den til en perpertueret degnebolig, og samme Hus staaende ved Wordegoed Kirke, 8 Fag og ganske forfalden paa Tag og Tømmer og Leer — (dertil) er et Ager Rug, Græs-, Jord- og vandløs Hus, digerne nedfalden og en del ganske bortført, købt for 20 Rdl. af forrige salig Degns Arvinger. Samme brøstfældige Hus har ey været mulig i Mindelighed at faa ham til at lade reparere og bevare i forsvarlig Stand, da jeg efter Loven samme skal holde vedlige — — Ingen Pension, det nogen kan mindes, er givet af dette ringe Brød og eragter da høybydende Øvrighed Gunstigt, hvad Pension der kan svares af mig og hustrus og børns fattige mundportion, hvor ringe den og kan være at klæde sig for, da Skatter og daglige forefaldende Udgifter fraregnes. Saa jeg ey kand mit hele kalds Udkomme beregne over til en Snes Daler. Gud ved Udkommen er fattig og liden at leve og svare Pension af. Gud

bøje hans kgl. Mayestæt og høje Øvrighed i Naade at se til os fattige Degne, at (vi) kunde nyde og kræve noget vist at leve og pensere af.«

Men samme Aar har Præsten, Ridefogden fra Sindinggaard og største Lodsejer »paa mit Herskabs Vegne« været samlet i Vorgod Kirke »for at ligne og afgøre Skolevæsenet for samme Sogn« og blev da Resultatet følgende:

»Degneboligen findes meget brøstfældig overalt; der bør bygges 2 Fag Hus til Bryggers, »for at Ungdommen kan have fornøden og tom Husrum.«

— — »Et meget vidtløftigt Sogn i Begreb, saaledes at største Delen bestaar af enlige Steder kan ingen Skolehuses Bygning her blive vitterlig. De bekvemeste Steder: Vorgodbye, Barda, Piilgaard, Vester-Naur og Videbech bestaaende af Hartkorn 69 Tdr. ungefæhr, hvorfor Degnen holder Skole fra Mortensdag og til Gregorius, saa det ikke længere af den Ranson*), som ved forrige Sogne yderligere er bleven foreskrevet, kan være gjørligt. — Der behøves en omløbende Skolemester for Store og Lille Ahle, beliggende ungefæhr en Mil fra Kirken, samt Abildtrup en halv Mil fra Kirken, saa de af adskillige Vandstrømme er omringet og kun staa for Hartkorn 14 Tdr., og som de ikke til nogen anden Skole kan samles, har de erklæret, at de ligesom tilforn hver Vinter ville med Præstens Samtykke tage en Person til deres Børns information paa deres egen Bekostning, imod at de for andre Udgifter bliver forskaanede.

Udi denne Sogns Kandter behøves endnu tvende Skoler — 1) for store og lille Fjølstervang, trende hele gaarde, staaende ungefæhr for Hartkorn 22

* Raison = Grund.

Tdr., og en stor Mil beliggende fra Kirken — og 2) for Trøstrup, Øster- og Vester-Herreborg, Kielstrup, Birchmose og Tulsgaard, som er bestaaende af 41 Tdr. Hartkorn og 1 Mil fra Kirken. — — For hvilke alle ommeldte Byers og Stæders Ungdom Degnen har vedtaget at holde Skole og med Præstens Indseende, forsyne med forsvarlige Skolemestre i forbemeldte Tid eller saa længe gjørligt være kan. Dog paa den Maade, i Fald ingen bekvem Skoleholder skulde kunne faaes i disse tvende Distrikter, som selv kunde holde sin Kost hjemme, at han saa nyder sin Kost af Sognet.

Degnen faar fornødent 2 Fag bygget til Degneboligen og paalagt (!) aarlig 10 Rdl. og 1 Læs Tørv af hver Mand, som søger Skolen udi Degneboligen — udi de andre to Skoledistrikter svarer hver Mand 1 Læs Tørv til sin Skole eller saa meget som fornødent gjøres til Varme for Ungdommen — til denne Udgift kommer, hvad Lovordningen fører.«

Skønt der nu bliver bygget to Fag til Degneboligen, saa »Skolehuset« bliver 3 Fag, er det hele elendigt. Efter Biskop Brorsons Ordre bliver der atter i 1744 afholdt Syn over Degneboligens Tilstand. Det hedder bl. a.: »Stolperne taget i Øjesyn: nogenlunde. Remmerne ingensteds ormefrit. Kakkellovnen bestaar af sorte Potter.«

Knud Bruun holder paa, at Kirkeejer Rabech »bør give ham en schikelig Penge til Reparation, saa den Misforstaaelse, som hidtil haver været dem imellem kunde ophæves.« Rabech svarede, »at intet var ham kærere« og tilbyder endogsaa »at give Hr. Bruun i rede Penge 21 Rdl.« — »Hr. Bruun kan som aldrende Mand ikke godt finde sig i nogen Fortrædelighed« og tager mod de 21 Daler.

1752 holder Provsteretten atter Syn over V. Degnebolig. Bruun er død »og hans Successor (Efterfølger) hæderlige Jes Pedersen« skriver, at »Bygningen er af ringe Betydenhed«. Og det har han Ret i. Jes P. kan ikke bo i Huset, som det er, siger han, og »altsaa maatte han nødvendig forestille Provsteretten, at om han skulde lade sig persuadere (overtale) til at antage dette lidet, ringe Degnehus, hvortil ei findes det allerringeste Ager eller Eng, han da maatte lade sig forsikret (mod) at have Bygfeld*) paa Stedet.« — Provsteretten dømmer, »at hverken han eller hans Arvinger skal have Bygfeld.«

Grunden til et ordnet Skolevæsen var dog lagt. Og stort videre kan man ikke i de følgende hundrede Aar.

IV. TAKSATION I ET DØDSBO I VORGOD PRÆSTEGAARD.

(Efter Skifteretsprotokollen i Landsarkivet).

30. Marts 1705: Dødsboet efter Hr. Jørgen Mouritssøn Orderup.

Der var Guld, Sølv, Messing og Kobber til Værdi 225 Rigsdaler, deriblandt en Sølvkande, vog $7\frac{1}{2}$ Lod: 60 Rigsdaler 1 Mark 4 Skill. 1 Kobber-Bryggerkedel 15 Rdl. 8 Skill. — 1 Brændevinskiedel med Hat, Piber og »Log« 17 Rdl. 4 Skill. — Boet ejer ogsaa en Brændevinskiedel i Skjern.

B e s æ t n i n g e n.

4 Hopper og 2 Heste, deriblandt 1 mørkebrun Hoppe, 5 Aar, takseres til 42 Rdl., 1 dito til 36 Rdl., 1 brun Følplag 10 Rdl.

4 Stude i 5. Aar, takseret til ialt 47 Rdl.

*) Bøde for at lade en Bygning forfalde.

6 Stude i 4. Aar, takseret til fra 9 til 6 Rdl. pr. Stk.
 13 Køer og Kvier, takseret til fra 8 til 3 Rdl. pr. Stk.
 Ialt 36 Fækreaturer, 77 Faar og Lam. »Kvæget var magert, og Auktionen blev opsat til efter St. Hansdag, for at det kunde trives paa Græsset og sælges desbedre.«

I Dagligstuen »Himmel over Bordet«. Af Bøger nævnes kun en ny Lovbog, der takseres til 3 Rdl.

Boet ejer Bondeskylden af en Half-gaard i Barre, ny Matrikel 1 Td. 7 Skp. — Noch $\frac{1}{2}$ Part-gaard i Vordgord Bye, ny Matrikel 1 Td. 2 Skp. Hartkornet anslaaet til 24 Rdl. pr. Td. — Boet skal udrede i Folkeløn: Niels Lassen, Aulskar! baade for dette og forrige Aaringers Løn til Michaelis 1705: 48 Rdl. Oluf Jørgensen, Andenkarl til samme Tid: 18 Rdl. Christen Nielsen, 3-Svend: 5 Rdl. 2 Mark. Hyrdedrenge 2 Rdl. Karen Mattisdatter 4 Rdl. Karen Skinborg 3 Rdl. Hyrdepigen 2 Rdl.

V. AF EN GAMMEL KIRKEBOG.

Den ældste bevarede Kirkebog for Vorgod- Nr. Vium omfatter Tiden fra 1709 til 1815. Det er kun fra Blichfeldts og Vogelius' Tid, at Bogen frembyder nogen Interesse. Blichfeldt er aabenbart en ægte Præstetype fra den Tid. Han bakser med sin store Gaard og arbejder for at faa sine mange Børn, 7 Sønner og 7 Døtre, fra Haanden. Ofte er han svagelig, saa at han ikke ved Vintertid kan komme op i den kolde Kirke. Somme Tider har han Kapellan. Men Børnene bør døbes. Forældrene møder med dem i Præstegaarden, hvor de bliver »hjemmedøbt«. Saa kan de, naar Vejr og Føre bedres, blive fremstillet i Kirken.

Blichfeldt er en Mand, der uden Slinger følger Kir-

keritualet og har — efter Forordningens Ordlyd af 1629 — »særlig Indseende med saadanne Synder og Laster, som ellers ved sædvanlig Rettergang ikke saa bekvemmeligt kunde afskaffes og bevises«. Folk, der gør sig skyldig i »Horeries eller Løsagtigheds Synd«, kommer altid til at staa »offentlig eller aabenbar Skrifte«. Det samme gælder om dem, der har ligget deres Smaabørn ihjel, klemt dem ihjel om Natten. Ved »denne Skrifte skulde vedkommende Synder bekende sin alvorlige Hjertens Omvendelse«. Skriftemaalet foregik paa følgende Maade:

Efter Afsyngelse af Salmen: »Beklage af al min Sinde«, holdt Præsten en kort Formaningstale, som Synderen paahørte knælende i Kordøren. Derefter gjorde Præsten ham en Række Spørgsmaal om hans Synd og Anger. Hvert Spørgsmaal skulde besvares med et lydeligt Ja, og derefter vendte Synderen sig om mod Menigheden og sagde: »Jeg beder, at I Guds Børn vil forlade mig denne begangne Forseelse og ikke stødes paa mig eller tage Forargelse af mig mere.« Saa tilsagde Præsten ham Syndernes Forladelse (Ritualet af 1685). Den saaledes »atter af Menigheden annammede Synder,« maatte ingen i Følge Danske Lov (2—9—18) »under en Bøde af 20 Lod Sølv bebrejde videre i denne Sag.« — —

* * *

»1709, Trin. 7. begrov jeg Anne Nielsdatter i Berda hendis Søn ved Navn Niels Lassøn, som om Natten blev opprimered (klemt) formedelst Moderens (som en Tid efter blev efter hans Høi. Hr. Biskop Musis Tilladelse til aabenbar Skriftemaal for samme sin Forseelse admittered for sin Uagtsomhed«. »Domino 20. Trin. blef Edel i Vesterager

offentlig absolveret (afløst) for Hories Synd og udlagde som Barnefader Niels Jespersen i Vesterager, som og strax derefter stod aabenbar Skrifte.«

»1711. Anne Piilgaards uægte Barn døbt — udlagt som Barnefader Michel Povelsen, som var Landsoldat og nu borte.«

»1718 — Peder Thyggesøn af Vorgodbye begravet; sammen med andre Guds Børn var han gaaet til Kirke og vilde til Alters, men da han var kommen til Kirke, blev han angreben og døde strax.«

Domino 4 Trin. offentlig Absolution (Skrifte) for Niels Troelsøn, som haver besøvet en Qvinde, Anne Frantzdatter, som tjente i Fiskbæk og gik derfra til Tvis Sogn, hvor hun gjorde Barsel. Dennes Absolution skete uden aabenbar Skrifte, eftersom hun tilforn af mig paa sin Sygeseng var betjent med Alters sacrament.«

D. 7. Septbr. stod Peder Thomesøn Wod aabenbar Skrifte for Hories Synd ved Maren Trabjerg. Aarsagen til, at han den dag, som var en Maanedsbefredning, stod Skrifte, var, at han ikke kunde oppebøje Søndagen, om Løverdagen skulde han marchere til Flensborg.«

»D. 8. Febr. fødte Margrethe Wendeløv den 2. Horeunge, som d. 17. Mai blev hjemmedøbt her i Præstegaarden. Peder Midtgaards Kone bar det. (Præstens Familie til Stede). Som Barnefader blev udlagt en Karl ved Riibe, navnlig Peder Nielsen, men hvad Sogn han var fra, vidste hverken Konen, som bar det, eller Qvinden, som havde faaet det.«

»1719 — D. 19. Aprilis kom en fattig qvinde fra Raasted Sogn ved Nafn Maren Mortensdatter her til Menigheden og døde strax, hun var kommen ind til Thygge Madssøns, Worgodbye, da de ubarmhiertige

Mennesker i Videbæk og Vesterager havde ført hende syg omkring og vilde iche unde hende saa megen Fred og Sted at ligge paa, til der kunde blive gjort Forandring med hende.«

»22. Trin. 1720 blev Margrethe Wendeløv publice absolveret (offentlig afløst) for tvende Horeunger og blev nu som tilforn udlagt som Barnefader (vel dog kun for den sidste) en Karl fra Riibe — hvilken som hun gaf for, kom til hende paa Marken og fik siden ingen videre Kundskab om ham.

Sic credere fasies« (Saaledes tros paa Skikkelsen).

Men det viser sig, at »Jomfru« Wendeløv har fostret Skikkelsen i sin Fantasi. Aaret efter staar hun atter »aaabenbar Skrifte for denne løgnagtige Angivelse«. Og nu udlægger hun som Barnefader Troels Nielsen i Wiumpy.

Peder Thomessøn Wod er nok en Don Juan. 1721 staar han atter »aaabenbar Skrifte for Letfærdigheds Synd mod Karen Enevoldsdaatter, mod hvilken Qvinde han syndede Anno 1719.«

Samme Aar overgaar samme Skæbne Niels Jønson (d. ældre) af Vium og Maren Skomager. Troels Nielsøn og Anne Madsdaatter ligesaa.

Men Letfærdighedsdjævelen huserer i Præstens egen Gaard!

»1722, Trin 2. blev Villads Pedersøn (en gift Mand fra Thyregod, som tjente mig for Avlskarl) publice absolveret for Horeries Synd med Kirsten Hansdaatter af Thorsted, som og tjente mig. — Hun var i hendes Barnsnød betroet med Alterens Sacram. af velærv. Chr. Lylow af Thorsted, da samme Syndsforladelse er hende tilsagt.«

Samme Søndag Apelone Piilgaard og Christen Thim i Berda, »som ellers er en gift Mand.«

»Menigheden i Vorgod tilkendegivet, at Niels Christensøn, som tjener i Herreborg, og som er udlagt som Barnefader, har absolveret i Ølstrup Kirke.«

1723 maa Kirsten Nielsdaatter af liden Ahle staa offentlig Skrifte »for Løsagtigheds Synd med Chr. Christensen, som tjener i St. Ahle og kaldes ellers Chresten Røf.« (f = v).

Men guten Chresten med det pæne Tilnavn er aabenbart forsvunden. Først 1725 faar man Hold paa ham, og saa maa han staa Skrifte.

1724 er der 3 Par, der staar Skrifte for Horeri.

1. S. i Adv. (1727) stod Chr. Jensøn d. yngre af Viumbye hans Hustru Johanne Michelsdaatter aabenbar Skrifte, fordi hun af Uagtsomhed haver opprimeret sit Barn — hendes Tjenestepige Margrethe Sørensdatter stod og samme Dag aabenbar Skrifte tillige med hende, saasom hun var delagtig med hende i Synden, hun laa i Sengen hos hende, da Gerningen skete.«

1728 staar Kirsten Pedersdaatter i Vesterager aabenbar Skrifte for Løsagtigheds Synd og udlægger som Barnefader en Soldat, der tjener sammen med hende. Men senere fortæller Præsten udførligt om, hvorledes hun blev drevet til at aabenbare Sandheden.

»Den 16. Oktbr. fødte hun, som tilforn var flyttet derfra til at være til Jul i Videbech, et dødt Drengbarn — d. 18. fødte hun nok et Drengbarn, som ogsaa var dødt. Begge blev begravede d. 22. Oktbr., men Gud lod sin Retfærdighed se ved denne Fødsel. Ved Skriftemaalet i Kirken udlagde hun en Soldat til at være Barnefader, som foran er antegnet, men siden lod Gud hende komme til en bedre Erkendelse; thi nogle Dage før ommeldte Søndag og var hun

haardt bespændt og kunde ikke føde, om Søndagen da nu vicarius var ude i begge Kirker, rejste jeg ned til hende og formanede hende til sandfærdig Bekendelse, ifald den første var falsk, men hun var haard i panden og stiv i Hiertet, haardere end den Klippe, Moses slog paa, saa hun blev ved sit første, dog var Gud saa barmhjertig, at han forløste med det første nogen Tid efter, at jeg var rejst bort fra hende. Mandagen over laa hun saa i sin Pine; om Tirsdagen kom jeg til hende igen; da jeg nu formanede hende til en retsindig Bekendelse, da Gud efter nogen kort Samtale, jeg havde med hende, bøjede hendes Hjerte, at hun bekendte Sandhed og sagde, at Christen Hansøn (en gift Mand i Vesterager) var Fader til hendes Børn og lagde derhos til, at Soldaten, som hun tilforn havde udlagt, havde hun ingen legemlig Samkvem haft med, derefter blev hun delagtig i Afløsning og den hellige Nadver, og jeg forlod hende; men næppe var jeg kommen en agerlang fra Stedet, førend Gud forløste hende med det andet Barn — dig ske evig Ære og Lov, du Israels Gud, som lader den ugudelige se, at du est til, stor og mægtig — —«.

Nu maa Chr. Hansøn staa Skrifte.

Forud har Præsten fortalt, at Peder Sørensen og Anne Piilgaard, der før har syndet med hinanden, er bleven trolovede og har faaet kgl. Brev paa at maatte »komme i Selskab,« og udbryder saa: »Jeg skal daglig prise og love dig, du Israels Gud osv. Jeg haaber, at saavel denne som de andre to vedkommende Syndere er kommen til Omvendelse.« —

— »29. Apr. 1738 dør Degnen her ved stedet, Jochum Michelsen Kópke, og blev begravet d. 7. Maj.« (Han var Søn af sin Formand i Embedet Michel Jo-

chumsen Kópke, som døde 1719, »83 Aar gl. ringere end 17 Uger og 3 Dage«. Men hans Datter, Maren Jochumsdatter Kópke kommer skidt astej — — »bliver besvangret paa Wiumgaard i Sdr. Wium og paa Præsten i Hemmets Begæring publice absolveret for samme Letfærdigheds Synd og udlagde som Barnefader Jochum Bloch, der samme Dag havde forladt sit Logement i Lyhne Kro. Hun blev ogsaa absolveret, fordi hun af Skødesløshed ikke havde søgt Nadver og Sacramente i over Aar og Dag.«

Lad saa Hr. Blichfeldt hvile! Den gl. Kirkebog har givet os et Billede af ham og af Tidens og Stedets sædelige Tilstand. Jeg har mange Steder ændret hans Retskrivning og Stavemaade, men for Resten er han i saa Henseende forud for sin Tid.

Eftermanden, Hr. Vogelius, begynder at føre Kirkebogen ret pænt, men han er vist i det hele en sløj Karl. Endnu 1750 noterer han, at »Mette Hansdatter, tjenende som Amme i Præstegaarden, blev publice absolveret for Synd mod d. 6. Bud og Afholdelse fra Nadveren.« Men derefter undlader han i sin Embedstid ud at føre Kirkebogen. Mærkeligt at sligt kan gaa. Det er i Biskop Brorsons Tid, og han vilde have Orden i Sagerne. Men her er altsaa et Hul, som har ærgret mange, der har søgt Oplysning om deres Slægt fra denne Tid. —

Til at begynde med har Hans Steenberg vist ikke villet forklage sin Formand i hans Grav, men da Biskoppen i 1770 fordrer Oplysning om fødte, døde osv. i de sidste 10 Aar, kan Sølleheden ikke dølges længere og H. S. skriver som Efterskrift til en Indberetning: »Da dette var skreven, ankom tabellen, at Præsterne skulde efter Kirkebogen anmelde døde og fødte, men som her vel er Kirkebog, men ingen

enten døde, fødte eller copulerede (viede) anført af min Formand siden 1750, saa er min underdanigste forespørgsel hos Hands Høiærværdighed, om jeg skal enten anføre dem fra det aar, jeg kom til Vordegod, som var 1765, eller om jeg skal udforske fra de øvrige aar før min ankomst eller og, siden jeg ikke kan faa det accurat, skulde lade det rent udeblive, hvorom jeg venter Deres Høiærværdigheds Ordre, som bliver mig en regel.«

Biskop Bloch svarer, »at han, saa godt han kan, skal udforske, hvem der er født, død eller viet i disse Aar, og indføre det i Kirkebogen.« Det gør Steenberg saa, men om Nøjagtigheden har man jo Lov til at tvivle! Offentligt Skriftemaal hører man ikke mere om. Kirketugten glider ind i andre Former.

VI. INDBERETNINGER OM KATHEKISATIONER.

Pietismen i Danmark begik ret hurtigt Selvmord. Den fødtes under Livets Ret og Krav, men da den fik Magten og Herredømmet, stivnede den i Former, der om muligt var mere snærende for sandt aandeligt Liv, end de havde været i den »rene Læres« Tid.

Generalkirkeinspektionskollegiet befaler, at Præsterne hvert Aar skal indberette til Biskopperne, i hvilken Udstrækning de har kathekiseret med Ungdommen og Altergæsterne. Og efter Indberetningerne at dømme kathekiseres der i alle Kirker baa- de lavt og højt fra 1736 og Hundredaaret ud. Selvfølgelig er Indberetningerne opstadsede — for at bruge et mildt Udtryk. Men det er en Pine at gaa en saadan Bunke igennem. En Præst opfatter Stillingen rigtig, naar han skriver: Folk møder til Overhøring »af Frygten for at holdes fra Alters og mere deraf end af Lysten tvinges til at læse og beholde, hvad

de har lært«. (Svitzer i Skarrild, 1772). Ja, her var Kirketugten under en ny Form.

Der blev altid kathekiseret i Vorgod og Vium Kirker »efter Anordningen.« Kun Hans Steenbergs Indberetninger giver et Billede af Manden og Forholdene. Han er altid saa velsignet udenfor den højtidelige og officielle Stil. I en Indberetning 1770 skriver han:

»Ved Varde Landemøde blev erindret Præsteskabet ej at danse, men flittig cathichisere. Hvad det første angaar, da kand jeg faa noch udi, naar Floden er høj eller frossen, at danse omkring og lade mig sætte over i en Baad til Annexkirken, saa og at danse hen til syge, helst de, som har ej Heste eller Vogn. Men hvad catechisationer betræffer, saa catheciserer jeg alletider efter mit Prædiken om Sommeren, naar ingen anden Forhindring er, som Ligprædiken, communion, men i den sted bliver baade Vinter og Sommer de unge overhørt enten efter Prædiken, naar de lader sig antegne, eller om Løverdagen ved Skriftemaal — men ellers at cathecisere om Vinteren uden som sagt er for de unge, gør jeg ikke, thi naar jeg tager ud før Solens opgang, kommer jeg dog ei hjem førend dends nedgang, saadan Maade har jeg holt, siden jeg fik tvende Kirker og agter at vedblive saa længe Gud giver Kræfter og følgelig kand ei melde andet end det same, om mig blev befalet oftere at melde det. Det var ellers og at ønske, at et monitum udgik, at Forordningen af 14. Decbr. 1736 blev nøjere iagttaget, saa og, at ingen Præst blev ved at antage dem til Guds Bord hos sig, som er udgangen af hans menighed af paaskud, at de har ingen pas at skrive skudsmaal paa, thi det burde de forskaffe sig og saa søge naadens midler, ordet og

sacram., hvor de nyder Kost og løn, efter lovens Bydende.

Underdanige Tienere,
Hans Steenberg.«

1771 melder han, at det kun er blevet til lidt med Kathekisationen — »som jeg i Vinter for sne ei altid kunde kiøre til Annexet — — Fastelavnssøndag slap jeg ned i Vand og sne, saa mine Støfler blev fulde, og førend jeg kunde faa tørt paa, gik 2—3 Timer bort, som foraarsagede hævelser i mine Been omsider, saa jeg intet kunde faa paa Been og Fødder, desaaarsag jeg ei kunde begynde cathecisationen til jevnshold uden for de, som lod sig tegne til Altergang.«

1772 melder han »efter Ordre,« at der er kathekeriseret som sædvanlig undtagen 1. Sønd. e. Trin., da Floden var saa stor, at jeg ei kunde kome til annexkirken, og hafde den same Nat bortskylt af mine agre 26 Traver Haure og Byg, dernæst ei fra 1. Novbr. til 1. Marts for dagens kortheds skyld.«

Senere lyster Hr. Hans vist ikke Ordre i denne Sag.

VII. SKATTEANSÆTTELSE 1743.

Den af Regeringen udnævnedes Kommission skulde finde alle »Hoveder«, der kunde svare Skat. (»Kopskat«, af Kopf, tysk Ord, der betyder Hoved). Men i Vorgod Sogn er der kun faa, der kommer til at svare Kopskat, i Nr. Vium slet ingen.

I Kommissionens Protokol staar kun:

»Sognepræsten Vogelius, Kopskat self 12 Rdl. 2 Piger og 1 Karl 3 Rdl. Ingen Formue. Hans Indkomst opgives til 212 Rdl. Janne Marie Blichfeldt (af Præstens Familie og fattig) fri.

Selvejer Enke Kirsten Nielsen, Barde, Kopskat 1 Rdl. 1 Pige 48 Skilling.

Michel af Herreborg, formuende Fæstebonde, angivet at eje i Assing Sogn 3 Tdr. Hartkorn a 30 Rdl. = 90 Rigsdaler, Gæld 60 Rdl., Rest 30 Rdl., deraf 64 Skill. i Skat.

Niels Pedersen, Skrædder, skal kun give 1 Rdl. formedelst hans slette Tilstand.

Grovsmed Rasmus Andersen, i Henseende Fattigdom ligesaa.

Degn Knud Bruun, i Henseende hans kummerlige Tilstand, da han neppe har Brødet, 1 Rdl.

Selvejer Christen Pedersen, Fjlestervang, ejer Hartk. 3 $\frac{1}{2}$ Td. = 105 Rdl., afgaar 20 Rdl., igen 85 Rdl., Skat 2 Rdl. 1 Karl 2 Rdl., 1 Pige. 1 Rdl.«

Man ser, det kun er Selvejerne, de fastlønnede og Haandværkerne, der skal svare Kopskat i 1743, Fæstebønderne havde jo ogsaa deres Læs paa anden Maade.

VIII. FOLKETÆLLINGEN 1787.

Den første fuldstændige Folketælling her i Landet fandt Sted 1669. Ved den næste Tælling 1787 brugte man Lister, der for hver enkelt blev udfyldt med Navn, Alder, Livsstilling osv. Disse Lister gemmes i Rigsarkivet og giver paa sin Vis et godt Billede af hver Egns Bebyggelse og Befolkningens Levevilkår. Særlig for Hedesognene kan de afgive en Maalestok for Udstykningen og Befolkningens Tilvækst i de sidste 140 Aar.

I 1787 var der i Vorgod 390 Personer, 177 Mænd og 213 Kvinder; i Nr. Vium 124 Mænd, 75 Kvinder. Langt de fleste opføres som »Gaardbeboere« (G).

Vorgod Sogn:

Præstegaarden: Hans Steenberg, Præst. Hans Kone Dorthea Holst, gift 2den Gang.

Vorgodby (9 Familier):

Mette Christensdatter, Enke. Jens Lassen, G. og Sognefoged. Chr. Jensen, G. Jens Andersen, G. Peder Thygesen, G. Thyge Christensen, G. Bojle Lauridsen, Daglejer. Peder Christensen, Husm., er Rytter. Christen Poulsen, Degn, Barn: Abelone*), Hustru Ane Kirstine Terkelsdatter.

Bard e. (12 Familier):

Peder Nielsen, Smed. Jens Andersen, ugift, og hans Søster; de gaar i Dagleje. Mads Madsen, Husm., tjener. Christen Enevoldsen, G. Povel Knudsen, Husm., Daglejer. Niels Madsen, Tømmermand. Las Lauridsen, G. Michel Nielsen og Jens Nielsen, hans Bror, Skrædder. Peder Lassen, G., har en national Soldat til Tjenestekarl. Hans Pedersen, G. Peder Jensen, G. Just Christensen, G.

Vesterager:

Niels Christensen, G.

Birchmose:

Jens Madsen, G. Hans Christensen, G.

Videbæk (8 Familier):

Mads Andersen, G. Christen Christensen, Husm., tjener. Niels Svendsen, G. Povel Christensen, G. Peder Svendsen, G. Povel Ibsen, G. Chr. Ibsen, G. Maren Christensdatter, G., Enke.

Øster Herborg (5 Familier):

Hans Nielsen, G. Jørgen Christensen, G. Peder Christensen, G. Chr. Christensen, G. Ole Jensen, G.

Vester Herborg (6 Familier):

Anders Madsen, G. Christen Michelsen, G. Søren Pedersen, G. Niels Pedersen, Skoleholder. Povel Madsen, Snedker. Mads Povelsen, G.

*) Det er hende, der senere findes i Fattigregnskaber under Navnet Abelone Krumis.

Herbergbæk (7 Familier):

Mads Jepsen, Husm., Daglejer. Peder Christensen, Gmd. Niels Christensen, Almisselem. Thomas Pedersen, Husm., 31 Aar, gift 2. Gang, national Soldat. Maren Nielsdatter, Huskvinde, gaar i Dagleje. Hans Hansen, Husm. Daglejer. Jens Jensen, tjener.

Tolsgaard :

Las Sørensen, G.

Ahle (3 Familier):

Chr. Jørgensen, G. Ole Christensen, Husm., tjener. Niels Mortensen, G. Chr. Christensen, tjener, national Soldat.

Abildtrup (4 Familier):

Niels Christiansen, G. Chr. Mortensen, G. Chr. Pedersen, G. Niels Pedersen, G.

Tryglborg (nu Rimmerhus):

Mads Lauridsen, bor paa Heden.

Fjelsestervang (16 Familier):

Chr. Christensen, G. Las Nielsen, Smed. Anders Nielsen, G. Thue Clausen, G. Søren Nielsen, G. Morten Sørensen, Husm., tjener. Jakob Pedersen, G. Peder Jensen, G. Niels Christensen, G. Peder Jensen Lund, G. Jens Lassen, Smed. Jacob Lassen, G. Niels Jensen, G. Jacob Michelsen, Husm., tjener. Grave Jensen, G. Berndt Christensen, Tømmermand.

Nørre Vium.

Skærbæk (6 Familier):

Svend Christensen, G. Jens Jensen, G. Niels Christensen, G. Niels Mouridsen, G. Laurids Nielsen, G. Søren Andersen, G.

Kirkegaard:

Jens Nielsen, G. Anders Pedersen, G.

Bjørslev:

Peder Knudsen, G. Christen Knudsen, G.

Vium Krog:

Jens Markussen, G.

Viumby (6 Familier):

Peder Christensen, G. Thyge Madsen, G. Mads Thygesen, G. Chr. Pedersen, G. Chr. Andersen, G. Peder Jensen, Skoleholder.

Fiskbæk:

Ove Sørensen, G. Peder Jepsen, G.

Sønderup:

Jens Jensen, G.

Egeris Mølle:

Thyge Madsen, Møller.

Egeris:

Hans Lauridsen, G. og Sognefoged.

I Vium Sogn 6 national Soldater, der tjener, nogle er gift.

Altsaa 1787 i begge Sogne 527 Indbyggere. Til Sammenligning: Nu er der i samme Omraade 5129 Indb. — i Vorgod Kommune 2118 og i Nr. Vium-Herborg Komm. 3011.

IX. ET BEGRAVELSESGILDE.

1798 døde Sognedegn Chr. Poulsen i Vorgod. Gamle Folk, der lever endnu, har i deres Barndom hørt ham omtale som »Kræ Degn«. Der gik Sagn om hans Evne til at drikke sine Sognemænd under Bordet. Og da han var død, fik han en hæderlig Begravelse med Dramme og Punse. Derom vidner en Regning, der blev indleveret til hans Dødsbo.

»Regning fra Peder Mathiassen til Degn Chr. Poulsens Begravelse:

5 Potter Brændevin a	13 Skill.		4 Mark	1 Skill.
5	dito	a 12	— 3	— 12 —
Det at hente			0	— 6 —
Igen 5 Potter	a 13		— 4	— 1 —

Igen 4 Potter a 12 Skill.	3 Mark , Skill.
Nok 1 ¹ / ₂ Pot	1 — 4 —
For at hente det	» — 4 —
For et Brød	» — 12 —
1 Torsk	1 — » —
Bojle til Dagløn	1 — » —

Det er pudsigt, at den gode Peder Høker giver 1 Skilling Rabat pr. Pot, naar der kommer Bud efter den anden Forsyning! Bundslumpen (1¹/₂ Pot) sættes atter op til højeste Pris: »Faawal, Kræ Dejn! Nu er der ikke mere at hente hos dig!«

X. DEGN »LAUST CHRISTIAN« I VIUM OG FJELSTERVANG.

I Vium Skoles Embedsbo har han skrevet følgende om sig selv: »Jeg Laurids Christiansen, Degn i Nr. Vium Sogn er født 1788, d. 11. Novbr. i Vium By af Christelige Forældre. Min Fader var den agtbare og velforstandige Mand Christen Lauridsen, han var Skolelærer baade i Nr. Vium og flere andre Steder i over 20 Aar; min Moder var den Gudelskende Kone Ane Niels Datter. Formedelst deres fattige Omstændigheder maatte jeg tidlig ud at tjene for mit Brød og 1811 kom jeg i Hans Majestæts Tjeneste ved Fynske Dragon Regimente, hvor jeg i 1813 var med i flere Skjærmyrsler og Farer. 1815 d. 23. Marts indgik jeg i Ægteskab med min endnu levende Hustru Johanne Jens Datter. Og i denne vor hellige Ægteskab har Gud velsignet os med 6 Børn, nemlig 5 Sønner og 1 Datter som alle nu lever. Men formedelst Fattig Omstændigheder maatte jeg lade mig Leje til Soldat 1820 ved 1ste Jydske Infanteri Regiment. 1825 kom jeg til at holde Skole, de to

første Aar var det paa forskjellige Stæder jeg holdt, men 1827 blev jeg Skolelærer i Nr. Vium. Men da den forrige Skolelærer i Nr. Vium Christen Jensen formedelst Svaghed ikke kunde ernære sig paa anden Maade end ved at holde Skole, saa overlod jeg Vium Skole til ham igen. 1828 kom jeg til Herreborg Skole i Vorgod Sogn, hvor jeg var i 8 Aar og formedelst den gl. Degn Niels Vestergaards Svaghed forrettede jeg Tjenesten i Nr. Vium Kirke i 9 Aar. 1836 blev jeg af Hans Højærværdighed Hr. Provst Abel Constitueret til Kirkesanger i Nr. Vium og tillige Skolelærer i Vium og Fjilstervang indtil 1843, da det Kongelige danske Cancelli bevilget, at jeg maatte fastsættes som Skolelærer og Kirkesanger i Nr. Vium. Hvorfor jeg erholdt Kaldsbrev dateret d. 26. April 1843.« Han nævner derefter Amtmand, Provst og »Biskob« med alle deres Titler baade for og bag og slutter:

»Gud velsigne dette mit Kald!«

Han var altsaa 55 Aar gl., da han blev fast ansat, men han er en Knag. Endnu i 16 Aar maa han vandre mellem Skolerne, og der var langt til dem begge. Han boede sin meste Tid ude i Nærheden af Trøstrup. Der var hverken Bolig eller Jord til »Kaldet«. Ofte kom han kun hjem om Søndagen. Han købte saa sin Kost i en eller anden Gaard. I Skærbæk tærskede han somme Tider om Aftenen for Kosten. I Fjilstervang sad han og »bandt« (strikkede) om Aftenen, naar han ikke var bedt ud.

Men Folk var gode mod ham, næsten for gode. Særlig Julegildernes Tid — fra Juledag til Kyndelmisse — var streng for en gammel Degn. Han skulde med til ethvert Gilde i sit Distrikt, og Kaffepunsene var mange og stærke. Laust Christian, den gl.

Krigsmand, klarede hvert Aars Vinterfelttog. Men det hændte ret ofte, at han om Dagen var sløj efter Nattens Strabadser. Saa lagde han sine Arme paa Katederet, Hovedet oven paa dem og slap i Søvn. »Saa kunde vi handle med hverandre og lave mange stille Kunster,« siger de, der har gaaet i Skole til ham. »Men saa saare vi hørte, at han begyndte at slæbe sine fladbundede Træsko tilbage, vidste vi, at han i næste Øjeblik vilde vaagne og rejse sig op. Var der nu nogen, som ikke havde faaet sine Handelsager gemt, eller som ikke sad stille, greb han Tampen, stampede nogle Gange med sine Træsko i Gulvet og raabte: »I er, Gud forbarm mig, nogle Himmelhunde!«

Gamle Jens Pedersen, der har gaaet i Skole hos ham, fortæller: — »Ja, han var somme Tider slem til at bruge Tampen. Mens han holdt Skole hos min Svigerfar, Niels Knudsen, det var før, der blev bygget Skole i Fjeldstervang, lavede denne engang en tyk Tamp, en forskrækkelig Prygl af tykt Hampe-reb, som han flettede sammen. Han hængte den op i Skolestuen, for at Børnene skulde blive forskrækket ved at se den. Saa var der en Dreng, som vi kaldte Anders Omgaard, fordi han gik paa Omgang som Fattiglem, og en Pige af Jakob Vadværings. De to kunde ikke lære noget. Saa skulde de en Dag staa oppe paa en Bænk, omfavne hinanden og læse hver i sin Bog. Vi andre lo — ved os selv, det forstaar sig. Guten Anders tog det maaske heller ikke med Alvor. ^{heller ikke} Anders Christian bliver gal, griber guten store Tamp og slaar Anders i Hovedet, saa Blodet flød ham ned over Ansigtet, og han stentede om som død. Vi andre skreg. Saa kom min Svigermor, som hun jo senere blev, styrtende ind, tog Tampen fra

den gale Degn og sagde: »Kan du da ikke forstaa, at den ikke er til at slaa med!« Naa, Drengen kom jo til Live igen, men det var sært, at Degnen ikke slog ham ihjel.« — Alt ialt var ^{Anders}~~Anders~~ Christian dog vist den bedste af Egnens Lærere i denne Tid.

EN BARNEMORDSSAG I HJERM 1767

AF P. NØRSKOV LAURITSEN

I Hjerm Præsteembedes ældste liber daticus har Præsten i 1767 indført følgende:

»Indeværende aars 19de Junij begickes det skrækkelige Mord i Hjortborg Huus her i Hierrum Sogn, da Johanne Michelsdatter, en ægte-Hustrue af Land Soldaten Ammor Pedersen, skar Struben ud af sit mindste Barn $\frac{1}{2}$ aar gammel.

Qvinden Johanne Michelsdatter var føed i Schone, og Hendes gl. forældre endnu levende, da hun begick dette Moerd. Hun var bleven giftt i Kiøbenhavn med denne Ammor Pedersen, som da var Matros, og siden med ham kommen her til Landet. Aarsagen til hendes begangne Moerd sluttes at have været: slæt forstaaelse og misfornøjelse i hendes ægteskab.

Hun blev ved Hiem- og Landsting samt Højeste Rætt dømt til at knibes, samt haand og Hoved afhugges, bægge sættes paa en pæll, men Kroppen paa Stejlen. Men ved Kongel. Resolution af Manhejm d. 20de Decbr. 1768 paa Hans uden Lands Rejse, dømt til at Pidskes og brænde Mærckes, med evig arrest og Slaverie, som aarlig continuerer, saalænge hun lever, efter Forordningen af 18de Decbr. 1767, hvis Øjemærcke er, at de som myrde andre, for selv at miste sit liv, icke skal miste det, mens leve i en stedsevarende død.

Hendes dom blef paa Hende fuldbyrdet d. 13. April 1769, og hun derpaa oversendt til Tugt-huuset i Kiøbenhavn.«

Og i Kirkebogen skriver Præsten: »1767, 19de Junij: begick Ammor Pedersens Hustrue udi Hiortborg Huus det græsselige moerd paa Hendes yngste Datter Karen (døbt 30te November 1766), idet hun dræbte og skar Hovedet af det med en Knif.

Det blev begravet den 5te Julij.«

— — —

Paa Grundlag af Wolstrup Birks Justits-Protocol og Nørre Jyllands Landstings Domprotocoll skal her søges givet en Fremstilling af Sagen. Det har sin Interesse at gennemgaa Sagens Akter. Man faar derved et Indblik i Fattigfolks Stilling i hine Tider, ligesom man derigennem ser den Tids Strenghed i Synet paa og i Behandlingen af Forbrydere. Naar man gennemlæser de fældede Domme, tror man sig hensat til Midlalderen og ikke til en Tid, som blot ligger godt halvandet Hundrede Aar tilbage i Tiden.

Før selve Sagen behandles her, skal der gøres nogle orienterende Bemærkninger angaaende de lokale juridiske Forhold dengang:

Fra gammel Tid havde Hjerm Sogn udgjort en egen Retskreds. 1638 skriver Præsten i sin Indberetning*) til Dr. Ole Worm, at Hjerm Sogn »er en fri bierck.« Herren paa Wolstrup havde Birkerettigheden og ansatte altsaa Birkedommerne. I 1777 lagdes Wolstrup Birk under Hjerm og Ginding Herreders Jurisdiktion.

I 1767 var Major Poul von Klingenberg til Wolstrup Birkeherre. I Birkedommerembedet var

*) Danske Samlinger II R. 4. Bind.

der Vacance, og By- og Herredsskriver F r e d e r i k H i e l m fra Nykøbing paa Mors var konstitueret i Embedet. Men 14. Septbr. samme Aar fik han Konfirmation paa sin Bestalling som Birkefoged og skriver her i Birket. — — —

J o h a n n e M i c h e l s d a t t e r var født i Hagenes i Broby Sogn i Skaane 20. Marts 1735. Hendes Forældre var Gaardmand Michel Michelsen og Hustru Kiersten. Fra sit 6. til sit 16. Aar tjente hun hos Bønderfolk i Broby Sogn, de første 7 Aar dog kun i Sommertjenester. 16 Aar gammel blev hun konfirmeret, og saa rejste hun til København, hvor hun havde en Søster, som var gift med en Vognmands Karl, der ogsaa nævnes som Degn eller Klokker.

I København havde Johanne forskellige Tjenester, og noget af Tiden »logerede hun for sig selv« og ernærede sig af sine »Hænders Arbejde med Syen og Vadsken.« Hendes Søster var Jordemoder og i omtrent $1\frac{1}{2}$ Aar fulgtes hun med hende, idet Søsteren brugte hende som »Svøbe Kone.«

Under sit Ophold i København blev hun kendt med A m o r P e d e r s e n, der tjente »som Matros paa Kongens floder.« Han var født paa Vestervig Klostersgods i Thy og gjorde fra 1758 til 64 Tjeneste ved »Søe-Etaten« for dette Gods. 1759 blev Amor Pedersen og Johanne Michelsdatter ægteviede i Holmens Kirke.

Efter deres Giftermaal fo'r Manden i Aarevis til Søs »med floden,« medens Hustruen blev alene i København i ca. $1\frac{1}{2}$ Aar. I 1761 rejste hun »Søe-Verts« til Vestervig Sogn. Her opholdt hun sig i omtrent to Aar og levede af »Syen, Spinden og deslige, hvad hun kunde faa at bestille, siden hun sad Eene i Mandens fra Værelse med floden.« Saa drog hun til

Kvium paa Wolstrup Gods i Hjerm. Et halvt Aars Tid efter hendes Ankomst her til Sognet kom hendes Mand hjem, idet han »købte og betalte Demission og Pas.« De havde saa Ophold i Kvium i 3—4 Aar. Som Matros havde han nydt »Sold af Kongen og forsørgede derved Kone og Børn.« I Hjerm arbejdede han »for skikkelig god Løn.« Og ved Forhøret meddelte han, at han »desuden havde ladet sig acordere, atter at indgaa i Kongens Tienest ved land Militien, hvorfor han havde faaet 34 Dlr. paa Haanden, som alt samen haver til God til Kone og Børns under Holdning.«

Af deres Børn var en Pige 8 Aar, født i København; en Dreng var født i Vestervig, men var »ordentlig død og Begraven i Hierom Kierkegaard paa sædvanlig Maade.« De to yngste var Piger, en paa 3 og en paa ca. $\frac{1}{2}$ Aar.

I Paasken 1767 kom Familien til at bo i Peder Hjortborgs »Fæstehovnedes Huus, Hjortborg Huus kaldet.« Men straks efter drog Konen ud med sit 5 Maaneder gamle Barn for at betle, og hun var borte i ca. 2 Maaneder. Manden havde da Tjeneste i Kærgaard i Hjerm.

Naar man gaar Sagen igennem, faar man ved at se paa Johanne Michelsdatter Billedet af en meget urolig, higende og vel ogsaa noget tungsindig Natur med Lyst til et omflakkende Liv »i Haab om Forbedring ved Flytten,« som hun siger. Der er intet, som tyder paa »slæt forstaaelse« mellem Ægtefællerne, som Præsten siger. Paa Manden har hun aldeles intet at klage.

Fredag efter Pinse kom hun hjem fra sin Tiggerudflugt med sit lille Barn; og otte Dage efter, den 19. Juni 1767 ved Aftenstid, begik hun sin Forbry-

delse, efter at hun i halvandet Døgn havde tænkt paa det.

I Forhøret forklarede hun, at »hun obenmelte Dag og Tid optog sit yngste Barn af Vuggen, hvorud i det før var lagt, satte sig selv paa Vuggen og lod Barnet die eller patte sig, da dette var forbi, rejste hun sig op af Vuggen og tog Barnet udi sit Arm, gik saa med det til Bordet og tog en knif, hvilken knif tillige med Barnet hun bragte ud af Stuen, og dermed gik til skodsteenet, hvor hun med Kniven sønder skar Barnets Strube, hvor Efter det strax døde, og hun igien nedlagde det i Vuggen.« Derpaa vækkede hun sin 8 Aar gamle Datter, som sov i sin Seng, og befalede hende at gaa til den nærmeste Nabo Peder Hjortborg og lade dem vide, »hvorledes til var gaaed.« Imidlertid kom hendes Mand hjem fra Bøggild i Borbjerg, hvor han havde været for at købe et Brød. Da han saa, hvad der var sket, gik han til Hjortborg og bad Peder Pedersen der om sammen med to andre Mænd at komme og holde Vagt over hans Hustru, medens han selv gik til Ausumgaard for at anmelde det »begangne Moer.«

Hjortborghus laa under Ausumgaards Gods, og Ridefogden der, Søren Sørensen, var altsaa den nærmeste juridiske Overordnede, og senere blev han af Amtet udnævnt til Aktor i Sagen.

Dagen efter Mordet mødte Ridefogden fra Wolstrup Søren Hansen paa Gerningsstedet for sammen med to »bosatte Danne Mænd« Peder Nielsen Snuffelborg og Laurids Jensen Bach at optage Syn over det dræbte Barn og de ydre Forhold, som kunde faa Betydning ved Sagens Behandling. Og samme Dag optog Søren Hansen sammen med to

Vidner Peder Jensen Telling og Niels Jensen Nygaard Forhør.

Af de 45 Spørgsmaal, som forelagdes Mordersken fremgaar, at hun syntes, det var hende »umuligt at komme gennem denne syndige Verden.« Hun frygtede for den forestaaende Vinter med »Mangel paa Ildebrand.« Hun maatte tilstaa, at hun ingen Mangel havde nu; hendes Mand havde hidtil forsørget baade hende og hendes Børn, saa hun »i ingen Maade havde ham at paaanke.« Men hun frygtede, at hun, naar det, hun nu havde, var opbrugt, skulde »enten side her at svelte ihjel over hendes smaa Børn eller gaae omkring med dem og betle.« Saa besluttede hun at dræbe Barnet, »som hun forsikrede sig at være vis paa Himmerig, og hun selv for sin Synd og ondskab at lide og udstaae hvad Straf derpaa fulgde, om hendes arme Siæl fra Helvede kunde blive redede.«

Den 10. Juli 1767 kom Sagen for Retten, som blev betjent af F: Hielm samt Stokkemændene: Niels Jensen Nygaard i Skiettrup, Christen Jensen Hoe, Christen Erichsen, Peder Jensen, Jens Nielsen, Mads Christensen, Christen Jensen og Jens Feldborg af Telling — alle af Hjerm Sogn. Søren Sørensen var som før nævnt Aktor, medens Birkeherren havde antaget Mogens Christian Møller fra Nykøbing som Defensor, »intil enten han eller en anden Defensor af Amtets høje Øvrighed kan vorde med Constitutionen forsynet.«

Paa Grundlag af Forhørsudskriften blev Sagen gennemgaaet med Forbrydersken; og en Del Vidner, som forud for Mordet havde haft noget med hende at gøre, blev afhørt. Men der kom intet nyt frem af egentlig Betydning. Defensor henstillede til Dommeren, om Ugerningen ikke kunde være øvet »udi

en Slags Raseri og Forvildelse.« Men Mordersken vedgik selv, at hun var ved sin fulde Fornuft og Forstand, da hun begik Forbrydelsen. Hun »viste icke noget, som bevegede hinde dertil, uden da hun saa paa sit Barn, syntes hun, at hun icke kunde gjøre saa vel derimod som hun ønskede, men derimod, om det kom til sin Frelser, blev det saa meget vel forsynet; derpaa resolverede hun til at Dræbe det uden at eftertæncke, hvorledes det skulde gaa med hinde selv.« Paa Spørgsmaal om, hvorledes hun befandt sig i Øjeblikket, svarede hun, »at hun havde sin sunde Fornuft og fuldkomne Helbred, undtagne hendes Been var noget ophovnede, som var af det Jern, hun i sin Arrest haver haft paa, og udbad sig da for en Mildere Fængsel, for at hun destoe bedre og uden Smerte kunde have sine Tanker henvendt til Gud.« Aktor lovede, at hun skulde faa lettere og bekvemmere Jern paa. Da man ikke naaede til Ende med Retsmødet paa een Dag, blev Johanne Michelsdatter ved Aftenstid overleveret til to »Vagthavende, nemlig Peder Nielsen Snofelborg og Jens Christensen i Øster Ausum, som lovede uden Jerns Paalegelse for Delinqventinden at vilde være ansvarlig.«

Der blev senere indhentet Erklæringer og Udtalelser fra forskellige Steder, hvor Johanne Michelsdatter havde haft Ophold. Blandt disse er en Skrivelse fra Sognepræsten i hendes Fødesogn Broby særlig interessant baade ved den kristelige Klarhed og Kraft, der er i den; men ogsaa derved, at han ikke undlader at give hende et lille farisæisk Spark. Naar han nemlig siger, at hendes indvortes Grund »ikke kan være god,« er Tanken aabenbart den, at Ugerningen har vist, at hun maatte have en særlig

og hidtil uanet daarlig Naturgrund. Den almindelige menneskelige Syndighed har han næppe rigtig Øje for. Præstens Skrivelse anføres her i Uddrag:

»Min Herres meget ærede Brev af 18. Juli sidst le- den kom mig ej i Hænde førend den 14. i denne Maaned. Den store Misgierning, det omskrevne Qvinde Menneske Johane Michelsdatter har foreta- get sig, i at aflive sit mindste Barn, rører mig sær- delles. Endnu meere bliver denne hendes onde Veder stygelig Gierning af hinders gamle udlevede Foræl- dre med de bitterste og vædmodigste torer beklag- get. Gud Give hinde sin Helligaands Naade og Kraft, til her i tiden hiertelig at angre denne sin begangne blodige Synd, saa vel som andre hinders Synder, og ved en sand troe paa Jesum Hinder Frelsere søge hans Naadige forladelse hos hinders fortørnede hi- melske Fader. Jesu Kors være hinders trøst, Jesu Blod hinders Renselse, Jesu saær hinders rette Fristed, og hans Død hinders Liv, er mit inderlig yndske

Paa Efterspørgelse om hinders op førsel i hinders havde tienester gives Hinde et godt Skudsmaal, men tillige berettes, at hun var noget vægelsindet og af et arigt Sind. Herren kiender hinde bæst og ved hin- des indvortes Grund, som af Naturen ikke kan væ- re god. Hand give hinde naade til det at lære og kiende sig selv i denne hinders for dærvede tilstand og forhielppe hinde at hun i ald Hiertens bod færdig- hed og levende Tro maa søge sin Frelse udi vor Mageløes Dyr forsonings Blod, som det, der aleene kan rense Hinder Synder og giøre hinde evig Sallig.

Jeg maa, skjønt u-bekiendt, udbede mig det Ven- skab, i tiden at blive under Retted om hinders sande Beredelse til hinders fore staaende Døds time, og

Gud Give hinde en sallig af gang, der om beder jeg
og lever med skyldig Estime.

Edle og Høragtede Herres Hørrigste tiener

Nic. Rusch.

Broby, den 18. Aug. 1767.«

— — —

Den 9. Oktober fældedes ved Birketinget følgende

D o m :

»Af Tings Vidnet begyndt her ved Retten den 10. Juli sidst er lige som Efter 2de Synsmænds Deres Edelig af Hiemlede forretning nock som bevist, at Johane Michelsdaatter Amor Pedersens Hustrue har paa een Mordisk maade, og som for Hørret af samme Dato som Syens Forretningen nemlig den 20. Juli sidst tillige stadfæster, myrdet sit Eget ægte auflød Barn; saa bliver Qvestio denne, om bemeldte Qvinde kand siges at have været fra Forstanden El-ler Ej. Vel siger hun selv paa 39. Qvestion i for høret indlemmet i Tings Vidnet, at hun frygtede for frost og kulde, men paa 41de Qvestion, at hun den tiid Drabet skeede, ingen mangel havde, hvilket over alt des uden ickkuns var bekymring for det ti meligè, og ingen forstands mangel; derimod har actor allegeret*) paa 30—31 — og 39 — af Tings Vidnet som beviser nock som, at hun endog kort før Drabet skeede ickke manglede paa fornuften, men at hindes Eget onde og fordervede Sind — hvilket endog fra Sogne Præsten Hr. N. Rusch i Broby i Sverrig hans Missive**) af dato 18. Aug. sidstleden her til Retten indlevet med videre bevidner at hun er plaget med, har været aarsag til denne iverige og

*) Paaberaabt sig.

**) Skrivelse.

alt for hastige Resolution med sit eget Barn, hvilket nærmere af forhøer og Tings Vidnet, acten samt dens Bilager yderligere oplyses. Hvad Defensor allegerer i sit Producerede forsvar om En Delinquentinde i Nors i Thy, da lige saa lidt som — non dantur duo similes*) — lige saa lidet er det tilladt at Dømme efter Prejudicate**), og altsaa kand hvercken dette Argument eller de af Defensor anførte Qvestioners Besvaringer bringe det til, at Delinquentinden i Drabs tiden haver haft mangel paa forstanden, da Contrarium pag. 30, 31 og 39 er beviist, men vel at hun icke har Vist at bruge forstanden, og tvinge sine Rasende Passioner, som ved at confruntere det ene med det andet i Tings Vidne og forhøret; følgelig synes icke at Delinquentinden kand befries fra den Straf allernaadigste Forordning af 16. October 1697 samt 7. Februar 1749 dicterer i sær siden af forhøer og Tings Vidnet er fares, at hines eget onde Sind eene og alleene har drevet hinde til at hun med fri forsæt har øvet denne af skyelige Gierning — altsaa

K i e n d e s f o r R e t t,

at Johane Michelsdaatter af Hjortborg Huus i Hierm Sogn bør for hines begangne Mord i følge allernaadigst allegerede forordninger ved Natmandens Befordring at udføres af sit Fængsel, til Drabs-Stædet, og der knibes med Gloende tænger, derfra at føres til Retter-Stædet, og paa Veien i mellem disse Stæder 3de Gange at knibes med Gloende tænger, og sidste Gang paa Retterstædet, hvor hines Høyre Haand levendes afhuges, og dernæst hines

*) Der er ikke givet to Ligheder.

**) Fordom eller Dom i tidligere Tilfælde af lignende Art.

Hoved med Økse, Krop nu af Natmanden at leges paa Steille, samt Haand og Hoved at settes paa Stage, ligeledes bærer hun at have hinders Hoved Lod for bruddt, da de for hinders paa Gribelse, Sags for følgelse, Henrettelse med Videre paa Gaaende om Kostninger, samt Skarpretterens Betalling udredes efter derom udgange Kgl. allernaadigst Forordning og Reglement. Det til Bekræftelse under min Haand og Forseigling.

Fr. Hielm.

Som Med Doms Mænd for Mænd:

Erich Jacobsen. Jens Sørensen. Christen Pedersen.
Villads Christensen. Jefe Christensen. Kn. Mogensen
Christen Jensen. Niels Jensen.

Derefter kom Sagen for Viborg Landstings Ret. Her paadømtes den d. 9. December 1767.

Landstinget kom til samme Resultat som Birkeetinget og maatte vel gøre dette, da der jo maatte dømmes efter de gældende Love. Men der er alligevel stor Forskel paa det Syn paa Sagen, som kommer til Orde i de to Domes Præmisses, idet man i Landstinget har et klart Blik for de undskyldende Momenter i Sagen. Derfor er det interessant at sammenholde de to Domme.

Landstingets Dom lyder saaledes:

»Saavel ved holdte Forhør som og for Rættens under det ved Wolstrup Birketing førte tingsvidne af 10de Juli 1767 haver Delinquentinden Johanne Michelsdatter fra Hiortborghuus i Hierm Sogn frievillig og u-tvungen tilstaaet, at hun Dend 19. Juli i Dette Aar har aflivet og myrdet Hendes yngste

Daatter Karen Amorsdaatter omtrent 26 a 27 ugger gammel, og Een tiimes-tiid efter at Hendes mand Amor Pedersen var udgaaet i Borberg Sogn, at kiøbe Brød toeg Hun Barnet op af Vuggen som da laae og sov, gav Det at Die og derefter med en Kniv Sønderskar Barnets Strube, som Det og saaledes ved Siunsforrætningen af 20. Juni Derefter er Bleven befunden og har Delinqventinden tillige udi sin bekiendelse tilstaaet, at Hun var i tungsindige og Bekymrige tanker for Livs ophold til sig og sine især Det mindste og nu aflivede Barn, hvormed Hun havde Gaaet omkring paa Bætleri nogen tiid før Gierningens fuldbyrdelse, som hun i 1¹/₂ Dag Gik og betænkte sig paa, og syntes ei at kunde Giøre Barnet saa Got, som hun ønskede, men meente, Det blev saavel forsynet, naar Det Blev skildt fra Verden, saaat fornæfnte omstændigheder vel ei kand undskylde misgiæringen, som er bleven Delinqventinden overbevist, men Dog viiser Hendes tungsindighed og Sinds u-Rolighed at forsættet og Hensigten ei har været af Dend ondskab som Gierningen i sig selv er ond, Da som man i Betragtning, saavel af slige omstændigheder, som af Delinqventindens særdeelis veemoddige tilstand maae overlade Det til Hans Kongl. Mayst. Alleene at viise Den forventede Mildhed og naade, saa i tilhold af Loven og allernaadigste Forordninger

K i e n d e s h e r m e d f o r R æ t t :

At Delinqventinden Johanne Michelsdatter Bør sig selv til velfortient Straf, andre ligesindede til Skræk og Afskye, at udføres fra sit Fængsel til Rætterstædet paa natmandens Sluff i de Gemene i fængslet brugte Daglige klæder, med blotte striike

om Halsen saa og sammenbundne Hænder, og knibes med Gloende tænger først paa Gierningsstedet og liigeledes 3de Gange mellem Gierningsstedet og Rætterstædet og allersidst paa Rætterstædet, Hvor Hendes Høyere Haand skal leevendes afhugges med en Øxe, og siden Hovedet iligemaade med en Øxe, hvorpaa Legemet af natmandens Folk henføres og legges paa Steigle og Hovedet tillige med Haanden sættes paa en stage oven over Legemet.

Saa bør og Delinquentinden have sin Hoved Loed og Jord forbrudt. For Executionen nyder Skarp-Rætteren i alt 33 Rdl. Omkostningerne paa Sagen og Delinquentindens Varetægt, underholdning samt Execution udredes af amtet efter foregaaende Øfrighedens approbation og Revision og Den Indstæfnede Dom saaledes at ansees.

F. de Thestrup. C. P. Rothe.
C. de Leth. R. Steensen.«

— — —

Af det foran anførte Citat fra Præstembedets liber daticus ser man, at Højesteret idømte Forbrydersken samme Straf som de lavere Retter. Selve Højesterets Dom findes næppe mere, da denne Rets Arkiv blev ødelagt ved Kristiansborg Slots Brand i 1884.

Det her omhandlede Barnemord var sikkert medvirkende til, at der 18. Dec. 1767 udkom en kgl. »Forordning angaaende Delinquenters Afstraffelse, som, uden foregaaende Aarsag, alleene for at gjøre en U-lykke og derved at miste Livet, ombringe andre.« Man havde opdaget, at en Forordn. af 7. Februar 1749, som skærpede Straffen for forsætligt Mord, ikke havde naaet sin Hensigt. Saa kom nu

denne Forordning »i Anledning af de nu paa nogen Tid, saa ofte, desto værre, forøvede forsætlige Mord paa uskyldige Børn og andre.« »Livs-Straf synes ey heller saa aldeles at passe paa den Misdæder, der ynsker sig Døden og er kied af Livet, og af saadan Kiedsommelighed lader sig forleede til at begaa et forsætligt Mord paa en u-skyldig.« Saaledes begrundes Forordningen.

Den bestemmer, at saadanne Misdædere skal kagstryges*) og brændemærkes paa Panden og derefter hensættes til Arbejde paa Livs Tid, Mandfolkene i Rasphuset og Kvindfolkene i Tugthuset, »og der som de mest u-dædiske, farligste og foragteligste blandt alle u-ærlige Slaver og Misdædere, ey alleene for sig selv vel forvaret, men Daglig bruges, saavel, efter deres Kræfters Beskaffenhed, til det allerstærkeste og haardeste, som til det allerliderligste, haanligste og foragteligste Arbejde.« Man ser, at den kgl. Forordning ikke sparer paa Krudtet.

Dernæst skulde Forbryderen hvert Aar, naar Morddagens Dato kom, føres ud til Mordstedet — eller, dersom dette var for langt borte, til Byens offentlige Rettersted — og der atter kagstryges. Og naar Morderen saaledes førtes fra Rasp- eller Tugthuset ud til Retterstedet og tilbage igen, skulde han »til desto større Forhaanelse føres paa Natmandens Sluffe, udi gemene, og de, udi Rasp- eller Tugthuset, brugte daglige Klæder, uden Hat eller Hue, med blottet Hoved, Strikke om Halsen og sammenbundne Hænder. — Naar en saadan Morder døde, skulde hans Legeme af Natmandens Folk føres til Retter-

*) Kagstrygning bestod i, at Forbryderen efter at være bundet til en Pæl, en saakaldt K a g, fik af Bøddelen tildelt paa den blotte Ryg 27 Slag af 9 Ris, 3 Slag af hvert Ris.

stedet, hvor Hoved og Haand skulde afhugges, Kroppen lægges paa Stejle, men Haand og Hoved sættes paa en Stage.

Denne Straf blev Johanne Michelsdatter altsaa idømt til sidst.

Som man ser, gør hun ikke Indtryk af at have været, hvad man kalder en Forbrydernatur. I et af de første Forhør, hvor man spurgte om hendes Helbred og Forstand, siger hun, at »hendes Hoved er nu af Harm og fortrydelse over den begangne Barnemord for brødt og Tung hørelse dermed følger.« Da hun forøvede Mordet, har hun sikkert ikke tænkt paa, hvor forfærdelig en Handling det var. Tungsind drev hende vel til det. Men en underlig trist Livsskæbne er det at læse om.

HELLIGE KILDER I RINGKJØBING AMT

Af AUGUST F. SCHMIDT

I det følgende skal gives en kortfattet Fremstilling af de Oplysninger, jeg har fundet om de hellige Kilder i Ringkjøbing Amt. I de udførlige Noter vil man se, hvorfra Meddelelserne om de enkelte Kilder er hentede. I Dansk Folkemindesamling, Kapsel 1906/31 og B 26 (c: E. T. Kristensens utrykte Sagnsamling sammesteds) [forkortet til DFS.] findes en Del Optegnelser om Kilder fra Nutidstradition, indsendt af interesserede Folk rundt fra Amtet (især dog fra H. P. Hansen, Herning), men der maa sikkert findes endnu flere Fortællinger i Folkemunde om Helligkilder end de hidtil indsendte og i det følgende benyttede.

Endvidere findes der udførlige Beskrivelser af mange af Kilderne i Nationalmuseets 2. Afdeling i J. V. Nissen-Ramten's Helligkildehaandskrift (forkortet til N. R.), der er udarbejdet paa Grundlag af Besøg ved Kilderne i Aarene omkring 1893. I Evald Tang Kristensens Bøger, især Danske Sagn III Bind, findes naturligvis ogsaa Oplysninger om de hellige Kilder, væsentligt efter Folkemunde fra nyere Tid. De ældre Tidens Oplysninger om Kilderne er for Størstepartens Vedkommende hentede fra Oluf Niensens og P. Storgaard Pe-

dersens topografiske Værker om flere vestjyske Herreder.

Selvom jeg har bestræbt mig efter at være fuldstændig, hvad det angaar de positive Træk om de enkelte Kilder, tvivler jeg dog ikke paa, at der maa findes endnu flere trykte og utrykte »Kildesteder« end de i det følgende nævnte. Enkelte Smaaunøjagtigheder er muligvis ogsaa at finde i det følgende af stedkendte Folk. Saadanne eventuelle supplerende Tilføjelser og Rettelser modtages med Taknemmelighed af Dansk Folkemindesamling, Kgl. Bibliotek, København K.

Kilderne vil blive nævnte i samme Rækkefølge som Sognene i Traps Danmark.

Hr. Rafns Kilde (Skodborg Herred, Tørring Sogn) fandtes i en Høj paa en Mark ved Hulgaard. Sagnet fortæller, at en katolsk Præst, Hr. Rafn, holdt Altergang, og under denne tabte han det indviede Brød og Æsken, hvori det laa. Straks sprang en Kilde frem paa Stedet*).

Hellig Kilde (Skodborg Herred, Helledum Sogn) nævnes i Indberetningen til Ole Worm fra 1638 og fandtes Syd for Vinkel paa en Mark Horberstoft. Kilden var omsat med Sten**).

Hellig Kilde (Skodborg Herred, Lomborg Sogn) fandtes Syd for Lomborg Kirke i en Dal. Dalen har i de sidste Hundrede Aar været dyrket og i denne Tid har der ikke været Tale om nogen

*) Resen: Atlas Danicus VI, 752 f. [= E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1136].

**) Danske Saml. 2 R. IV, 5. Oluf Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder, 324.

Helligkilde, saa den har altsaa ikke været besøgt i den nyere Tid*).

Vor Frue Kilde (Skodborg Herred, Gudum Sogn) fandtes i en Dal, som gaar tværs igennem Sognet. Kilden er nu opslugt af Aaen. Ved Kilden, der nævnes 1638, var et Kapel. Det gamle Gudum Kloster laa tæt ved Kirken.

Skuekilden eller Skovkilden (samme Sogn) fandtes paa de flade Agre mellem Trabjærggaard og Lemvig-Humlum Vejen. Vandet boblede og kogte op fra Bunden af denne Kilde, som var meget kendt i Eggen. Fra Kilden, der nævnes 1638, bares Vand hjem til syge endog langvejs fra — meddeler Nissen-Ramten.

Plumkilde (samme Sogn) fandtes i Plumkjær, en Lavning Nordvest for Gudum; nævnes 1638. Kildens Vand optages nu af Drænsrør. 1893 var Kilden kun synlig som en ubetydelig Fordybning i Jordsmonnet.

Ravnkilde (samme Sogn) nævnes 1638, men dens Beliggenhed kan ikke paavises; antagelig har den været ved Østergaard.

Ouskilde (samme Sogn), nævnt 1638, kaldtes i 1890'erne Helligkilden ved Tang (Tanggaarde) og fandtes paa Nordsiden af en Bakke tæt ved Tang. Der var da Rester af en Dæmning ved Kilden, fremkommet ved Udrensning. Nu ledes Vandet ind i et Bassin i et nærliggende Hus. Stednavnet Gudum (1268: Guthum, 1658: Guddum og de mange hellige Kilder i Sognet vidner om, at her har været en Oldtidshelligdom. Ous- i Ouskilde er sikkert en

*) N. R. 47 Trap³V, 484.

Om det følgende, se mine Artikler i Ringk. Amts Dagblad 14., 15., 17., 19., 22. og 25. Maj 1923.

Fejlskrivning for Ons (Odin), hvilket igen tyder paa en hedenske Helligdom viet til Odin. Hvis dette er rigtigt, har vi her en Odinselligdom i en Egn, hvor der ellers ikke i Overlevering og Stedminder findes Vidnesbyrd om en Odinsdyrkelse. Den hedenske Helligdom er senere blevet kristnet og har faaet Kapel, Kloster og Kirke*).

Hellig Kilde (Skodborg Herred, Fabjærg Sogn), nævnt 1638, fandtes i Sydsiden af en Dal ved Bakkedraget Helligbjærg Nordvest for Vestergaardene i Fabjærg By. For ca. 100 Aar siden søgtes Kilden meget. Vandet var meget kulsurt. De høje Agre Vest for Kilden hedder Kildebjærg (1638: Kioldbjerg). For 60—65 Aar siden blev Kilden gravet ud og overdækket.

Baggeskilde (samme Sogn) fandtes ved Hyldegaard. 1638 var denne Kilde berømt**).

St. Thøgers Brønde (Vandfuld Herred, Hygum Sogn) nævnes 1638 som beliggende ved en lille Bæk: Korsbæk ved Gaarden Bjærg***). Kirken kaldtes forhen St. Thøgers Kirke og var viet til Thys Nationalhelgen St. Thøger, der kun har viet to Kirker og Kilder til sig Syd for Limfjorden, nemlig nærværende og St. Thøgers Kirke og Kilde i Enderupskov, Gram Sogn, Sønderjylland.

St. Thøgers Brønde er ellers i den nyere Tid kendt under Navnet: Kongekilden. Sagn: En Konge bød en Kilde skulde vælde frem, saa hans Hest, der

*) Om Kilderne i Gudum Sogn se: D. Saml. 2 R. IV, 6 f. O. Nielsen, 84,99 ff. N. R. 42—46 Trap³V, 495. Jfr. Hardsyssels Aarvog 1913, 100.

***) D. Saml. 2 R. IV, 6. O. Nielsen, 124; smlgn. sammes Bog om Hjerm og Ginding Herreder, 574. N. R. 50. Trap³V, 496.

****) D. Saml. 2 R. IV, 9. O. Nielsen, 420.

var udmattet efter et Slag, kunde faa slukket sin Tørst. Det skete, og Kilden blev siden anset som hellig. Vandet var godt til Linnedvask. Navnet Korsbæk har været kendt til vor Tid. Denne Bæk førte Vandet fra Ferring Sø ud i Nissum Fjord, men de store Vandfloder i Begyndelsen af forrige Aarhundrede omdannede alle disse Forhold, saa baade dens Løb og Størrelse nu nærmest kun er et Sagn*). I Trap³ V, 513 er St. Thøgers Kilde ogsaa — fejlagtigt — henlagt til Trans Sogn. Gaardnavnet Bjærg, som findes baade i Hygum og Trans Sogne, maa have forvirret.

St. Peders Kilde (Vandfuld Herred, Hove Sogn) fandtes i en Eng Nord for Kirken, men dens Plads kan ikke nærmere paavises**). Et lille Væld i Engen, hvorfra jærnholdigt Vand løber ud i en Bæk, synes dog at være den gamle Helligkilde. Sagn om Kildens Helbredsævne har holdt sig til den nyeste Tid. Hove Kirke blev forhen kaldt St. Peders Kirke, hvilket vel er Aarsag til, at Kilden ogsaa er blevet viet til St. Peder***).

Hellig Kilde (Vandfuld Herred, Dybe Sogn) fremvældede af et lille Hul Vest for Kjeldgaard og Helligkildegaard¹). Kilden, som nu er omdannet til Post, har ikke været søgt de sidste 100—120 Aar²). 1596 nævnes Jep Jensen til Helligkildegaard³). Denne Kilde maa antagelig have været ret kendt i ældre Tid siden to Gaarde er opnævnt efter den.

*) N. R. 48, Trap³ V, 505.

***) D. Saml. 2 R. IV, 8. O. Nielsen, 430.

****) N. R. 48. Trap³ V, 506.

¹) D. Saml. 2 R. IV, 11. ²) N. R. 185. ³) O. Nielsen, 475
Trap³ V, 510.

Hellig Kilde (Hjerm Herred, Borbjerg Sogn) fandtes paa Kjeldsmark (Ϸ: Kildemark). Tilløbet til Helleaa i Hanbjerg Sogn (samme Herred) er fra denne Kilde, der rimeligvis har givet Aaen Navn. Helleaa hed i det 15—16 Aarhundrede »Aa hin helle«*). I sine Undersøgelser over jydsk og østdansk Artikelbrug har Gudmund Schütte underkastet anførte Udtryk: »Aa hin helle« en meget indgaaende grammatisk og sproglig Analyse, og han lader i sin Fremstilling Ordstillingen »hin helle« faa vidtrækkende Betydning, hvor det angaar vor Viden om ældre og nyere dansk Brug af foransat og efterhængt Artikel**).

Hellig Kilde (Hjerm Herred, Giemsing Sogn) nævnes 1743 som beliggende paa Qvistrupgaards Mark. Skrøbelige Mennesker besøgte Kilden St. Hansaften***).

Olai Kilde (Hjerm Herred, Vejrum Sogn) fandtes nær Vejrum Kirke. Resen¹⁾ meddeler, at denne Kilde var af Forfædrene tillagt langt større Virkning end den nu besidder.

St. Nicolaj Kilde (Hjerm Herred, Ølby Sogn) nævnes 1638 og fandtes Nord for Kirkegaardsmuren. Omkring 1893 var Kilden tildækket. En Bæk løb fra den Syd om Kirken, der var helliget St. Nicolaj²⁾.

Hellig Kilde (Ginding Herred, Sevel Sogn) findes paa Toppen af en Kærbanke ved Gaarden Blagskær, Syd for Sevel Sø. Kilden var omgivet

*) O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder 1895, 140. Trap³ V, 518. **) Artikelbrug (kgl. da. Vdsk. Selsk. Hisst. filol. Medd. VII, 2, 1922), mange Steder. ***) Hardss. Aarb. 1920, 27.

¹⁾ Atlas Danicus VI, 758 [Danske Sagn III, Nr. 1131].

²⁾ D. Saml. 2 R. IV, 13. O. Nielsen, 283. N. R. Trap³V, 528.

af en Dæmning, der stemte Vandet op. Den besøgte endnu 1830—40 St. Hansaften som Lægedomskilde, og blev især benyttet til syge Børn, der havde Levergrøde eller engelsk Syge. Fingrene skulde stikkes op mellem Maven og Brystkassen for at løsne Leveren fra Sidebenene. Besøget skulde foregaa i Stilhed. Vandet hentedes til syge og døende til den nyere Tid. En lille Lerkrukke med en Kobbermønt efterlodes ved Kilden. Ved at tælle de hensatte Kar kunde Antallet af de besøgende kontrolleres. Hyrdrengene og andre Folk fandt Penge ved Kilden. Ejeren siges at være bleven velstaaende ved disse Kildegaver*) Kilden vanhelligedes af en blind Hest, som fik sit Syn efter Vaskningen i Helligvandet**). I Helligkildens Omegn er — ved Axel Olrik — paavist en betydelig Oltidshelligdom***).

Hellig Kilde (Hammerum Herred, Tvis Sogn) fandtes tæt Syd for Boelsstedet Skovbolig i Nærheden af Skovkanten en flad Agermark. Sagnet vil vide, at Beboerne vilde have Kirken bygget ved Kilden, hvor der allerede var et Kapel og en Kirkegaard, men Munkene i Tvis Kloster vilde have Kirken ved Klosteret — og de fik deres Vilje; thi hvad der byggedes om Dagen, flyttedes om Natten. Kapellet forfaldt, og Kirkegaarden blev øde. Dog skal begge Navnene kendes endnu og deres Plads paavises Øst for Kilden¹).

En Kilde (Hammerum Herred, Gellerup Sogn) findes Vest for Kirken. Et Spøgelse skal være nedmanet deri af en Præst. Nedmaningspælen skal

*) N. R. 201. **) E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1086.

***) Danske Studier 1911, 14. Jfr. O. Nielsen, 421. Trap^vV, 547.

¹) N. R. Smlgn. Hards. Aarb. 1915, 1 ff.

have staaet paa Stedet til for faa Aar siden*). Nærværende Kilde kan ikke regnes blandt de hellige.

R ø n k i l d e (H a m m e r u m Herred, B o r d i n g Sogn) fandtes tæt ved Bebyggelsen Rønkilde. Kilden var hellig og besøgt af syge. Rønnetræer stod i Rundkreds om Kilden. I Folketroen spillede R ø n n e n (∩: Flyverøn) tidligere en stor Rolle**).

H e l l i g K i l d e (H a m m e r u m Herred, I k a s t Sogn) findes paa Lindebjærg Bakke. 1915 var Kilden groet efter og ikke stensat. Tidligere lod Ejeren den rydde. Der var altid Vand i Kilden, men Ejeren brugte det ikke, fordi der jævnligt faldt Hugorme og Staalorme i Vandet, hvor de laa og raadnede op. Gamle Folk kan huske, (1915) at Kilden besøgtes i deres Barndom St. Hansaften mod Bylder og Skab. Der er fundet Mønter ved Kilden »med Billeder af vore ældste Konger.« Naar man dypede sin Pung i Helligkilden, blev Pungen aldrig tom meddeles i en Optegnelse fra 1922***). Dette Træk er sikkert uægte.

E. M. D a l g a s fortæller følgende om et Besøg ved denne Kilde¹⁾: »Det mærkeligste paa hele Øen (Bakkeøen) er efter »Mandens« Mening den hellige Kilde, et lille Væld, som endnu besøges St. Hans Aften af syge og Krøblinge, der samvittighedsfuldt hver lægge 8 Skilling ved Vældhullet, efter at de have drukket og badet. »Men hvad bliver der af disse 8 Skillinger?« spørger vi saa Manden.« »Jo, dem ta'r jeg den næste Morgen,« svarer hans lille Datter, og hvis det er hende, der til Gengæld giver Vandet dets gode Egenskaber, saa er det ikke forunderligt, at

*¹⁾ K. F. L. Nielsen: Fra Studekørsel til Motordrift 1922, 9.

**²⁾ DFS. 1906/31: 2491; opt. 1923.

***³⁾ DFS. 1906/31: 2492, B. 26 Jfr. Danske Sagn III, Nr. 87.

¹⁾ Geographiske Billeder fra Heden² 1870,60.

det betinger Sundhed, Ro og Lykke, thi den unge Piges Ansigt straal'er heraf.«

Hellig Kilde (samme Sogn) fandtes ved Lægdsgaard o. 1759*).

Hellig Kilde (Hammerum Herred, Snejbjærg Sogn) fandtes imellem Albæk, Havnstrup og Fonvad i Snærlund Dal. En usædvanlig Mængde Bier holdt i de varne Sommerdage til ved Kilden. En Rørledning gaar fra denne til Gaarden »æ Dal«. Kilden skal være blevet besøgt af Folk helt oppe fra Limfjordsegnen**). Gamle Balther hentede alt det Vand, han brugte, fra Kilden, der vanhelligedes af en Krikke. Sagnet om Jomfruernes Drab, der knyttes til andre Kilder***), findes ogsaa her. Sagnet fortæller, at der i gamle Dage skal have ligget en Præstegaard i Havnstrup, og at tre Døtre derfra skal være blevne dræbte af tolv [eller tre] Røvere i Snærlund Dal en Dag, de var paa Vej til Snejbjærg [eller Fonvad] Kirke. Mordet blev opdaget ved, at Røverne vilde sælge Pigernes Linned til Præstekonen, der genkendte det som sine Døtres. Jens Chr. Jensens Moder i Albæk kunde en Vise, der var lavet om Mordet, og deri stod:

»— da de silke Særke hun saa,
daaned hun ned for de Røveres Fod.«¹⁾

Til E. T. Kristensen meddeles, at de tre Røvere blev slaaede ihjæl og begravede i tre Høje paa en lang Bakke Nord for Snærlund Dal. »Fra den østre af dem udsprang den hellig kilde, der var sat op med

*) Hoffmans Fudationer IV, 606.

**) N. R. 194.

***) Jfr. Danmarks gamle Folkeviser Nr. 338.

¹⁾ H. P. Hansen i Herning Vstbl. 14. Junin 1923.

sten ligesom en anden bønd.«*) 1638 nævnes 2 Høje ved Navn »Hellekielde hve« mellem Albæk, Havnstrup og Fonvad**).

Marridam (samme Sogn) tæt ved Marribakke Nord for Lund, var en hellig Dam***).

Hellig Kilde (Hammerum Herred, Skarrild Sogn) fandtes 50 Alen Vest for Gaarden Højkilde, der ligger Syd for Skarrild Aa og Kirke. Gaarden har man givet Navn efter den hellige Kilde, som blev udgrøftet for 25 Aar siden. En gammel Mand fortalte i sin Tid, at Kilden skulde have været helbredende for syge, indtil en Mand fra Ronnum i Skarrild vaskede en skabet Hest i den; fra den Tid af havde Kilden tabt sin Kraft¹⁾.

Hellig Kilde (Ulfborg Herred, Madum Sogn) paa Helbjærg, en Sandbanke over en begravet Mose, Øst for Hovedlandevejen. Da der var Mor under, kunde Vandet holde sig deroppe. I Frederik 6. Tid kom Folk fra Husby og Nissum med smaa Børn og overnattede ved Madum for at bruge af den hellige Kildes Vand. I 1870'erne tog Ejeren Klynen op²⁾.

Hellig Kilde (Ulfborg Herred, Ulfborg Sogn) fandtes tæt ved Skjærum Klosterruin i en Plantage Syd for Storaæn mellem Skjærumbro og Jærnbanebroen over Storeaaen. Syge og sunde besøgte Kilden, hvorfra der hentedes Vand i Flasker. Valfarterne til Kilden er sikkert Aarsag til, at Skjærum Kapel, der laa ovenfor Kildens Udspring, blev bygget. Kilden var saa hellig, at Munkene kunde faa Syndsforladelse ved at vaske sig i den, meddeles til

*) Danske Sagn IV, Nr. 1246. **) D. Saml. 2 R. IV, 55.

***) B. 26: 2495. ¹⁾ DFS. 1906/31: 2499, opt. af H. P. Hansen 1925. ²⁾ DFS. 1906/31: 2514; opt. 1910.

Evald Tang Kristensen*). Munkene i Tvis Kloster ejede Skjærumbaard, der var en værdifuld Ejendom for Klosteret. Efter Reformationen blev der ved kgl. Brev af 1547 befalet, at Kapellet skulde nedrives og gives til Hospitalet i Ribe. Kapellet blev dog ikke nedbrudt denne Gang, og endnu 1559 nævnes Skjærum Kapel, men derfor kan Kapellet dog godt have været nedbrudt paa dette Tidspunkt. Ruinen, der hører til Vosborg, er nu fredet**).

Hellig Kilde (Ulfborg Herred, Raasted Sogn paa Arnsbjærg ved Lilleaa, besad Lægedoms-kraft og besøgte St. Hansaften. Man drak af Vandet, og det hjemførtes. Folk Syd fra skulde over Lilleaa inden Solen stod op med det Vand, der skulde hjembringes. En Mand, der var paa Vej over Aaen med adskillige Flasker fyldt med helligt Vand, fyldte den ene Flaske med Vand fra Aaen. Patienten, som modtog det uægte Vand, kom sig mærkeligt nok lige saa godt som de øvrige Patienter***).

Blindkilde (Ulfborg Herred, Vinding Sogn) flød ud af en Bakke i Nærheden af Gaarden Blindkilde, der 1636 var en Selvejergaard. 1683 skriver Præsten, at Kilden besøgte af blinde Folk og af dem, som havde Mangel paa deres Førlighed. Samme Aar mindedes ingen dalevende, at Kilden havde været søgt ¹).

*) Danske Sagn III, Nr. 984.

***) P. Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred 1900, 124 ff. Hardss. Aarb. 1915, 1 ff. Saml. t. J. Hist. og Top. 1872—73, 270. Husvennen 1890—91, 202. N. R. 184. Trap³ V, 588.

***) DFS. 1906/31: 2516; opt. 1923 af Lærer N. Holm, Raadsted.

¹) Saml. t. J. Hist. og Top. VII, 165 f. P. Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred, 217. Herning Vstbl. 14. Juni 1923.

Hellig Kilde (Ulfborg Herred, Timring Sogn) findes tæt Nordvest for Gaarden Brikshus paa Toppen af Helligkildebakke. Kilden kunde paavises endnu 1923. Ved Kilden gravedes Tørv til at putte svage Børn igennem. Kildens Vand brugtes tidligere til Daab i Timring Kirke. En skabet Krikke vanhellegede Kilden*).

Hellig Kilde (Hind Herred, No Sogn) fandtes tæt Nordvest for Røgind Kro. St. Hansnat hentes Vand fra Kilden, der var omgærdet af en Træramme, hvori Folk stak en Lybskskilling eller en anden Mønt som Offer, naar de havde taget af Vandet. Man maatte ingen møde, naar der skulde være Held ved Kildeturen. Pigerne veg langt til Siden, naar de saa, nogen kom imod dem. Vandet var især godt at drikke mod »Muesot« (Blegsot), og brugtes derfor mest af Pigerne. I Danske Sagn**) meddeles, at man St. Hansaften kunde se en gammel Mand eller Kone gaa med en Krukke paa Ryggen for at hente Vand i Helligkilden.

Hellig Kilde (Hind Herred, Torsted Sogn) fandtes i Siden af Helligkildebakke Nord for Præstegaardens Have. Vandet var jærnholdigt og brugtes meget af syge i gamle Dage. 1766 skriver Præsten, at der af Kilden endnu kan ses Rudera, »ved hvilken mange, næst Guds Hjælp, er bleven hjulpne, men skal være kommen af Brug formedelst umælende Kreaturer skal dertil være bragt for i lige Maade at hjælpes.« En Mand i Abisgade vanhelligede

*) DFS. 1906/31: 2522. Herning Avis 16. Juni 1923. Konrad Understrup: Vibbjerg Sogn, 6.

**) III, Nr. 1144. Herning Vstbl. 14. Juni 1923.

Kilden med en skabet (blind) Hest. 1892 var den til-dækket*).

Kapels Kilde (Bølling Herred, Bølling Sogn) nævnt 1638**), fandtes i Kapelengen mellem Præstegaarden og Kirken, østlig i en Lavning med Fald ned mod Aaen. Kilden tilstoppedes i forrige Aarhundrede af Præsten af Frygt for Overtroen paa Kilden, der besøgte af mange Mennesker med daarlige Øjne og Lemmer.

Nord for Kilden var oprejst et Hus eller Kapel. Paa Bølling Kirkes Sydmur er paa den udvendige Side et Hul eller Fordybning, hvori de syge, der var blevne helbredte ved Kilden, lagde Takkegaver. Dette Hul skal oprindeligt have været Skriftestolens Vindue. Kirken kaldtes St. Hans Kirke***).

St. Knuds Kilde (Nr. Horne Herred, Lønborg Sogn) fandtes paa Sydsiden af St. Knuds Høj, den vestligste af de tre Høje paa Bøllebjerg, Øst for Lønborg Kirke¹⁾). Kilden nød stor Anseelse og mange skal være blevet helbredt dér. Den vanhelligedes af et skabet Helmis²⁾). Ved Thorsmose i Lønborg Sogn har været en Oldtidshelligdom. Navnet alene tyder paa, at vi her har en Thorshelligdom. Ved Gravning er man stødt paa Resterne af en gammel Kæmpeeg samt en Række Pæle tilhørende en Stavgaard. Marknavnene: Lundagre og Lunde Tægt er Resterne af en hellig Lund. Og for at Beviserne for Oldtidshelligdommen kan fuldkommengøres.

*) P. Storgaard Pedersen: Hind Herred, 150. E. T. Kr. Jyske Flkm. III, 107. N. R. 225. Trap³ V, 605.

**) Danske Saml. 2 R. IV, 40.

***) N. R. 124. Trap³ V, 629.

¹⁾ Danske Saml. 2 R. IV, 89 Palle Fløe og Oluf Nielsen, Lønborg og Egvad Sogne, 3,11.

²⁾ Danske Sagn III, Nr. 1057. N. R. 123. Trap³ V, 640.

findes ogsaa en hellig Kilde i Nærheden, nemlig St. Knuds Kilde. Navnet Lønborg (1340: Lindburgh) af oldnordisk *lind* ∅: Kilde (Lønborg: »Kildens Borg« [?]) fortæller os endvidere, at her i Oldtiden har været et Fæstningsværk. Stedet har altsaa haft politisk Betydning. Senere historiske Vidnesbyrd paaviser dette. Lønborg var paa Valdemarstiden Kron-gods. 1638 nævnes en Høj: Borgvold og endnu den Dag i Dag hedder en Gaard Vest i Byen: Kongensgaard. Til den kongelige Ejendom var knyttet Lønborg Birk. Som Minde om det gamle Retsomraade bærer endnu Højden Syd for Lønborg Navnet: Galgebjærg. — Det er *Vilh. la Cour*, der har paavist og beskrevet*) Oldtidshelligdommen i Lønborg Sogn, og det er hans Afhandling herom, som er refereret her.

*) Jyllandsposten 25. Marts 1923. Jfr. Ringkb. A. Dgbl. 22. og 25. Maj 1923.

KAVVEL KIRKE

Af KR. LARSEN VESTERGAARD, Ulfborg

I Hardsyssels Aarvog for 1925 har Pastor Vesten, Sulsted, tidligere i Husby og Sønder Nissum, skrevet en interessant Artikel om ovennævnte Sagn-Kirke, og da han tillige omtaler den Artikel om samme Emne, som jeg skrev i Hardsyssels Aarvog 1912, saa har jeg Lyst til at gøre nogle Bemærkninger til Præstens Afhandling.

Direktør Mackeprang fra Nationalmuseet skrev til mig, da han havde læst min Artikel i 1912, om jeg ikke kunde sende ham nogle Oldsager fra Muldlaget, der, hvor man mente, at Kirken havde staaet. Jeg skrabe da en Mængde Potteskaar ud af Muldlaget, hvor det var tykkest i Skrænten mod Havet og sendte over til Nationalmuseet. Jeg fik senere Brev om, at Potteskaarene vistnok stammede fra Oldtiden fra en Oldtidsby, som maatte have ligget der. Langs med den ca. $\frac{1}{4}$ Mil lange faste Skrænt under de høje Klitter ligger der saa højt, som Brændingen kan kaste dem op, en Mængde tynde flade Sten omtrent paa Størrelse som en Tallerken. De er ikke rullede og kan ikke stamme fra Havet og heller ikke fra Skræntens Undergrund, der bestaar enten af stenfrit Ler eller alholdigt Sand. Disse Sten maa sikkert stamme fra den gamle Bys Huse, idet Lervæggene har været muret op med de flade Kampesten i for at gøre Murene stærkere, og efterhaan-

den som Byens Grund er bleven bortskyllet, kommer Stenene frem paa Forstranden. Dette er forresten en ældgammel Byggemaade. For ca. 50 Aar siden var jeg paa en Fodtur langs Vesterhavet og saa da paa Harboøre, at en Del Fiskerhuse var muret op af flade rullede Havsten i Ler eller Klæg. 30 Aar efter var jeg igen paa Harboøre og saa da, at Husene nu var byggede af røde Teglsten, medens de flade Havsten laa i en Dynge ved Enden af Huset. Forresten bruges denne gamle Byggemaade endnu af Nybyggere paa Thorsminde Tangen, og maa vel anses for bedre end de saakaldte Søjborge): Huse med Græstørmure. Pastor Vesten mener, at Navnet Kavvel stammer fra den Gaard, som Domkapitlet i Ribe fik i Fjand, at Kannikerne der har indrettet et privat Kapel, at Gaarden derved har faaet Navn af Kapelgaarden, og at derfra skulde Navnet og Sagnet om den ødelagte Kavvel Kirke stamme. Det tror jeg ikke paa, thi Bispens Gaard eller Kapitlets kaldes jo stadig i de gamle Dokumenter for Lundsholm eller Lundholm. Men det kan jo være, at Navnet »Kavvel« slet ikke har noget med Kapel at gøre, men at det er Navnet paa Oldtidsbyen derude, og at Kirken, hvis der har været en, har haft Navn efter Byen og ikke omvendt. Dr. O. Nielsen skriver i sin Skodborg-Vandfuld Herreders Beskrivelse om Herregaarden Kabbel i N. Lem ved Indløbet til Lemvig Fjord, at da Navnet udtales Kavvel, saa kommer det sandsynligst af en Kave, et Sømærke paa en Banke ligesom i sin Tid ved Indløbet til Hjerting Bugt. Hvis det høje Land mellem Fjand og Husby i Fortiden har haft en tilspidset Form ud i Havet og været kaldt »Kawl«, saa kunde det jo ogsaa stamme fra det oldnordiske Ord »Køggul«, der betyder Finger-

spids. Det er dog mest sandsynligt, at Navnet ligesom ved Herregaarden Kavvel (thi der har jo aldrig været noget Kapel) oprindeligt har været Kabholt eller Kavholt (Holt, en lille Skov) og dette er senere afslidt til Kavvel.

Men hvorfor har Beboerne i den gamle Oldtidsby i Fjand i sin Tid rejst en Kave eller Sømærke paa Bakkerne ved Stranden? Ja, det har sikkert ikke været for Fiskernes Skyld, men for de fremmede Handelsskibe, der kom for at købe Rav af dem. For ca. 50 Aar siden fortalte en gammel Fisker mig og en anden ung Mand, at der var en gammel Overlevering om, at Mindet engang skulde have haft sit Løb ud i Sydvest, over Bjergehuse. Manden hed Isak og var fra et Sted i Fjand Sønderhuse, der kaldes Hyrdebjerget, og det maa vel være opkaldt efter det Høverbjerre, Pastor Vesten omtaler som Navnet paa den gamle Kvægfold derude ved de store Flyvesandstrækninger.

Isak og hans Sønner er forlængst døde, men jeg kan huske, da han fortalte om Mindet ved Bjergehuse, at jeg ikke troede derpaa. Men det kan maa-ske alligevel have sin Rigtighed. Den østlige og mellemste Del af Nissum Fjord har engang bestaaet af en Række lavvandede Søer forbundne ved Storaens Løb gennem Enge. Engene er i Tidens Løb bortskyllede, men Storaens Løb ligger endnu tydelig i Grundene. Den vestlige Del af Fjorden har gaaet langt længere mod Vest særlig nordpaa. At Klittangerne her saavel som andetsteds paa Jyllands Vestkyst maa være begyndt nordfra, ved vi, da Materialerne altid driver sydpaa, og at Klittangen vilde tvinge Mindet ud mod Sydvest følger af sig selv. Mindet ved Bjergehuse har altsaa ligget mellem Klit-

tangen mod Nord og det højere liggende Land Syd for Mindet og været en besejlelig Havn for Datidens Skibe. Der har i de senere Aar været skrevet noget om den græske Købmand og Søfarer Pytheas' Rejse til Jyllands Vestkyst for at købe Rav. Der er forskellige Tolkninger af de faa Stednavne, som denne Pytheas fra Marseille har optegnet, men den Tolkning som Svend Aakjær gives i Frems Hefte 57, synes jeg lyder mest sandsynlig. Pytheas kom til en Havn som de Indfødte kaldte Mentonomen, og hvor der var en stor Fjord indenfor. Dette Mentonomon mener Svend Aakjær er den urgermanske Form for det, vi kalder »æ Mind« i daglig Tale, thi Thorsminde, som det skrives til Forskel for andre Minder, er sikkert nok af langt senere Oprindelse. Pytheas sejlede en Dagsrejse længere Nord paa til en Havn, Raunonia og en Ø Abalon. Det første Navn mener Aakjær er en af de mange Rønner i Limfjordstangen, en Grus- og Sandø, og Abalon kunde være det forlængst bortskyllede Aalum paa Aggertangen. Pytheas fortæller, at der fra undersøiske Moser drev Martørv og Rav i Land, som solgtes til de nærboende Teutoner (Tyboer) som Brændsel. Mærkelig nok har dette ihvertfald for Tørvens Vedkommende fundet Sted for ikke længe siden. For en Del Aar siden gik jeg paa en Fodtur langs Tylands Kyst og saa da ud for Lodbjerg Fyr, at der laa store Tørveblokke paa Stranden, og der var et stort Hejseværk til at hejse Tørvene op over Klittens Rand. Da jeg stod og betragtede en saadan mægtig Tørveblok, der laa midt paa Stranden, saa jeg, at der stak en Sten ud af den, og da jeg trak den ud, var det en stor Slibesten til Stenøkser af en sort basaltisk Stenart ualmindelig smuk, men for tung til at jeg kunde

tage den med. Jeg lagde den op paa den store Tørveblok, og jeg ved ikke, hvem der siden er bleven Ejer af den.

Der er nogle, der mener, at Navnet Raunonia skulde betyde Rindum (Rænnum) eller Ringkøbing. At lægge en Stabelplads for Ravhandelen saa langt fra den aabne Kyst, hvor Ravet opsamledes, vilde dog være usandsynligt, og desuden har alle Aabninger i Klittangen ud for Ringkøbing Fjord altid, ihvert Fald i daglig Tale, været kaldt »æ Gaf,« og Tangen har vel ogsaa i gammel Tid bestaaet af Øer.

Hvor langt Kysten har gaaet længere ud i Havet ved Oldtidsbyen Kavvel paa Pytheas Tid 325 Aar f. v. Tidsr., ved vi naturligvis ikke, men efter den Bortskæring, der finder Sted i vor Tid vilde Kysten have ligget ca. $\frac{1}{2}$ Mil længere ude, men har Bortskæringen forhen været stærkere, som den for Tiden er baade Nord og Syd herfor, vilde Kysten komme langt længere ud paa den Tid. Man kan vistnok regne, at Oldtidsbyens Grund nu i det væsentlige er bortskyllet, men hvis den oprindelig havde ligget helt ude ved Kysten, vilde dette allerede være sket for meget lang Tid siden, hvis man da ikke stadig havde flyttet den ind efter. Den har nok ligget nærmest ved Mindet, noget indenfor Udløbet og kun Kaverne eller Sømærkerne har staaet paa Mindebjergene ved Havet for at vejlede de fremmede Søfarere.

Man har ment, at der paa den sydlige Side af Bovbjerg ved Trans skulde have ligget en stor Oldtids-Havn og Handelsplads for Ravhandelen, fordi den lange Række af Gravhøje helt fra Viborg, langs med hvilken Række man mener, der har gaaet en Oldtids Handelsvej, her gaar ud til Kysten. Der er dog ingen Sagn eller andre Minder derom, og det er ogsaa

usandsynligt, at Skibene kunde lande paa denne aabne og overordentlig farlige Kyst. De Købmænd, der kom Øst fra gennem Nørreaadalen, der langt ned i Tiden var en sejlbar Fjord, op til Viborg, og rejste videre langs den store Høj række til Trans, maa nok derfor have fulgt Havstranden ned til den gamle By ved Mindet ved Bjergehuse for der at træffe de fremmede Købmænd. Jeg troer derfor, at denne gamle Oldtidsby, enten den nu har heddet Kavvel eller haft et andet Navn, har været en af de vigtigste Handelspladser for Ravhandelen og anden Handel i Oldtiden og den tidlige Middelalder paa Jyllands Vestkyst.

Hvad var nu Grunden til, at denne Oldtidsby gik til Grunde, og hvornaar skete det? Grunden har vistnok været den, at Mindet er blevet stoppet af Sand, og at en Stormflod har slaaet et nyt Minde et andet Sted. Der er helt oppe ved Fjaltring et Sted, som kaldes Gammelminde, som formodentlig maa være det ældste Minde paa den nordre Tange. Dernæst er der det saakaldte Sønderminde i Skjullet mellem S. Nissum Sogn og Bøvling, hvor der i lang Tid var Minde, og som først tilsandede, da en Stormflod havde slaaet et Minde ved Skralbjergene paa Fjandrønne 1741, som er det nuværende Minde, der siden den Tid er vandret noget mod Nord. Mindet ved Bjerghusenes Tilsanding og senere fuldstændige Udslættelse ved Sandflugt maa vistnok være sket senest i første Halvdel af det 12te Aarhundrede, da Limfjorden samtidig lukkedes mod Vest ved Sandflugt eller Tilsanding. Men i hvert Fald, da Mindet ved Bjergehuse blev ødelagt er den gamle Bys Livs Aare bleven skaaren over, og den er vel ret snart derefter bleven helt ødelagt af Sandflugt.

Pastor Vesten tror ikke paa, at der har været en virkelig Kavvel Kirke og mener, at de store Sten, man har set paa Forstranden, er nogle, der har ligget i Undergrunden, samt at det er en bekendt Sag, at hele den store Vesterhavsflade er meget fattig paa store Sten. Det er dog en almindelig Antagelse, at der oprindeligt har ligget mange store Sten oven paa Jorden, og det kan der ogsaa have gjort i Husby, S. Nissum og Fjand, ja, gaar man langs med Vigen Sandhalen, hvor den gaar tæt op mod den høje Skrænt af Fjand Mark, ligger der hist og her store Sten i Fjordkanten. Jeg antager, at Kavvel Kirken oprindeligt har været Sognekirke baade for Husby og Nissum, da den har ligget i Skjellet mellem Sognene, men da den gamle By blev ødelagt, har man delt det oprindelige Sogn i en lige Linie fra Kavvel Kirke til Staby Skjel ved Nissum Aa, og saa har man nedbrudt Kirken og delt Materialerne og Inventaret. Har Kirken været bygget af tilhugne Kvadersten, saa har man haft god Brug for dem til de ny Kirker. Jeg har set en lille tilhuggen Sten og en Buesten til et smalt Vindue paa Forstranden. De store Grundstene har man ikke taget med, enten har de været vel store til at flytte, eller man har ikke haft Brug for dem, og jeg er ikke den eneste, der har set dem ligge paa Forstranden. Den store Stendynge i Klitterne har vistnok ikke været andet end Affald fra Nedbrydningen af Kirken. En meget paa-lidelig Mand, der drev Forretning med Strandings-gods, og derfor rejste en Del langs Kysten har for nogen Tid siden fortalt mig, at han for hened en Snes Aar siden en Vinter passerede langs Havet fra Bjergehuse til Stage. Der havde været stærke Storme, som havde fejet Stranden ren for Flyvesand,

men nu var der meget lav Hav. Han saa da, at der omtrent i Skjellet mellem Husby og S. Nissum Sogne laa paa Forstranden 2 parallelle, sammenhængende Rækker af store flade Kampesten i Retningen Øst-Vest. Han kendte ikke Sagnet om Kavvel Kirken, men han var klar over, at disse Fundamenter maatte være Grundstenene eller Syldstenene af en meget svær Bygning, der engang havde staaet paa disse Sten, og han kom straks til at tænke paa en Kirke. Særlig var Hjørnestenene af en mægtig Størrelse af Grundsten at være, de 2 største mente han var dem, der laa nede ved Havstokken. Han gik op til Landbrinken, hvor den tykke Muldstribe stod tydelig under de høje hvide Klitter, om der muligvis skulde være Spor af Grave under Muldlaget. Det var der ikke, saavidt han kunde se, Mulden var fuld af Potteskaar og Trækul, men det saa ikke ud til, at der var gravet i Undergrunden. Han maalte dog desværre ikke Stenrækkernes Længde eller Bredde. Der var dog vistnok nu alt for langt fra Stenene og op til Muldstriben til, at der kunde findes Grave. Hvis det skulde have været konstateret, om der havde været en Kirkegaard omkring Grundstenene, saa skulde det være sket senest omkring 1870, da det maa være ved den Tid, at Grundstenene ved Landbrinkens Udvaskning er skreden ned paa Forstranden.

Den foran omtalte Mand fortalte ogsaa, at han engang ud for Husby Klit havde fundet et Stykke Rav af Form som en Mursten. Det vejede 1320 Gram og var af meget fin Kvalitet. Dette viser, at der ogsaa i Nutiden kan forekomme værdifulde Ravfund paa denne Kyst, som engang var Oldtidens rigeste Ravkyst.

Jeg mener forresten ogsaa, at jeg for en Del Aar siden har set Tomten af Jonas Ravns eller Domkapitlets Gaard paa Stranden. Det var noget Syd for Bjerghuse, omtr. $\frac{1}{3}$ af Vejen til de gamle Kirkesten. Det var efter en Storm, at Havet havde skaaret en Vig ind mod Klittens Fod, fordi der havde været en lille Sig eller Engdal med Mor i Bunden, men ikke ret tykt. Sigen vendte mod Nord-Nordvest. saa den lille Bæk maa have løbet i Fjorden eller Mindet i sin Tid. Paa den søndre Side var der højere fast Grund, og der laa en Mængde middelstore Syldsten i Rækker samt en Mængde mindre Sten og velsagtens flere ind under Klitten. Det var let at se, at der havde ligget en Gaard, enten det saa var Jonas Ravns eller en anden.

Pastor Vesten fortæller om et Stenrev, der skal strække sig fra Fjaltring og gaa skraat ud i Havet og ende ud for Vedersø Klit nogle Sømil ude, og at der fra de store Sten skyder sig et andet Stenrev vinkelret fra Kysten ud til det første Rev. Præsten mener, at dette Rev gaar ind under Landet, og at de store Sten paa Stranden stammer derfra. Hvilke Sten, der ligger nede i Landets Grundvold, kan man jo ikke vide, men jeg tror ikke, at disse Stenrev, som Præsæten omtaler, eksisterer. Jeg har liggende for mig et nyt Søkort eller Fiskerikort over den østlige Del af Nordsøen, hvor Vanddybde og Bundforhold er angivet meget nøjagtig, og der findes ikke nogensomhelst Antydning af de Stenrev, som Præsten omtaler. Jeg stod en Gang for mange Aar siden paa Fjand Strand og spurgte en gammel Fisker: Hvad er det for en hvid Brænding der langt ude i Nordvest? Det er Volknuderne, sagde han, nogle Stenknuder som Havet bryder over.

Det er muligt, at der kan være flere smaa Stenkuder og enkelt liggende store Sten paa Havbunden, men ikke saadanne Rev, som Præsten omtaler. Nordvest for Tyborøn ligger nogle udstrakte Stengrunde, der kaldes jydske Rev, og ud for Blaaavandsbuk det sandede Hornsrev. Fra jydske Rev gaar der, ca. 6 Mil fra Land, et Rev mod Syd i en Bue uden om Hornsrev. Det kaldes paa Kortet for Aberevet, og Fiskere, der har fisket paa Revet, har fortalt mig, at det ligner en Strandbred, da de undertiden faar smaa rullede Sten op med deres Kroge. Mellem Landet og disse 3 Rev er Havbunden overalt, saagodtsom, sandet, og der er ingen Plads til Præstens Rev.

At Madonnabilledet fra Sønder Nissum Kirke ikke kan være ældre end ca. 1450, efter hvad Museumsinspektør Chr. Aksel Jensen fra Nationalmuseet mener, fordi Barnet er paaklædt, er muligt, det tør jeg ikke have nogen bestemt Mening om, men vi har ogsaa en anden Figur paa Museet i Ringkøbing fra S. Nissum Kirke, en stor udskaaren Træfigur, som vistnok skal forestille Kristus paa Korset, maaske er det den, der er kommen fra Kavvel Kirke, der plejer jo gerne at være en Kærne i de gamle Folkesagn, en virkelig Begivenhed, der ligger bagved.

Nissum Fjords sydvestlige Vig, der gaar tæt op til Bjergehuse, kaldes Sandhalen. Paa den sydøstlige Side af Vigen ligger der nogle forholdsvis højtliggende Enge og Forter, der kaldes Sandene, og det er vistnok en Del af den Sandbanke, som Mindet ved Bjergehuse har efterladt sig her, saaledes som det sker alle Vegne, hvor Mindet er eller har været. Der er i sin Tid fløjet meget Sand op paa Fjand Marker fra Sandene. Engene paa den vestlige Side af Sandhalen er dem, der kaldes Fjandgrønne, eller »æ

Grønn« som Fjandboerne siger (Grønningen). Der findes en lille Strandvold paa Fjandgrønne ca. 100 Alen fra den nuværende Fjordkyst, den kaldes »æ Bommeskyl«. Fjandgrønne maa ligesom Sandene være et Produkt af Mindet ved Bjergehuse. Da Mindet der var blevet lukket, blev de store Sandflader efterhaanden bevoksede og dækkede af et magert Klæglag. Fjand By satte sig i Besiddelse af Grønningen, skønt det ogsaa ser ud til, at Gaarden Lundsholm, senere Domkapitlets Gaard, har taget en Del af Engene. Fjand By har vist oprindeligt haft sin Uddrift mod Syd, derude hvor den gamle Kvægfold ligger, før disse Egne blev ødelagte af Sandflugt. Regeringen synes omsider at være bleven opmærksom paa, at hverken Fjand Bys Ejere eller Bispen havde nogen egentlig Ret til disse Arealer, og der var Strid derom i over 100 Aar. Fjand By maa vel nu have haft Grønningen saa længe, at de har haft Hævdsret og Brugsret til den, thi det ser ikke ud til, at den er bleven dem frataget, og Bispens Gaard blev jo efterhaanden ødelagt af Sandflugt og Engene bortskyllet af Havet. Den samme Historie har paa en Maade gentaget sig i den nyere Tid. Da Stormfloden 1741 slog et nyt Minde ved Skralbjergene, skyllede der uhyre Masser af Sand ind i Fjorden. Hundrede Aar senere havde der dannet sig en stor Engstrækning, Holmen kaldet, denne Holm blev dog snart landfast. Denne Gang var det dog ikke Staten, der vilde konfiskere Engene, men Sønder Nissum Kommune, der vilde fratage Fjand By disse Enge.

Det lykkedes dog ikke, men jeg kan huske, at jeg som Barn har hørt flere Historier om disse Forhold. Saaledes fortalte der, at et Medlem af S. Nissum Sog-

neraad eller Sogneforstanderskab en Gang i Ulfkjær Kro havde skældt Etatsraad Tang fra Nørre Vosborg ud, fordi han havde raadet dem til at føre Proces mod Fjand Bymænd for at fratage disse Holmen Engene, men nu havde de i S. Nissum baade tabt Processen og deres Penge.

Hvornaar kan den Kirke være bygget, hvis Fundamenter den foran omtalte Mand saa paa Stranden? Ja, det maa være sket længe før Mindet her blev lukket, thi efter den Tid maa Sandflugten have taget Fart, men saalænge Mindet eksisterede her med sit Løb ud i Sydvest, har dette dækket den Egn, mod Sandflugten, hvor Kirken har ligget. Hvis Kirken har været bygget i det 11te Aarhundrede eller før, saa har den vel næppe været bygget af danske Folk, thi de forstod vist ikke dengang at bygge Stenhuse. De frisisk-hollandske Købmænd fra Dorstad (nu Wijk-by Duurstede) byggede flere Steder Kirker paa deres Handelspladser i fremmede Lande, og de har muligvis ogsaa haft en Finger med i Bygningen af denne Kirke her, baade med at skaffe Haandværkere dertil og maaske ogsaa med Omkostningerne ved Byggearbejdet. Da Mindet blev flyttet langt mod Nord paa Klittangen, har Sejladsen her været ødelagt, og de frisiske Købmænd, der har boet her, er draget bort.

Da Jonas Ravn omtr. ved Aar 1300 solgte sin Gaard Lundsholm til Bispen i Ribe, havde den Eng til 100 Læs Hø. Disse Enge maa for største Del have ligget ud mod Vest og Sydvest fra Bjerghuse, hvor Mindet i sin Tid har gaaet. Den sidste Rest af disse Enge er nok de lave Klægjorder og lidt Enge, som grænser ind til Sydenden af Fjandgrønne, og nu til-

hører Bjergehuse. Resten maa være bortskyllet af Havet eller dækket af Klitter.

Da Engene ved Aar 1300 har været i fuldt Flor, maa det da have været mer end 100 Aar siden, at Mindet der er bleven afspærret.

Af den lange Proces om Fjandgrønne og Bispens Enge skal jeg kun omtale et Kongebrev (efter Hardsyssels Diplomatarium) udstedt af Kristiern d. 1. den 24. April 1470 paa Københavns Slot. Det synes at fremgaa af Brevet, at Sandemænd fra Ulfborg Herred har været paa Aastedet og afsagt en Kendelse om det omstridte Gods, og den har hverken Fjand Bys Ejere eller Bispén været tilfreds med. Kongen skriver, at de skal vente med at føre Processen videre, indtil Kongens Lensmand i Ulfborg Herred Niels Eriksen Gyldenstjerne til Timgaard er kommen tilbage (fra Krigen i Sverrig), og kan, som det er hans Pligt, staa Sandemændene bi, saa kan de rykkes med Bisp og Bygdemænd efter Lands Lov og Ret. Der synes dog ikke at være kommen noget ud deraf dengang, ligesom hverken før eller senere.

Det gamle Minde ved Bjergehuse i Oldtiden og den tidlige Middelalder har vel nok efterhaanden som der skylledes mere og mere Sand ind i Fjorden haft et skiftende Løb, men i den sidste Tid af sin Eksistens synes Løbet at være gaaet langs med den høje Skrænt af Fjand Mark. Ved Sydenden af Fjand Højmark synes den at være drejet mere mod Vest. Ved den sydøstlige Side af denne Bugt ligger der endnu store Sandmasser, som maa være kastet op derfra. Inden Bugten er bleven udslettet ved Sandflugt fra Sandfladerne har der været en Tagrørsbevoksning der, thi endnu gror der en Mængde korte

Tagrør over et temmeligt stort Areal. Tagrør er meget sejglivede, hvor de engang har faaet fat. Hvor efter Traditionen den nuværende Kystlinie skærer det gamle Mindeløb lidt Syd for Bjergehuse, kastes der undertiden i Stormtider en Mængde Klumper af blaa Dybvands Klæg op paa Stranden. Disse Klægklumper er helt gennemvævede af Hjer-temuslingskaller, men disse Skaller er af en ganske dvergagtig Størrelse, saa Muslingerne maa have levet i meget saltfattigt Vand, eller ogsaa er de bleven dræbte af det udstrømmende ferske eller brakke Vand i Mindet, hvor de har levet, inden de har opnaaet deres normale Størrelse. Der skylles ogsaa der undertiden gule Klægklumper op som af en Marskeng, men i dem er der ingen Skaller, men der er ganske vist nogle smaa hvide Kalkpletter, som maaske kunde være af opløste smaa Skaller eller Strandsneglehuse. Ved det nuværende Thorsminde er Sandmuslingen den mest almindelige Musling, hvis Skaller kan ligge i Mængde paa Sandfladerne der. Der er intet Spor af dem i Klægklumperne fra det gamle Minde ved Bjergehuse, men maaske har Sandmuslingen ikke dengang endnu været indvandret til disse Kyster.

Nu er det snart en Snes Aar siden, jeg saa Grundvolden af det gamle Kirkehus paa Stranden ved Fjand. Det var ikke saa afdækket af Sandet, som da den foran omtalte Mand saa det. Efter mine Maal var Grundvolden ca. 12 Alen bred og ca. 3 Gange saa lang. Jeg saa ikke Spor af noget smallere Kor, saa Kirken maaske har været bygget efter irske Forbilleder uden noget smallere Korhus. Jeg lagde Mærke til, at Grundvolden pegede lidt mod Sydvest men ved senere at se paa et Søkort, opdagede jeg, at

hvis Stenrækkerne havde ligget vinkelret paa Kystlinien, vilde de have peget mod Vest-Nordvest, saa Huset maa vel saa alligevel have ligget solret ligesom andre Kirker.

En af de væsentligste Grunde hvorfor det ikke lykkedes S. Nissum Sogneforstanderskab at fratage Fjand By Holmen Engene var, at Fjand Bymænd efter deres Sagførers Raad havde faaet de omstridte Enge matrikuleret og ansat til Skat. De lange Processer i Middelalderen, om Fjandgrønne og Bispens Enge, skyldes naturligvis, at disse Enge var Opgroede, som ikke var skyldsate. Det gamle Dokument fra 1327 om Salget af Jonas Ravns Gaard til Bispen i Ribe anfører, at denne Gaards Jorder var skyldsate for $2\frac{1}{2}$ Mark (Guld), en Skatteansættelse, der svarer til 6—7 Td. Hartkorn, men Engene ansættes til Læs Hø, de har ikke været skyldsatte.

Kr. Larsen Vestergaard.

NAVNEFORTEGNELSE

A

Abel, Ejler, Byskriver i Holstebro, 74
Ahlen, P. M. von, Læge i Holstebro, 23, 33
Ahlen, Eufrosyne, forriges Enke, 71
Andersen, Lucas, Ejer af Kabel, 5
Ausumgaard, 144

B

Baggeskilde, Fabjerg, S. 158
Bertelsen, Klaus, Kapellan i Holstebro (1789—1800), 99
Blichfeldt, P. Th., Præst i Vorgod (1709—43), 111, 128
Blichfeldt, Johanne Marie, 131
Blindkilde, Vinding S., 165
Borgerskolen i Holstebro, 91, 92
Borreby, Krigsassessor i Holstebro, 76, 77
Brandkasser, 1, 68
Brandvæsenets Ordning, 64 ff
Brandstyr, 1
Bruun, Knud, Degn i Vorgod, 117, 120, 132
Byretten i Holstebro, 2

C

Christiansen, L., Degn i Nr. Vi-um, 136 ff
Crabedil, H. Apotheker i Holstebro, 24
Curtz, J. R., Byfoged i Holstebro, 70

D

Debortle, Baltsar, Sagfører i Holstebro, 18, 21, 30, 36, 38, 53
Drebing, J. H. L. Læge i Holstebro (1778—1812), 99

F

Fabriksgaarden i Holstebro, 90 ff
Fjandgrønne, 174, 179, 181
Fjeldstervang, 109, 111
Frandsen, L. Konsumtionsforpagter i Holstebro, 17, 21, 22, 33, 40, 54, 58
Fuekilde i Gudum, 157

G

Gabel, C. C. von, Stiftamtmand i Ribe, 17, 34, 47, 65,
Gellerup, 161
Gregersen, Peder, Præst i Vorgod, 107, 111
Groth, Simon, Præst i Holstebro, 77, 78, 99, 100, 104
Grøn, P. P., Postmester i Holstebro, 18, 54
Grøn, Andreas, Prokurator i Holstebro, 77, 93
Grøn, Peder, Købmand i Holstebro, 25, 36
Gyldenstjerne, Niels Eriksen til Timgaard, 181

H

Hansen, Andreas, Farver og Konsumtionsforpagter i Holstebro, 59, 60, 65
Hansen, Søren, Ridefoged, 144, 145
Helfried, Stiftamtmand, 99, 103

Hellig Kilde, 156, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166
Hjerm-Ginding Herredsting, 52
Husby, 175, 176
Hvass, J. Thøgersen, Byfoged i
Holstebro, 6, 12
Hvass, Tøger, 6
Hvass, Niels Thøgersen, Gart-
ner, 28

I

Ikast, 162, 163

J

Jacobi, Justitsraad, Byfoged i Hol-
stebro, 74, 93, 96, 98, 104
Jacobi, Løjtnant, 93
Jacobsen, Cordt, Byfoged i Hol-
stebro, 17, 27, 36, 37, 38, 48,
50, 52, 63,

K

Kapelskilde i Bølling, 167
Kavvel Kirke, 169 ff
Klingenberg, Poul v., til Vol-
strup, 141
Knudskilde i Lønborg. S. 167
Kvium i Hjerm, S. 143
Købke, J. M., Degn i Vorgod, 127
Købke, M. J., 128

L

Lang, Knud, Byfoged i Lemvig, 5
Linde, Chr., 36
Linde, H. J. til Handbjerg Hov-
gaard, 71
Lugge, Severin, Præst i Holste-
stebro, 12, 48

M

Marridam, i Snebjerg, S. 164
Meldahl, J. B., Præst i Holste-
bro, 16, 40, 53, 71
Mühlmann, H., Apotheker i Hol-
stebro, 24

N

Nikolaj Kilde i Ølby, S. 160
Nielsen, Christen, Borgmester i
Holstebro, 6

Nielsen, Peder, Byskriver i Hol-
stebro, 6
Nisum, 175, 176, 178, 183

O

Olaj Kilde i Vejrum, S. 160
Ordrup, J. M. Præst i Vorgod, 121
Ouskilde i Gudum. S. 157
Overgaard, R. H. Konsumtions-
forpagter i Holstebro, 62, 63
99, 100

P

Pedersen, J., Degn i Vorgod, 121
Poulsen, Chr., Degn i Vorgod,
135
Plumkilde i Gudum, S. 157

R

Rahbech, J. til Allergaard, 118
120
Ravn, Jonas, 180
Ravnkilde i Tørring, 156
Reisig P. T., 36, 37, 41, 42, 43, 47
Rindum, 173

S

Sahl, Jens, Hører og Kordegn i
Holstebro, 14, 30, 52
Sehested, Niels. Stiftamtmand til
Rydhave, 64, 98
Sehested, Holger, 98
Skuekilden i Gudum, 157
Solgaard, Karen, Friherreinde, 54
Solgaard, C. C., Præst i Holste-
bro, 10
Sonins, Jakob, By- og Herreds-
skriver i Holstebro, 54
Speckhahn, Stiftamtmand, 8
Stenberg, H. Præst i Vorgod,
112, 128 ff, 133
St. Peders Kilde i Hove, 159
Svanholm, L. S., Herredsføged
i Hammerum Herred, 63
Svitzer, C. C., Præst i Skarrild,
130
Sørensen, Søren, Ridefoged,
144

T

Tang, A. E. M. til Vosborg, 180
Thomsen, Niels, Byskriver i Hol-
stebro, 13
Thøgers Kilde i Trans, 173
Tranberg, Jørgen, Byfoged i Hol-
stebro, 81, 92

U

Urne, Stiftamtmand i Ribe, 75

V

Vogelius, M. J., Præst i Vor-
god, 111, 128, 131
Voigt, J., Kammeraad i Holste-
bro, 53, 62, 63
Volstrup Birk, 141, 150
Vorgod og Vium Sognes Skole-
væsen, 116 ff
Worm, Ole, Professor, 107

Aa

Aabenbar Skriftemaal, 123

Uddrag af Regnskabet for Historisk Samfund for Ringkjøbing Amt
1. April 1925 til 31. Marts 1926

REGNSKAB

Indtægt:	Kr.	Ø.	Udgift:	Kr.	Ø.
Formue at overføre fra forrige Regnskabsaar	1,969	85	Udgifter ved Aarsmødet	60	00
Statstilskud $\frac{1}{10}$ 1925: 100 Kr., $\frac{1}{1}$ 1926: 90 Kr., $\frac{1}{4}$ 1926: 90 Kr., $\frac{1}{7}$ 1926: 90 Kr.	370	00	Kundgørelser	14	70
Aarbøger solgt i Boghandelen	42	64	Brandforsikring	4	05
Ældre Aarbøger afhændet til Medlemmer .	33	00	Aarbogens Trykning	1,594	00
Medlemsbidrag af 866 Medlemmer	2,598	00	Tryksager	78	50
— af 52 halvtbetalende Medl.	78	00	Portoudlæg	86	76
Indvundne Renter	90	07	Forfatterhonorar	405	00
			Medlemsbidr. til Dansk hist. Fællesforening	68	43
			Gummibaand i Aarbogens Udsendelse	3	99
			Sekretærens Løn	600	00
			Indsat i Ringkjøbing Landbobank	2,194	01
			Kassebeholdning	72	12
	5,181	56		5,181	56

Ovenstaaende Regnskab er revideret og intet fundet at bemærke.

Ulfborg, den 26. August 1926.

P. Bojsen.

P. Meldgaard.

RETTELSER.

S. 16, L. 2 f. n. Manden, hvis Barn indebrændte, hed Peder Flynder. Der nævnes flere med Navnet Flynder i det 18. Aarh. i Holstebro.

S. 43, L. 20—21 f. o. Samuel Schyttes Gaard, der ogsaa brændte 1734, var den yderste „næst op til Bommen paa Nørregades Østside“ (Holstebro Skøde- og Panteprotokol II, 1750—78).

S. 61, L. 17 f. n. staar: 1419 Rdl., læs: 14119 Rdl.

S. 94. Naar jeg har henført de Nr. 10, 11 og 12 i Skadeopgørelsen nævnte Ejendomme til Østergade, skyldes det baade Brandretsprotokollen og en Taksationsprotokol fra 1791, der nævner disse Ejendomme som hørende til Østergade. En nylig foretagen Gennemgang af Skøde- og Panteprotokollerne fra det 18. Aarh. viser imidlertid, at Ebbe Holsts og Jens Jacobsens Enkes Huse (ligesom det sydlige Hus i Fabriksgaarden) laa i lille Østergade, og at Niels Jacobsens Købmandsgaard laa paa Brotorvets Østside „i Byens Østergade ved store Bro, — — vesten med Fortog til Gaden [Brotorvet], med Have og Grønning til den store Aa.“ Her var 1767 ubebygget, men i 1720'erne findes her et Hus, der ejes af to hollandske Kedelførere og senere af Hans Nielsen Skoleholder.

